

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ VE TEFSİR METODU

Ayşenur KILIÇ

Danışman
Prof. Dr. Ömer DUMLU

İZMİR-2012

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2010800457

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : AYŞENUR KILIÇ
Tez Başlığı : Abdülkadir Geylani ve Tefsir Metodu

Savunma Tarihi : 01.08.2012
Danışmanı : Prof.Dr.Ömer DURLU

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Ömer DURLU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Muammer ERBAŞ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Dç.Dr.Necdet ŞENGÜN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)

Oy Çokluğu ( )

AYŞENUR KILIÇ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Abdülkadir Geylani ve Tefsir Metodu" başlıklı Tezi ( ) / Projesi ( ) kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Abdülkâdir Geylânî ve Tefsir Metodu**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2012

Ayşenur KILIÇ

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Abdülkâdir Geylânî ve Tefsir Metodu

Ayşenur KILIÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Programı

Altıncı yüzyılın önemli tasavvuf âlimi ve Kâdiriye tarikatının kurucusu olan Abdülkâdir Geylânî, tasavvuf alanında ortaya koyduğu eserler ile klasik İslam tasavvuf geleneğini sürdürmüştür. Kur'an, hadis, fıkıh gibi ilimlerde de söz sahibi olan Geylânî, yeni gün yüzüne çıkmış ve altı cilt olarak neşredilmiş tefsiriyle de işâri tefsir alanında önemli bir yer edinecektir.

“Abdülkâdir Geylânî ve Tefsir Metodu” adlı bu çalışmamız, bugüne kadar çalışılmamış bir konu olarak, Geylânî'nin tefsir metodunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Üç ana bölümden oluşan bu tezin Birinci Bölümü Geylânî'nin şahsiyetinin anlaşılmasına yönelik bir ön hazırlık bağlamında, yaşadığı asrı, hayatını, ailesini, hocalarını, eserlerini ve ilmî şahsiyetini ele almaktadır.

İkinci Bölüm, Geylânî'nin eserine genel bir başlangıç olarak, tefsiri, yöntem açısından ele almaktadır. Eserde hem dirayet hem de rivayet tefsirinin metodlarını kullanmış olması, mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkmış olan Geylânî'yi gerçek bir müfessir yapmıştır.

Üçüncü Bölüm, Geylânî'nin tefsirinin işârî yönden incelenmesi olup; kalp, nefis, ruh gibi tasavvufî kavramları ele almaktadır. Geylânî'nin ayetlere lafzıyla ilişkili olarak getirdiği işârî yorumlar, kendisini işâri tefsir ekolü içerisinde özgün ve önemli bir konuma taşımıştır.

Sonuç kısmında ise üç bölümün kısa bir değerlendirmesi yapılarak varılan sonuçlar açıklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Geylânî'nin hayatı, metot, işârî tefsir.

ABSTRACT

Master's Thesis

Abd al-Qadir Gailani and His Commentary Method

Ayşenur KILIÇ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic Sciences

Tafsir Program

Abd al-Qadir Gailani, one of the most important Sufi scholar and the founder of Qadiriyya sect, kept on the tradition of classical Islamic Sufism by his pieces in Sufi literature. Beside his interest in the disciplines of Qur'an, Hadith, and Law, Gailani will have an important place in esotericTafsir due to his commentary on Qur'an, which recently appeared and was published as six volumes.

As an unstudied issue, my work titled "Abd al-Qadir Gailani and His Commentary Method" aims to display his methodology in the discipline of Tafsir. This thesis study composes of three main chapters and Chapter I deals with Gailani's life, family, teachers, work, academic personality and the age in his lived as a preparation in order to understand correctly his personality.

Chapter II analyses Gailani'sTafsir in terms of methodology as a general introduction to his work. Using methods of diraya (reasoning) and riwaya (traditional) commentary in his work made him a true commenter of Qur'an, who was well known as a Sufi.

Chapter III is an analysis of Gailani'sTafsir in terms of Esoteric method and deals with Sufi concepts such as hearth, flesh and soul. I believe that Gailani's bringing esoteric interpretations to the verses related to their literal meanings will carry him to an authentic and important position within the school of esoteric Tafsir.

In Conclusion, the three chapters will be evaluated and the results we have reached will be explained.

Keywords: Gailani's life, method, esoteric tafsir.

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ VE TEFSİR METODU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ABDÜLKÂDİR GEYLANÎ

1.1. YAŞADIĞI ASIR	3
1.1.1. Siyasi Durum	3
1.1.2. İlmî ve Kültürel Çevre	5
1.2. HAYATI VE ESERLERİ	6
1.2.1. Hayatı	6
1.2.1.1. Ailesi	8
1.2.1.2. Vefatı	8
1.2.2. Eserleri	9
1.3. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI	10
1.3.1. İlmî Şahsiyeti	10
1.3.1.1. İlim tahsili	10
1.3.1.2. Hocaları	11
1.3.1.3. Şeriate Bakışı	12
1.3.2. Tasavvuf Anlayışı	13

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM AÇISINDAN GEYLÂNÎ TEFSİRİ

2.1. KAYNAKLARI	15
2.1.1. Tefsir kaynakları	15
2.1.2. Hadis Kaynakları	15
2.2. METODU	16
2.2.1. Rivayet Yönünden Geylânî Tefsiri	16
2.2.1.1. İsnad Yönüyle	16
2.2.1.2. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri	19
2.2.1.3. Kur'an'ın Hadisle Tefsiri	21
2.2.1.4. Nüzul Sebebi	23
2.2.1.5. Şiirle İstişhad	26
2.2.1.6. Tarihî Bilgi İçeren Rivayetler	28
2.2.2. Dirayet Yönünden Geylânî Tefsiri	30
2.2.2.1. Te'viller	30
2.2.2.1.1 Huruf-ı Mukattaa	32
2.2.2.1.2 Müteşabihler	35
2.2.2.1.3 Besmeleleri Yorumlaması	37
2.2.2.2. Neshle İlgili Görüşü	42
2.2.2.3. Gramer	43
2.2.2.4. Fikhî Meselelere Temas Etmesi	45
2.2.2.5. Ayetler Arasındaki Münasebet	46
2.2.2.6. Kavram Tahlili Yapması	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞÂRÎ YÖNDEN GEYLÂNÎ TEFSİRİ

3.1. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR YÖNÜYLE GEYLÂNÎ TEFSİRİ	50
3.1.1. Kalp	50
3.1.2. Nefis	53
3.1.3. Ruh	56

3.3.4. Tövbe	59
3.1.5. İhlâs-Riya	62
3.1.6. Müşahede	67
3.1.7. Keşf	70
3.1.8.Fena- Beka	73
3.1.9. Marifet	75
3.1.10. Kurbet	78
3.1.11. Rıza	80
3.1.12. Havf ve Reca	83
3.1.13. Mertebeler	85
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	94

KISALTMALAR

AKDITYK	Atatürk Kùltür Dil Tarih Yüksek Kurumu
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi
Ar.	Arapça
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Hız.	Hazreti
MÜVY	Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları
MÖ	Milattan Önce
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm Tarihi
s.	Sayfa No
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik Eden
Trhsz.	Tarihsiz
Tsh.	Tashih eden
Yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim nazil olduğu dönemden günümüze kadar üzerinde en çok konuşulan, hakkında eserler yazılan ve araştırmalar yapılan kitap olma özelliğini korumaktadır. Kur'an üzerinde yapılan tefsir çalışmaları zahir ve batın tefsir olmak üzere iki yönden gelişmiştir. Biz çalışmamızda daha düne kadar kayıp olup yeni bulunmuş olan Abdülkâdir Geylânî'nin tefsirini inceleyerek, içinde hangi konulara yer verildiğini ve işâri anlamların nasıl çıkarıldığını tespit etmeyi hedefledik. Ayrıca mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkmış olan Geylânî'nin bugüne kadar hiç duyulmamış müfessirlik yönünü ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamızın temel kaynağı Abülkâdir Geylânî'nin *Tefsîru'l-Ceylânî*" adlı eseridir. Bu eser 2002 yılına kadar kayıptı. Eser Geylânî'nin kayıp kitapları üzerinde arama çalışması yapan, Muhammed Fâdıl Ceylânî tarafından bulunmuş ve 2009 yılında İstanbul'da tahkikli olarak neşredilmiştir. Her biri yaklaşık 500 sayfadan oluşan altı ciltten müteşekkildir. Her sayfanın baş tarafında ayet metinleri yer alır. Sayfanın orta kısmında ise ayetlerin kelime kelime tefsirleri yapılmıştır. Geylânî, tefsirinde her ayeti ayrı ayrı tefsir etmiştir. Açıklamadan geçtiği hiçbir ayet bulunmamaktadır.¹

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı hakkında kısaca bilgi verdik. Geylânî'nin yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel durumundan bahsettik. Geylânî'nin ailesi, vefatı ve eserlerine özlü bir şekilde değindik. Yine bu bölümde Geylânî'nin ilmî şahsiyetine, kendisinden ders okuduğu hocalarına ve şeriat ile tasavvuf hakkındaki görüşlerine temas ettik.

İkinci bölümde Geylânî'nin tefsirini yöntem açısından değerlendirerek hangi konuların vurgulandığını tespit etmeye çalıştık. Geylânî'nin tefsiri için hem dirayet hem de rivayet tefsiridir diyebilir miyiz? Tefsirinde esbâb-ı nüzul var mı? Ayetleri tefsir ederken hadislerden yararlanmış mı? Şayet yararlandı ise bunlara kaynak göstermiş mi? Huruf-ı mukataaları nasıl yorumlamış? Kur'an'da neshin varlığı hakkında ne diyor gibi birtakım soruların cevaplarını araştırdık.

---

¹ Muhyiddin Ebi Muhammed Abdilkâdir Geylânî, , **Tefsîru'l-Ceylânî**, thk. Muhammed Fâdıl Ceylânî, Merkezi'l-Ceylânî li'l-Buhusu'l-İlmiyye, İkinci Baskı, İstanbul, 2009,(Tefsîru'l-Ceylânî), I-VI.

Üçüncü bölümde ise, Geylânî'nin tefsirinin asıl özelliği olan işârî yönünü ele alıp inceledik. Geylânî'nin yaptığı işârî yorumların özgün olup olmadığını, ayetlerin tefsirini yaparken lafzına bağlı kalıp kalmadığını tespit etmeye çalıştık. Bunun yanında tasavvufî kavramlardan hangisinin üzerinde daha çok durduğunu, bu kavramlar hakkında ne tür yorumlarda bulunduğunu ve bu kavramlarla ayetleri nasıl açıkladığını ortaya koymaya çalıştık.

İlmî araştırmaların sahalarına ve konularına göre bir tali bir de temel kaynakları vardır. Bizim temel kaynağımız da çalışma konumuz olması hasebiyle Geylânî'nin *Tefsîru'l-Ceylânî* adlı eseridir. Bunun yanında yöntem ile ilgili kısımlar işlenirken tefsir usulü kaynaklarından ve diğer tefsirlerden, tefsirde geçen hadisleri incelerken hadis kitaplarından, tasavvufla ilgili konuları işlerken de tasavvuf kitaplarından yararlandık. Gerek görüldüğünde lügat türünden eserlere de başvurduk.

Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *Letâifu'l-İşârat*'ı ve *Risâle*'si Râzî (ö. 606/1209)'nin *et-Tefsîru'l-Kebir*'i, Kurtubî (ö. 671/1273)'nin *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*'ı, en çok faydalandığım kaynaklardandır.

Tefsirde geçen bazı hadislerin kaynaklarını tespit ettik ve tezde geçen hadislerin kaynaklarını dipnotta gösterdik. Tezde geçen ayetlerin metin ve meallerini de konunun anlaşılmasına katkı sağlaması için dipnotta yazdık. Tezin içinde geçen ayet anlamlarını bold, hadisleri ise italik yazdık.

Kaynakları ilk geçtiği yerlerde detaylarıyla gösterdik. Daha sonraki yerlerde ise meşhur isimleri ile kaydettik. Şayet bir müellifin iki ve daha çok eserinden istifade ettiysek, müellifin ismi ve eserin ismini kısaltılarak verdik ve bu kısaltmayı eserin ilk geçtiği dipnotta parantez içinde gösterdik.

Beni böyle bir çalışmaya sevk eden ve çalışmam esnasında baştan sona bana yol gösterip ilgisini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ömer Dumlu ve kendilerinden istifade etme imkânı bulduğum diğer hocalarıma en kalbi teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLKÂDİR GEYLANİ

1.1. YAŞADIĞI ASIR

1.1.1. Siyasi Durum

Abdülkâdir Geylânî 470-561/1078-1166 tarihleri arasında 91 yıl ömür sürmüştür. Bir asra yakın bu uzun ömür içerisinde pek çok tarihi olaya şahit olmuştur. Geylânî'nin yaşadığı bu dönem Abbasi Devleti'nin son dönemine rastlar. Ömrünün 70 yılı aşkın bir dönemi Abbasi Devleti'nin başkenti olan Bağdat'ta geçmiştir. Bu dönem içerisinde o toplam altı halifenin iktidarı altında yaşamıştır.²

Devrin olaylarının çokluğu hakkında bir fikir vermesi için evvela, Abdülkâdir Geylânî'nin devirlerini yaşadığı Abbasi halifelerini ve hilafet sürelerini sunmak istedik:

Ebu'l-Kasım Abdullah el-Muktedi Bi-Emrillah (467-487/1075-1094)

Ebu'l-Abbas Ahmed el-Müstazhir Billah (487-512/1094-1118)

Ebu Mansur el-Fazl el-Müsterşid Billah (512-529/1118-1135)

Ebu Cafer el-Mansur er-Raşid Billah (529-530/1135-1136)

Ebu Abdillah Muhammed el-Muktefi Li-emrillah (530-555/1136-1160)

Ebu'l-Muzaffer el-Müstencid Billah (555-566/1160-1170)³

O zamanlar İslam toprakları Orta Asya, Hindistan, İran, Mezopotamya ve havalisi, Anadolu, Arabistan Yarımadası, Kuzey Afrika'nın tamamı ve Endülüs gibi çok geniş bir coğrafyaya yayılmış durumda idi. Aynı zamanda İslam, Afrika'nın ortalarına girmeye başlamıştı. Ne var ki, bu geniş coğrafi yayılışa karşılık, Müslümanlar arasındaki siyasî birlik tamamıyla dağılmış idi. Endülüs Emevileri, Murabıtlar (Berberiler) ve Muvahhidler sülalesi Endülüs'te; Fatımiler Mısır'da;

---

² Dilaver Güner, **Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2009,(Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri), ss. 45-46.

³ Güner, Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, ss. 45-46.

Karahanlılar Türkistan havzası ile doğu İran'da; Gazneliler yine İran'da; Anadolu Selçukluları Anadolu Irak'ta ve Abbasiler de Irak-Arabistan'da hüküm sürmekte idi.⁴

O dönemde Geylânî'nin yaşadığı yer olan Bağdat, Abbasilerin hilafet merkezi idi. Abbasiler ile Selçuklular arasında sıkı bir diyalog mevcuttu. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey (431-455/1040-1063) 447/1055 yılında Bağdat'a girerek Abbasi iktidarını Şîî tasallutundan kurtarmış, Sünnî akidenin ve Abbasî hilafetinin koruyuculuğunu üstlenmiş, buna karşılık da Halife Kaim bi-emrillah (422-467/1031-1075) Tuğrul Bey'e "Sultan" ünvanını vererek, onu "doğunun ve batının hükümdarı" ilan etmişti. Selçuklular, Abbasî hilafetini siyasî bakımdan Şîî hanedanların tahakküm ve tehdidinden kurtarmakla kalmamışlar, aynı zamanda yeni bir öğretim müessesesi olan Nizamiye Medreselerini kurarak (455-457/1065-1067), fikri bakımdan da Şîîlerle mücadelenin yolunu açmışlardı.⁵

Şu da bir hakikat idi ki: Abbasî hilafeti, Selçukluların desteğine rağmen günden güne nüfuz kaybına uğruyor, eriyor ve aslında son demlerini yaşıyordu. Kısaca bu devirde İslam âlemi tam bir siyasî keşmekeşlik ve otorite boşluğu içerisinde bulunuyordu.⁶

Devrin diğer önemli olayları arasında ise; Gazalî'nin inziva döneminden sonra Nizamiye Medresesi müderrisliğine tekrar dönüşünü, Hassan Sabbah'ın İslam âlemini karıştıran faaliyetlerini (472-507/1090-1124), Ömer Hayyâm'ın ölümünü (515/1132), halifelerden Müsterşid Billah ile Râşid Billah'ın Batıniler tarafından öldürülmesini ve Selçuklular'ın parçalanmalarını sayabiliriz.⁷

Öyle anlaşılıyor ki Geylânî'nin yaşadığı dönem pek çok sıkıntıları ve hadiseleri ile dikkat çekmektedir. O, bütün bu olaylarla hiç ilgilenmemiş, tüm gayretini ilim ve ruh terbiyesine ayırmış olmasına rağmen, yine de yaşanan olayların Geylânî'nin şahsiyeti üzerinde tesirinin olduğunu düşünüyoruz.

---

⁴ Dilaver Gürer, **Abdülkâdir-i Geylânî**, İnsan Yayınları, Birinci Baskı İstanbul, 2004, (Abdülkâdir-i Geylânî), s. 12.

⁵ Gürer, Abdülkâdir-i Geylânî, s. 13.

⁶ Gürer, Abdülkâdir-i Geylânî, s. 13.

⁷ Gürer, Abdülkâdir-i Geylânî, s. 13.

1.1.2. İlmî ve Kültürel Çevre

Geylânî'nin yaşadığı dönem bir çok âlim ve sanatkârın yetiştiği, tarih sahnesine çıktığı bir dönemdir.. Bu dönemde Müslümanlar, ilimde, sanatta, kültürde, mimaride, ticarete her alanda verimli bir devre geçirmişlerdir. Örneğin Gazalî devrin en renkli simasıdır. O sadece tasavvuf alanında değil; kelim, felsefe ve fıkıh için de köklü esaslar getirmiş ve kendisinden sonrakiler için istikamet belirlemiştir. Felsefe haricinde de kendisine herhangi bir ciddi eleştiri gelmemiştir.

Şafiîlerin önde gelen hocalarından Ebu İshak eş-Şirâzî el-Firuzâbâdî (ö. 476) ve İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Maali el-Cüveynî (ö. 478) de bu dönemde yaşamış şahsiyetlerdendir.⁸

Hadis tedvinine, cerh ve tadile ait eserler verme dönemi gerilerde kalmış, uydurma hadislerle ilgili çalışmalar ilim âleminin hizmetine sunulmaya başlanmıştır.

Eş'arî kelamının bu dönemde Gazalî ile zirveye ulaştığını ve nihai şeklini aldığını görüyoruz. Ancak kelamın, mantık ilmini İslami ilimler için bir ölçü olarak kabul etmesiyle birlikte, felsefe, kelam içerisine girmiş, başka bir deyişle, kelam felsefe yaklaşması başlamıştır. Bu dönemde kelamdaki değişiklik felsefede de görülmüştür. Bu iki ilim dalının birbiri ile yaklaşması sonucu kelam felsefileştiği gibi, felsefe de kelamîleşmiş, felsefî meselelerin çözümünde kelam normları, kelam usulleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönem, dinler tarihi açısından ayrı bir önem arz eder. Çünkü İslam ilim dünyasına Birûnî (ö. 453/ 1061)'nin *Tahkik mâ li'l-Hind* isimli eseri ile girmiş olan dinler tarihi konusunda, temel eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Yine bu dönemde geleneksel İslam tarihçiliği devam etmiştir.⁹

Bu dönemde tesirli kültürel akımlar ve hareketler meydana gelmiştir. Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında inanç konularında önemli münakaşalar yaşanmıştır. Abbasî hilafetini savunan ehl-i sünnet temsilcileri ile Mısır'daki Fâtımîleri savunan Şia temsilcileri arasında büyük siyasî tartışmalar meydana gelmiştir. Öbür taraftan bu dönemde sadece bir mezhebi esas alan halifeliklere şahit olunmuştur.¹⁰

---

⁸ Abdülkâdir Geylânî, **Nehru'l-Kâdiriyye**, çev. Muhammed Fâdıl Ceylânî, Ceylânî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, Birinci Baskı, İstanbul, 2010, (Nehru'l-Kâdiriyye), s. 58.

⁹ Güner, Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, s. 49.

¹⁰ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 58.

1.2. HAYATI VE ESERLERİ

1.2.1. Hayatı

Tam adı Gavs-ı A'zam Vâhid-i Eşheb Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkâdir b. Ebi Salih Musa ez-Zâhid el-Geylânî el-Hanbelî'dir.¹¹ Künyesinin Ebu Muhammed¹² veya Ebu Salih olduğu söylenir.¹³

Geylânî, Hazar Denizi'nin güneyinde, İran'ın kuzeybatı tarafında kalan Geylân bölgesinin Neyf kasabasının Büştir köyünde dünyaya gelmiştir. Bölgenin ismi Geyl, Geylân, Cîl ve Cîlan şeklinde de telaffuz edilir. Dolayısıyla onun nisbetine Geylânî, Geylî, Cîlî ve Cîlanî de denmektedir. Aslında bu farklılık Geylân'ın Arapça'da cim ile Farsça'da G ile okunmasından kaynaklanır.¹⁴

Bizde Geylânî olarak kullanılan nispet, Arap âleminde el-Cîlanî veya el-Cîlî, İranlılar arasında ise el-Gîlî veya el-Gîlanî şeklinde kullanılır. Bu farklılıklar, Abdülkâdir Geylânî'nin doğum yeri olan Geylan'ın değişik tarzlarda telaffuzundan ve kullanımından ileri gelmektedir.¹⁵

Kaynaklar, Abdülkâdir Geylânî'nin doğum tarihi hakkında üç kısma ayrılmıştır. Onların bir kısmı Abdülkâdir Geylânî'nin doğum tarihinin 470/1077-1078 yılı olduğunu belirtirken¹⁶, diğer bir kısmının görüşü 471/1078-1079 yılı olduğu şeklindedir.¹⁷ Bazıları ise yorum yapmaksızın her iki tarihi birlikte vermişlerdir.¹⁸

Bu ihtilafın sebebi, Abdülkâdir Geylânî'nin doğum tarihini tam olarak hatırlayamaması ve doğum tarihi sorulduğunda: "Onu bilemiyorum. Ama Bağdat'a, Allame et-Temîmî'nin öldüğü sene geldim. O zaman on sekiz yaşında idim." diye yuvarlak bir cevap vermesidir. Temîmî'nin ölümü ise h. 488 senesine tekabül

---

¹¹ Gürer, Abdülkâdir-i Geylânî, s. 19.

¹² Hayreddin ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1969, IV, s. 47.

¹³ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 61.

¹⁴ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 74.

¹⁵ Ebu'l-fellah Abdülhay el-Hanbelî, İbnü'l-İmad, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, Beyrut, III, ss. 198-199.

¹⁶ İmaduddin Ebi'l-Fida İsmail b. Ömer el-Kureşî İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut, 1981, XII, s. 252.

¹⁷ Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, Birinci Baskı, Beyrut, 1983, (Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ), XX, s. 439.

¹⁸ Gürer, Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, s. 57.

etmektedir.¹⁹ İşte Abdülkâdir Geylânî'nin doğum tarihindeki ihtilaf “on sekiz yaşında idim” cümlesinin yorumuna dayanır.

Geylânî'nin nesebi baba tarafından şu şekilde Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır:

Ebu Muhammed es-Seyyid Muhyiddin Abdülkâdir İbnü's-Seyyid Ebi Salih Cengi-dost İbni's-Seyyid Yahya ez-Zâhid İbni's-Seyyid Muhammed İbni's-Seyyid Dâvud İbni's-Seyyid Musa İbni's-Seyyid Abdullah Ebi'l-Mekarim İbni's-Seyyid Musa el-Cûn İbni's-Seyyid Abdullah el-Mahz İbni's-Seyyid Hasan Müsenna İbni's-Seyyid el-İmam el-Hümmam Emiri'l-Mü'minin Seyyidina ve Seyyidi Şebâbi Ehli'l-Cenne ve Kurrati A'yuni Ehli's-Sünne el-Hasan es-Sıbt İbni'l-İmam el-Hümmam Esedi'llahi'l-Galib Mazhari'l-Acâib Fahr b. Galib Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebi Tâlib ve Fatımatı'z-Zehra el-Betül binti Muhammed.²⁰

Bu şecereye göre Hz. Hasan soyundan geldiği için Abdülkâdir Geylânî şerif olarak kabul edilmiştir.

Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin annesi, Hz. Hüseyin'in soyundan şeyyide bir hanımefendi olup adı Emetü'l-Cebbar Fatımadır. Soy şeceresi şu şekilde Hz. Ali'ye ulaşır:

Fatıma bintü es-Seyyid Abdullah es-Savmaî ez-Zâhid İbni's-Seyyid Ebi Cemaliddin Muhammed İbni's-Seyyid Kemaliddin İsa İbni'l-İmam es-Seyyid Ebi Alaiddin Muhammed el-Cevad İbni's-Seyyid el-İmam Ali er-Rıza İbni'l-İmam Musa el-Kazım İbni'l-İmam Cafer es-Sadık İbni'l-İmam Muhammed el-Bâkır İbni'l-İmam Zeyni'l-Abidin Ali İbni'l-İmam el-Hemmam Seyyidi'ş-Şüheda Ebi Abdillan el-Hüseyin İbni'l-İmam el-Hemmam Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebi Tâlib.²¹

Bu silsileye göre de Abdülkâdir Geylânî seyid olarak kabul edilmiştir.

Tarihçiler²² bu nesep üzerinde ittifak etmişlerdir.

Geylânî'nin çocukluğu annesi tarafından dedesi olan Abdullah es-Savmaî el-Hüseyinî'nin himayesinde geçti. Geylân'da iken ona nispet edilir ve kendisine Savmaî'nin el-Hüseyinî'nin oğlu denirdi. Bir tane erkek kardeşi vardı. Kardeşinin ismi Abdullah idi ve Geylânî'den küçüktü. O da salih birisiydi.²³

---

¹⁹ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, ss. 69-70.

²⁰ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, ss. 61-62.

²¹ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 63.

²² Tarihçilerin kim olduğu ile ilgili bkz. Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 64.

²³ İbnü'l-İmad, IV, s. 199.

Babası, Geylânî daha 18 yaşına gelmeden önce ölmüştür. Bu yüzden olsa gerek ki babası Musa Cengi-dost hakkında fazla bilgi yoktur. Annesi Ümmü'l-Hayr Emetü'l-Cebbar Fatıma b. Ebi Abdillâh es-Savmaî'dir.²⁴

1.2.1.1. Ailesi

Geylânî'nin kaç yaşında evlendiği noktasında iki farklı rivayet vardır. Bunlardan biri Geylânî'nin ilk çocuğunun h. 508 yılında dünyaya geldiği²⁵, diğeri ise h. 522 yılında doğduğu²⁶ yönündeki rivayettir. Bu iki rivayet de aslında Geylânî'nin 35 yaşından sonra evlendiği noktasında birleşmektedir. Geylânî, kendi ifadesiyle Hz. Peygamber'in işaretini üzerine evlenmiştir.²⁷

Dört hanımından 27'si erkek, 22'si kız olmak üzere toplam 49 çocuğu olmuştur. Ne var ki bunlardan sadece 13 erkek ve 1 kız çocuk hayatta kalmıştır. Erkekler; Abdullah, Abdülvehhab, Abdürrezzak, Abdülaziz, Abdülcebbar, İbrahim, Muhammed, Abdurrahman, İsa, Musa, Salih, Abdülganî ve Yahya'dır. Kızın adı ise Emetü'l-Cebbar Fatıma'dır.²⁸

Geylânî çocuklarının terbiyesine büyük önem verdi. Hepsisi de ilimde babalarından mezun oldular. Onun tasavvuf ve din anlayışının İslam dünyasının dört bir tarafına yayılmasında ve büyük bir tarikat haline gelmesinde katkıları büyük olmuştur.²⁹

1.2.1.2. Vefatı

Geylânî 91 yaşında iken 561/1166 yılında Rebû'l-âhir ayının 8'inde bir cumartesi gecesi çok ağır bir hastalık neticesinde vefat etmiştir. Öyle ki Geylânî, kalbi hariç her tarafının ağrıdığını, kalbinin ise Allah ile beraber olduğunu

---

²⁴ Gürer, A. Geylânî, s. 21.

²⁵ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 123.

²⁶ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 123.

²⁷ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 124.

²⁸ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 124.

²⁹ Gürer, Abdülkâdir-i Geylânî, s. 27.

söylemiştir. Vefat ettiği gece cenazeyi techiz işlemi yapılmış, bir sonraki Bâbü'l-Ezc denilen yerdeki medresesine defnedilmiştir.³⁰

1.2.2. Eserleri

Geylânî araştırma konumuz olan tefsirinden başka, dinî ilimlerin tamamında birçok eser tasnif etmiştir. Bunlardan bir kısmı basılmış, bazıları ise henüz basılmamış ve el yazması halinde bulunmaktadır. Dünyanın birçok kütüphanesinde Geylânî'nin eserlerini araştırma süreci hala devam etmektedir. Bu süreç Geylânî'nin torunlarından olan Muhammed Fâdıl Geylânî tarafından sürdürülmektedir. Nitekim araştırma konumuz olan tefsiri de bulup neşreden bu şahıstır. 1978'de başladığı bu çalışma için 20 ülkede 50 resmî ve onlarca özel kütüphane dolaşmıştır. Bazılarını 20 kereden fazla ziyaret etmiştir. Tefsir hariç Geylânî'nin eserlerinin toplamı, dokuz bin yedi yüz elli iki varaklık bir yekûna ulaşmıştır.³¹

Fâdıl Geylânî bu araştırmaları sırasında Geylânî'nin bazı eserlerinin başkalarına nispet edilerek kayıt altına alındığına şahit olmuştur ve şu anda bunların düzeltilmesi için ilmî çalışmaları devam etmektedir.³²

Geylânî'nin en meşhur eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Evrâdü'l-Cîlanî
2. Hizbu'r-Recâ ve'l-İntihâ
3. Duâü'l-Besmele
4. El-Gunye li Tâlibi Tarîki'l-Hak
5. El-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzu'r-Rahmânî
6. Fütûhu'l-Gayb
7. Hızbü Abdülkâdir Geylânî
8. Ed-Delâilü'l-Kâdiriyye
9. Beşâirü'l-Hayrat
10. Virdü'ş-Şeyh Abdülkâdir Geylânî
11. Tefsîru'l-Kur'an (kendi el yazması ile)

---

³⁰ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 75.

³¹ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, ss. 20-21.

³² Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, ss. 158-159.

12. Et-Tukûsu'l-Lâhûtiye
13. Cilâü'l-Hâtır³³

1.3. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

1.3.1. İlmî Şahsiyeti

1.3.1.1. İlim tahsili

Geylânî'nin çocukluğu hayır, salah, tevekkül ve tefviz sahibi, Geylan'ın ileri gelen şeyhlerinden biri olan dedesi es-Savmaî'nin yanında geçmiştir. Dedesinin yanında temel bilgileri aldıktan sonra zamanın büyük ilim merkezlerinden olan Bağdat'a gelmiş, dinî ilimleri burada tahsil ederek ilmî şöhretine kavuşmuştur.

Din ilimlerini tamamladıktan sonra riyazat ve mücahedeye başlamıştır. Ancak bu tasavvufî anlamda bir faaliyet değildi. Onun bu hareketi, şehrin ve insanların sıkıntılarında bir uzaklaşma, Rabbi ve kendisi ile baş başa kalma arzusudur.

Abdülkâdir Geylânî, o günlerdeki duygularını şu cümlelerle ifade eder: “Üzerime çok ağırlık geliyordu. Öyle ki bu ağırlık bir dağın üzerine konsa, o dağ çökerdi. Bu ağırlık ne zaman gelse hemen yan tarafım üzerine yere uzanıp şöyle derdim: “Muhakkak ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Muhakkak ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır.”³⁴ sonra başımı yukarı kaldırdım ve üzerimden o ağırlık giderdi.”³⁵

Ömrünün otuz yılını ilim yolunda, din ilimlerini tahsil etmede geçirdi. Önce Kur'an ile meşgul oldu, onu hıfzetti. Sonra Ahmed b. Hanbel'in mezhebi Hanbeliye üzerine fıkıh okudu. Hadis ve edebiyat tahsil etti. Hammad ed-Debbas'ın sohbetlerine devam etti. Tarikat ilmini ondan aldı. Daha sonra Ebu Said el-Mübarek el-Mahzumî'den hırka giydi. Din ilimlerinde akranlarının üzerine yükseldi. Gayreti ve samimiyeti herkes tarafından hüsn-i kabulle karşılandı. Daha sonra el-Mahzumî'nin medresesinin başına geçti ve orada ders vermeye, vaaz etmeye başladı.

---

³³ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 158.

³⁴ İnşirah, 94/ 5-6. (6) فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (5) إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا

³⁵ Gürer, A. Geylânî, s. 23.

Kitaplar telif etti. Etrafındaki halka büyüdü. “Mecmeu’l-ferîkayn”, “kerîmü’l-ceddeyn”, “muallimu’l-ırakayn” lakaplarıyla anılır oldu.³⁶

1.3.1.2. Hocaları

Onun yaşadığı asır, âlimlerin kalitesi ve çeşitli alanlarda yazılmış olan kitapların çokluğu ile dikkat çekmektedir. Bu durumun Geylânî’nin ilimleri en güzel bir biçimde tahsil etmesine yardımcı olduğu açıktır. Geylânî’nin ilmî hayatında pek çok hocanın rolü olduğu için biz burada en meşhurlarını zikretmekle yetineceğiz:

Kur’an-ı Kerim hocaları

1. Ebu’l-Vefa Ali b. Ukayl b. Abdillâh el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 513)
2. Ebu’l-Hattab Mahfuz b. Ahmed b. Hasen b. Hasen el-İrakî el-Kelvezânî

Hadis hocaları

1. Ebu Gâlib Muhammed b. el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen Hazadaza el-Bâkılânî el-Bakkal el-Famî el-Bağdâdî (ö. 500)
2. Ebu Sa’d Muhammed b. Abdilkerim b. Haşîş el-Bağdâdî (ö. 502)
3. Abdurrahman b. Ahmed b. Abdilkâdir b. Muhammed b. Yusuf Ebi Tâhir b. Yusuf (ö. 511)
4. Ebu’l-Berekat Hibetullah b. el-Mübarek b. Musa el-Bağdâdî es-Sekatî (ö. 509)
5. Ebu Bekr Ahmed b. el-Muzaffer b. Hüseyin b. Abdillâh b. Susen et-Temmar (ö. 503)
6. Ebu Muhammed Cafer b. Ahmed el-Hüseyin el-Kârî es-Serrac el-Bağdâdî (ö. 500)
7. Ebu’l-Kasım Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Bennan el-Kerhî el-Bağdâdî (ö. 510)
8. Ebu Abdullâh Yahya b. el-İmam Ebi Ali el-Hasen b. Ahmed b. el-Benna el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 531)

---

³⁶ Geylânî, Nehru’l-Kâdiriyye, s. 82.

9. eş-Şeyh el-İmam Ebu'l-Hüseyn el-Mübarek b. Abdilcebbar el-Bağdâdî es-Sayrâfî b. et-Tuyûrî (ö. 500)

10. Ebu Mansur Abdurrahman b. el-Muhaddis eş-Şeybânî el-Bağdâdî el-Harimî el-Kazzaz (ö. 535)

11. Ebu'-Berekat el-Akulî Talha b. Ahmed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Süleyman (ö. 512)

Fıkıh hocaları

1. Ebu'l-Vefa Ali b. Ukayl b. Abdillâh el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 513)

2. Ebu Said el-Mübarek b. Ali el-Mahzumî (ö. 513)

3. Ebu'l-Hattab Mahfuz b. Ahmed b. el-Hasen b. Ahmed el-Kelvezânî el-Hanbelî Ebu Tâlib el-Bağdâdî (ö. 510)

4. Kadı Ebu'l-Hüseyn el-Ferra Muhammed b. el-Kadi Ebi Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî el-Hanbelî

Edebiyat hocası

Ebu Zekeriyya Yahya b. Ali b. Muhammed b. Hasen b. Bistam eş-Şeybânî el-Hatib et-Tebrizî (ö. 502)³⁷

1.3.1.3. Şeriate Bakışı

Geylânî doğru bir İslam tasavvufu için, Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünneti üzerinde duran şeriat ilmi ile şeriat kaidelerini uygulamayı bir araya getirme yolunda olmuştur. Ayrıca dinî hükümlerin zahiriyle (namaz, oruç, vs) iştil eden âlimlerle, kalple amel eden tasavvuf ehli arasında köprü olmuştur. Bundan anlaşılıyor ki Geylânî'ye göre Hanif olan İslam dini, zahirî ameller ile Batınî ameller (ihlâs, vera, vs) üzerinde kurulmuştur.³⁸

Buna göre Geylânî dini üçe ayırır: inanç ve tevhid (tevhid, akide, kelim), mükellefin amelleri (fıkıh, usul-i fıkıh), mükellefin nefsi (zühd, tasavvuf, vera).

İmanın temel unsurları, inanç ve tevhid, ilahî sıfatlar, Rabbanî sıfatlar, ölüm, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, semavî kitaplara, ahiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Hak'tan olduğuna ve bütün gaybî hususlara iman etmektir.

³⁷ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, ss. 85-101.

³⁸ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 163.

Dinin ikinci kısmı olan mükellefin amelleri ise, mükellefin yani Allahü Teala karşısında sorumlu olan kimsenin kendi nefsiyle, başka insanlarla ve Rabbi ile olan ilişkilerini kapsar. Bu kısımda ayet ve hadisler çoktur. Bu ayet ve hadisler helal, haram, müstehab, mekruh, mendub ve mübah konularını ihtiva eder. Ayrıca bütün ibadet konularını, muâmelat konularını, hudutları, cinayet konularını, ahvâl-i şahsiye (evlenme, boşanma vs.) gibi konuları, alış veriş konularını, ziraatle ilgili hususları, İslam'ın temel rükünlerini ve diğer hukukî konuları kapsar.

Üçüncü kısım nefsin tezkiyesi, bütün kötü sıfatlardan arındırılması, güzel sıfatlar ile donatılması konusundadır. İşte Geylânî bu üç kısmı birleştirecek olan yolu açıklamış ve bu Hanif dininin esaslarını saliklerine beyan etmiştir.³⁹

1.3.2. Tasavvuf Anlayışı

Geylânî'nin tasavvuf anlayışına baktığımızda; zahire yani şeraite bağlı bir tasavvuf anlayışı görürüz. Geylânî'ye göre tasavvuf, insanın Rabbi ile arasındaki bağlantıyı tanzim eder ve kişiyi şeriatın kurallarına bağlar.

Geylânî'ye göre tasavvuf “Hakk’a karşı sadakatli, halka karşı güzel ahlaklı olmaktır, kîlü kâle değil, açlığa yönelmektir. Alışkanlıkları ve hoş giden şeyleri bırakmaktır.”⁴⁰

Geylânî tasavvufun sekiz temel üzerine kurulduğunu belirtir. Bunlar cömertlik, rıza, sabır, işaret, gurbet, tevazu, seyahat ve fakirlik (Allah’a karşı fakir olmak, kulun tevekkülünde sadık olması) tir. Geylânî bu sekiz temel esasın her birini bu sıfatın kendisinde temayüz ettiği bir peygamberle bütünleştirerek ele almıştır. Hz. İbrahim’in cömertliği, Hz. İsmail’in rızası, Hz. Eyüb’ün sabrı, Hz Zekeriyya’nın işareti, Hz. Yahya’nın gurbeti, Hz. Musa’nın tevazuu, Hz. İsa’nın seyahati ve Hz. Muhammed’in fakrı (Allah’a karşı fakir olması, Allah’a itimad etmesi) gibi.⁴¹

Geylânî mutasavvıf ile sufi kavramları arasındaki farka da dikkat çeker. Mutasavvıf sufi olmak için çaba sarfeden, uğraş veren ve böylece sufi olan kimsedir.

---

³⁹ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, ss. 163-164.

⁴⁰ Abdülkâdir Geylânî, **Fütûhu'l-Gayb**, çev. İlyas Aslan, Derya Çakır, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 167.

⁴¹ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 168.

Sufi ise, nefsin afetlerinden korunan, pak olan, nefsin günahlarından uzak, mezhebinin en güzel yanlarını yaşayan, yolu bitiren anlamlarına gelir.⁴²

Son olarak Abdülkâdir Geylânî, Hâris el-Muhâsibî, Abdülkerim el-Kuşeyrî, Gazalî ve selefleri tarafından sınırları çizilen Sünnî tasavvuf anlayışının yerleşmesinde ve gelişmesinde rol oynamış sufilerden birisidir. Tasavvuf ile onun en sert muarızı durumunda olan Hanbeliye'nin barışmasında ve uzlaşmasında Geylânî'nin emeği büyüktür.

---

⁴² Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, ss. 168-169.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM AÇISINDAN GEYLÂNÎ TEFSİRİ

2.1. KAYNAKLARI

2.1.1. Tefsir kaynakları

Geylânî tefsirini yazarken muhtelif tefsirlerden yararlanmış ve hiçbir zaman kendisi kaynakları açıkça belirtmemiştir. Ancak eserini tahkik eden Muhammed Fâdıl Ceylânî, tefsirde yer alan görüşlerin kaynaklarını tespit etmeye çalışmıştır. Bunu da daha ziyade hadislerin kaynağı olarak vermiştir. Yoksa Geylânî'nin tefsirde istifade ettiği kaynakları tespit yoluna gitmemiştir. Bu da bize Geylânî'nin tefsirde kendi özgün görüşlerinin olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir.

Görüldüğü üzere Geylânî'nin tefsirinde tefsir kaynakları, muhakkik tarafından sadece nakledilen hadislere kaynak göstermede kullanılmıştır. Bunun dışında o, kitabında hiçbir ayet hakkında başka bir müfessirin görüşüne yer vermemiştir. Hiçbir müfessirin o ayet hakkındaki yorumlarından istifade etmemiştir. Ayrıca Geylânî, ayet hakkındaki tarihî olayları ya da esbâb-ı nüzule dair rivayetleri “ruviye” lafzı ile⁴³ bazen de kendi görüşüymüş gibi⁴⁴ kitabına alsada da, bunlarda da kaynak göstermemiştir. Bu bilgilerin kaynakları muhakkik tarafından da eklenmemiştir.

2.1.2. Hadis Kaynakları

Geylânî tefsirini yazarken Hz. Peygamber'in hadislerinden, sahabe ve tabiînin sözlerinden de yararlanmışdır. Fakat kaynak vermemiştir. Hadislerin kaynakları muhakkik tarafından sonradan ilave edilmiştir. Muhakkik, yer yer hadislere kaynak olarak tefsirleri göstermiş olsa da bu, hadisi asıl kaynaklarında bulamadığı zamanlarda başvurduğu bir yöntemdir. Yani eğer naklettiği hadisi sahih hadis

---

⁴³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 66.

⁴⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, ss. 465-466.

kaynaklarında bulmuş ise, onu kaydetmiştir. Bu şekilde en çok istifade ettiği kaynaklar arasında Buhârî, Müslim ve Tirmizî'yi söyleyebiliriz.

Geylânî'nin tefsirinde kütüb-i sittenin altı eseri de muhakkik tarafından kaynak olarak gösterilmiştir. Hepsinin isimleri nakledilen hadislerin dipnotunda yer alır. Bunların dışında az da olsa Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebir*'inden⁴⁵, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden⁴⁶, Hâkim en- Neysâburî'nin *el-Müstedrek*⁴⁷ adlı eserinden de dipnot verilmiştir. Bu eserlerin hepsinin adı tefsirde geçmektedir.

Muhakkik tefsirde hadis tenkidi kabilinden bilgiler de nakletmiştir.⁴⁸ Bu bize Geylânî'nin tefsirindeki hadislerin hepsinin sahih olmadığını, hatta çoğunlukla kullandığı hadislerin zayıf veya mevzu hadisler olduğunu ortaya koymaktadır. Muhakkik tarafından verilen kaynaklar ya da dipnotta yaptığı hadis kritikleri bu durumun göstergesidir.

Yine tefsirde, kütüb-i sitteden olan Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mace ve Nesâî'nin dışında Dârimî'nin *Sünen*'i⁴⁹ ve Beyhakî'nin *Sünen-i Kübra*'sı⁵⁰ da az da olsa muhakkik tarafından dipnotlarda yer almıştır.

2.2. METODU

2.2.1. Rivayet Yönünden Geylânî Tefsiri

2.2.1.1. İsnad Yönüyle

Geylânî tefsirinde sahabe ve tabiînin görüşlerinden yararlanmaktadır. Bu istifadesi sırasında onların isimlerini veya sıfatlarını metin içerisinde açıkça zikretmiştir. Bu nakilleri genelde “kâle” lafzı ile vermiştir. Mesela Geylânî tefsirinde Bakara Suresi 94. ayeti⁵¹ yorumlarken ayet ile ilgili Hz. Ali'nin sözlerini “kâle”

---

⁴⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 56.

⁴⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 93.

⁴⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 448.

⁴⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 422.

⁴⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 358.

⁵⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 358.

⁵¹ “De ki: Eğer âhîret yurdu iddia ettiğiniz gibi sadece sizinse (!) Ve bu sözünüzde de samimi iseniz haydi bakalım ölümü istesenize!”

lafzını kullanarak şöyle naklediyor: “Ölüm mü bana düştü yoksa ben mi ölüme düştüm bilemiyorum.”⁵²

Aynı ayetin devamında Hz. Ali'nin bir ikinci rivayetini nakle ederken de “kâle” lafzına ilaveten [أيضا] “eydan” kelimesini kullanıp naklini şöyle yapmıştır:

“Allah ölümü bize hayır olarak versin.

Çünkü o, bize her türlü hayırdan daha iyi ve daha merhametlidir.

Nefislerin ezadan kurtulmasını çabuklaştırır.

Ve en şerefli yurda yaklaştırır.”⁵³

Geylânî bu ayette “ölümü temenni etmeyi” açıklarken Ammar'ın şehit edilirken ağzından dökülen son kelimeler olan şu rivayeti adını zikrederek “kâle” lafzı ile şöyle zikretmiştir: “Şimdi en sevgili olan Muhammed'e ve O'nun ashabına kavuşuyorum.”⁵⁴

Geylânî ayetleri yorumlarken sahabenin ve tabiînin görüşlerinin yanında müşriklerin ve kâfirlerin sözlerine de atıfta bulunmuştur. Bu tür nakillerde de şahsın ismini açıkça zikretmiştir. Örneğin Enfal Suresi'nin 44. ayetinin⁵⁵ tefsirini yaparken konu ile ilgili Ebu Cehil'in şu sözünü naklediyor: “İki ordu karşılaştığında, muhakkak ki Muhammed ve ashabı kolayca söküp atılacak bir lokma idi. Ancak Allah her iki takım üzerinde yapacağını yaptı.”⁵⁶

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Geylânî sahabenin görüşlerinden yararlandığı gibi aynı zamanda o ayet ile ilgili müşrik ve kâfirlerin görüşlerine de açıklayıcı olması ve ayetin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için kitabında yer vermiştir.

Geylânî'nin isimlerini zikredip görüşlerinden istifade ettiği bir diğer grup da kendisinin de içinde bulunduğu mutasavvıflardır.

Geylânî Bakara Suresi'nin 255. ayeti olan Ayete'l-kürsi'de geçen **“Onları (göklere ve yeri) koruyup gözetmek kendisine ağır gelmez.”**⁵⁷ ibaresini açıklarken “kâle” lafzı ile Maruf el-Kerhî'nin “Arifin kalbi açısından (bakıldığında), arş ve

⁵² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 103.

⁵³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 103.

⁵⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 103.

⁵⁵ “Karşı karşıya geldiğinizde, Allah olacak olan işi gerçekleştirmesi için düşmanları sizin gözünüze az göstermişti, sizi de onların gözüne az gösteriyordu. Bütün işler sonunda Allah'a döndürülür.”

⁵⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 214.

⁵⁷ وَلَا يَشُودُهُ حِفْظُهُمَا

etrafındakiler yüz binlerce olmuş olsaydı arif onu hissetmezdi.”⁵⁸ sözünü nakletmiştir. Bununla Allah’ın gücünün nâmütenâhi olduğunu hatta belirli mertebelerden geçen insan kalbinin bile tahammül sınırlarının genişleyeceğini belirtmektedir.

Yine aynı ayette Maruf el-Kerhî’nin sözünü teyid eder nitelikte olan Cüneyd-i Bağdâdî’nin görüşünü “kâle” lafzı ile naklederken daha sonra “ekülü” ifadesi ile bizzat Bağdâdî’nin kendi ağzından şu nakilde bulunur: “Varlığı sonuçlandırılmayanlar, arifin kalbi açısından, bir ölçüde kendilerinde olan gözle varlıklarının sonuçlandırılmaları takdir edilir. İlimlerinde ise, onu hissetmezler.”

Geylânî’nin isimlerini zikrederek yaptığı bu rivayet nakillerinin yanında bazen de kaynak vermeksizin “kâle” veya “kâlû” lafızlarını kullanarak yaptığı nakiller vardır. Örneğin “sâibe” kavramını açıklarken isim belirtmeden Ebu Ubeyde’nin görüşüne dayanarak şöyle diyor: “Sâibe için onlar diyor ki: Şifa bulduğunda bundan dolayı benim devam serbesttir. Yani bahira gibi faydalanmaktan men edilmiştir.”⁵⁹

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi Geylânî birçok sahabe ve tabînin görüşlerinden istifade etmiş, isimlerini de açıkça zikretmiştir.

Diğer taraftan Geylânî, başka kaynaklardan aldığı bazı nakillerde isim zikretmemiş; aynı zamanda o görüşün rivayet olduğunu gösterecek herhangi bir lafız da kullanmamıştır. Bu tür açıklamaları sanki kendi görüşüymüş gibi işler ve bu rivayetler genellikle ayet ile ilgili Arapların o günkü adetleri hakkında tarihî bilgi içerir. Mesela Al-i İmran Suresi’nin 36. ayetinde geçen **“Onu Meryem olarak isimlendirdim.”**⁶⁰ kısmı ile ilgili “Meryem onların lügatında “ibadet eden” manasına geldiği için ismi ile müsemma olsun diye (ona bu ismi verdim)”⁶¹ açıklamasında bulunur.

Yine aynı surede geçen **“Rabbim muhakkak ki karnımdaki çocuğumu yalnız Sana hizmete adadım.”**⁶² ayetini açıklarken “Bazı erkek çocukların Allah’ın

---

⁵⁸ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 218.

⁵⁹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 541; Râzî, et-Tefsîru’l-Kebir, IX, s. 254.

⁶⁰ وَإِذْ سَمَّيْنَاهَا مَرْيَمَ

⁶¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 268.

⁶² رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا.

kadını (annesini) şerefli kılması için Beytü'l-Mukaddes'in hizmetine verilmesi onların adetlerindendi.”⁶³ tarih bilgisini kendi görüşüymüş gibi zikretmiştir.

“**Kız çocuklarını hayatta bırakıyordu.**”⁶⁴ ayeti ile ilgili kaynak göstermeden Arapların adetlerinden bahseden şu bilgiyi verir: “Kızlarınız size utanç vesilesi olsun diye nikahsız onlarla evlenmeniz de (sizin için bir utançtır). Bundan daha büyük utanç yoktur. Bu yüzden kızların öldürülmesi övünülen izzetli işlerden sayılırdı.”⁶⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Geylânî tefsirini yazarken sahabe ve tabiîn görüşlerinden istifade etmiştir. Ayrıca birçok mutasavvıftan da nakillerde bulunmuştur. Bu nakillerinde bazen isimleri açıkça zikretmiş, bazen ise isim zikretmeksizin “kâle” veya “kâlû” gibi formülleri tercih etmiştir. Kimi zamanda yaptığı nakilleri metin içerisinde kendi görüşüymüş gibi verip, onların rivayet olduğunu gösteren herhangi bir ibare kullanmamıştır.

2.2.1.2. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, aslında Kur'an'ın kendi içinde vardır. Dolayısıyla bu metot, İslâmın ilk asırlarından beri kullanılmaktadır. Kur'an'da manası kapalı olan pek çok ayet vardır ki bunlar hep başka ayetlerle izah edilmek suretiyle açığa çıkarılmıştır. Bu sebeple İslam bilginleri, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini en güzel tefsir olarak kabul etmişlerdir.⁶⁶

Diğer müfessirlerin yaptığı gibi Geylânî de tefsirinde ayetleri açıklarken Kur'an'a başvurmuş; görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak, ayetlerdeki kapalılığı gidermek ve Kur'an'da bir bütünlüğün var olduğunu göstermek için Kur'an ayetlerinden yararlanmıştır. O bunu yaparken doğrudan ayetler naklettiği gibi, ayet olduğunu belirtmeden ayet cümleleri ile açıklamalarda bulunduğu da olmuştur.

Herhangi bir ayetteki kapalılığı gidermek ve bir ayetten çıkardığı anlamları desteklemek için ayet nakletmesine şu örnekleri verebiliriz:

---

⁶³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 267.

⁶⁴ Bakara, 2/49. وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ

⁶⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 73.

⁶⁶ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an**, Mısır, 1957, II, s. 173-174; Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an**, Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa, 1951, II, ss. 175-176.

1-“**Sizden pek azınız hariç yüz çevirdiniz.**”⁶⁷ ayetini açıklarken Geylânî; “Sizler Allah’ın emirlerini yerine getirip nehyettiklerinden sakınırken pek azınız hariç Allah’ın emirlerini arkasına atıp, O’na verdiğiniz sözü bozdunuz. İşte içinizden ahdini bozmayanlar, Allah’ın şu sözünde bahsettiği kimselerdir.”⁶⁸ der ve “**Muhakkak iman edenler ve Yahudiler...**”⁶⁹ ayetini delil olarak getirir. Geylânî, tefsirinde ayetlerden yararlanırken yukarıda verdiğimiz örnekte de görüldüğü gibi, ayetin tamamını vermez. Sadece açıklamaları ile ilgili olan kısmını kaydetmekle yetinir.

2-“**Kim Allah’ı, Resulünü ve iman edenleri dost edinirse bilsin ki, bunların teşkil ettiği Allah tarafı mutlaka galip gelecektir.**”⁷⁰ ayetini açıklarken şöyle demektedir: “Allah, Resulünü kendi suretinde yaratmıştır ve onu kendi şanında indirmiştir.”⁷¹ Resulün bu şanına delil olarak şu ayeti getiriyor: “**Kim Resule itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur.**”⁷²

Geylânî, bazen ayetleri nüzul sebebi olarak kullanmıştır. Örneğin, “**Kim Allah’a güzelce ödünç verirse Allah onun verdiğinin mükâfatını kat kat artırır.**”⁷³ ayeti nazil olduğu sırada Yahudilerin bu ifadeleri hafife alarak alay ettiklerini belirtir. “**Allah fakirdir, biz ise zenginiz.**”⁷⁴ ayetinin Yahudilerin bu alaycı söylemlerine binaen indiğini nakletmiştir.⁷⁵

Geylânî ayetleri açıklarken, ayet olduğunu belirtmeden ayet cümleleri ile de açıklamalarda bulunmuştur. Bu duruma şu ayetleri örnek verebiliriz:

1-“**Sonra O’na döndürüleceksiniz.**”⁷⁶ ayetini açıklarken, “O’ndan başka hiçbir varlık yoktur. Her şey O’na dönecektir. O’ndan başka dönülecek yer yoktur.”⁷⁷ ifadelerini kullanır ve devamını- kendi cümleleriymiş gibi- bir ayetten şu kesitlerle

---

⁶⁷ Bakara, 2/83. ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ

⁶⁸ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 95.

⁶⁹ Bakara, 2/ 62. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا

⁷⁰ Maide, 5/ 56. وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ

⁷¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 515.

⁷² Nisa, 4/ 80. مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

⁷³ Hadid, 57/ 11. مَنْ ذَا الَّذِي يَرْضَى اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعَفَهُ لَهُ

⁷⁴ Al-i İmran, 3/ 181. إِنَّ اللَّهَ فَخِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ

⁷⁵ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 350.

⁷⁶ Bakara, 2/ 28. ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

⁷⁷ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 60.

sürdürür: “O’ndan başka ilah yoktur. O’nun yüzü dışında her şey helak olacaktır. Hüküm yalnızca O’na aittir ve kesinlikle O’na döndürüleceksiniz.”⁷⁸

2-“Allah rahmeti dilediğine has kılar.”⁷⁹ “Mutezile ve Basra ekolünün ulûhiyet ve nübüvvet hakkındaki görüşlerinde olduğu gibi, ihlâslı kullarını hiçbir illet, garaz ve merci olmaksızın aksine ihtiyar ve irade ile (seçer).”⁸⁰ der ve açıklamalarını sanki kendi fikirlerinin beyanymış gibi şu ayetle sürdürür: “Allah kim için bir nur yaratmazsa, ona O’ndan başka bir nur verecek yoktur.”⁸¹

Geylânî’nin tefsirinde dikkatimizi çeken diğer bir ifade de “bunun örnekleri Kur’an’da çoktur.” der ve ayetlerden örnek getirme yoluna gitmez. Geylânî’nin bu ifadesi de Kur’an’ın Kur’an’la tefsirine örnektir.

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı gibi Geylânî, Kur’an’ı Kur’an’la tefsir ederken doğrudan ayetle tefsir yöntemini kullandığı gibi, nadir de olsa dolaylı olarak Kur’an’a atıfta bulunma yöntemini tercih etmiştir. Ayetleri ayetle açıklarken kimi zaman bunu açıkça belirtip ayet numarasını ve sure adını metin içinde verirken; kimi zaman da ayetlerden iktibaslarda bulunmuştur.

Geylânî, Kur’an’ın Kur’an’la tefsirini genellikle ayetlerdeki muğlaklığı gidermek için, açıklama maksadıyla kullanmıştır.

2.2.1.3. Kur’an’ın Hadisle Tefsiri

Geylânî’nin hadisleri ele alış tarzına baktığımızda, o hadisleri genelde “peygamber buyurdu” veya “peygamber haber verdi” şeklinde kullanır. Haberin sıhhat derecesini açıklayan “müttefekun aleyh”⁸² “bu sahih bir haberdir”⁸³ gibi ifadeler de muhakkik tarafından sonradan dipnota eklenmiştir. Örneğin muhakkik, Fâtiha Suresi’nin hatimesinde surenin faziletini anlatan “Fâtiha’yı okumayanın

---

⁷⁸ Kasas, 28/ 88. لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

⁷⁹ Bakara, 2/ 105. وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ

⁸⁰ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 110.

⁸¹ Nur, 24/ 40. وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ

⁸² Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, ss. 40, 213.

⁸³ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 473.

namazı yoktur.”⁸⁴ hadisini nakletmiş ve dipnotunda şu açıklamalarda bulunmuştur: “Bu Ubade b. Sâmit tarafından rivayet edilmiş üzerinde ittifak edilen bir hadistir.”⁸⁵

Geylânî'nin hadis nakillerinde bu gibi bazı hususlara dikkat etmesi, hadis naklinde bir ölçü gözetip gözetmediğini akla getirmektedir. Burada şunu söyleyebiliriz: Geylânî tefsirinde naklettiği hadislerin hiçbirinde kaynak göstermemiştir. O, hadisleri “peygamber buyurdu/ haber verdi” ifadeleriyle nakletmiştir. Eğer hadis kudsî hadis ise; “hadis-i kudsîde geldi” veya “Sübhan buyurdu” lafızlarıyla ifade etmiştir. Eserde gördüğümüz hadis kaynakları ise muhakkik tarafından sonradan eklenmiştir. Hadisin sıhhat derecesine de yukarıda verdiğimiz formülleri kullanarak yine muhakkik tarafından dipnotta işaret edilmiştir.⁸⁶ Geylânî kendisi metin içinde hadis tenkidi yapmamıştır.

Geylânî Kur'an'ı tefsir ederken hadislere başvurmuştur. Mesela “**Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allah (ın rahmeti ve nimeti) geniştir. O her şeyi bilendir.**”⁸⁷ ayetini açıklarken Hz. Peygamber'den şu kudsî hadisi nakletmektedir.⁸⁸ “*Ben göklere ve yerlere sığmam. Fakat mü'min kulunun kalbine sığarım.*”⁸⁹.

Geylânî'de hadis usulünü ilgilendiren bazı konuları da tespit ettik. Geylânî'nin kudsî hadisi kabul ettiğini şu ifadesinden anlamaktayız: “Peygamber (sav) Allah (cc)'tan haber verdiği kudsî hadiste şöyle buyurdu.”⁹⁰

Geylânî hadis ile açıklama yapmayı çoğunlukla ayetten çıkardığı anlamı desteklemek amacıyla tercih etmiştir. Mesela Geylânî, Fâtiha Suresi hakkında şöyle demektedir: “Fâtiha (Kur'an'ın tamamından) en belîğ ve beyanı en açık bir surette seçilmiştir. Onun üzerinde düşünen Kur'an'ın tamamından bir şeyler elde eder. Bu yüzden şeriatın emrettiği şekliyle tek olan zata yönelen ve meyledenin onu okuması

---

⁸⁴ Ebu Abdillah Muhammed b. Ismail el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Mustafa Deyb el-Boga, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1987, Sıfatü's-Salat, s. 13; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Müessesetü Kurtuba, Kahire, trhsz, II, s. 429.

⁸⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 40.

⁸⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 40.

⁸⁷ Bakara, 2/ 115. *وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ*

⁸⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 117.

⁸⁹ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, **İhyâu Ulûmi'd-Din**, Daru'l-Marife, Beyrut, trhsz, III, s. 15; Ebu Tâlib el-Mekkî, **Kûtu'l-Kulûb**, thk. Asım İbrahim el-Keyyâlî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426, I, s. 207.

⁹⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 295.

farzdır.⁹¹ Ki Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: “*Fâtihayı okumayanın namazı yoktur.*”⁹²

Tefsirde tespit ettiğimize göre Geylânî'nin, hadislerden yararlanırken bazen metin içerisinde isimlerini zikrettiği râviler vardır. Mesela İbn Abbas, Ebu Hureyre, Ebu'd-Derda bunlardandır.

Diğer taraftan Geylânî'nin ayetleri tefsir ederken kullandığı hadislerin bir kısmı sahih olmakla birlikte çoğu zayıf veya mevzu hadislerdir. Zira muhakkik hadislere kaynak gösterirken eğer hadisi sahih hadis kaynaklarında buldu ise bunu hemen kaydetmiştir.⁹³ Fakat hadisi sahih kaynaklardan bulamadıysa, o zaman bu tür rivayetlere tefsirleri kaynak göstermiştir⁹⁴ ve biz araştırmamız esnasında bu hadislerin mevzu hadis kaynaklarında olduğunu tespit ettik. Bu da bize Geylânî'nin eserindeki hadislerin sıhhat derecelerinin tartışmaya açık olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Geylânî, hadisleri ayetten çıkardığı anlamı desteklemek için kullanmaktadır. İsnad zinciri ve kaynaklar daha sonradan muhakkik tarafından eklenmiştir. Fakat tefsirde muhakkikin dipnot düşmediği kaynaksız hadisler de mevcuttur. Yani tefsirdeki tüm hadisler kaynaklı değildir. Geylânî'nin naklettiği hadislerin çoğu zayıf ve mevzu hadislerdir. Yer yer muhakkik de buna dipnotlarda değinmiştir.

2.2.1.4. Nüzul Sebebi

Nüzul ortamında meydana gelen bir olaya veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla ayetin, olayı kapsayan nitelik ve özellikleri içermek, soruya cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden veya vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye “*nüzul sebebi*” denir.⁹⁵

Burada şunu dile getirmek gerekir ki nüzul sebepleri her ayette aranmaz. Nitekim Kur'an ayetleri iki kısma ayrılır. Bunlardan bir kısmı, muayyen bir sebebe

---

⁹¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 40.

⁹² Buhârî, Sıfatü's-Salat, s. 13.

⁹³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 40.

⁹⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 323.

⁹⁵ Ahmet Nedim Serinsu, **Kur'an'ı Anlamada Esbâb-ı Nüzulün Rolü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1994, s. 335.

bağlı olmayıp bir hükmü ortaya koymak amacıyla nazil olan, diğer bir kısmı da belli bir sebebe bağlı olarak inen ayetlerdir. İşte esbâb-ı nüzul ilmi, ikinci kısma giren ayetler ile ilgilenir.⁹⁶

Kur'an'da bir sebebe bağlı olarak inen ayet ve surelerin nüzul sebeplerini bilmenin, tefsir ilminde çok önemli yeri vardır. Çünkü bunun hem İslam tarihi açısından hem de Kur'an'ın iyi anlaşılması bakımından büyük faydası vardır. Nitekim başlangıçta tefsir ilmi ayet ve surelerin nüzul sebeplerini bilmekten ibaretti.⁹⁷

Geylânî de tefsirini yazarken gerekli gördüğünde nüzul sebeplerini belirtmiştir. Bu rivayetleri genellikle ayetin tefsirini yaptıktan sonra verirken, bazen ayetten önce verdiği de olmuştur.

Geylânî nüzul sebeplerini genellikle ayetin kim hakkında veya hangi olay üzerine nazil olduğunu bildirmek için getirmiştir. Yoksa Geylânî nüzul sebebine bağlı olarak ayetten neticeler çıkarma yoluna gitmemiştir. Örneğin Al-i İmran Suresi 23. ayetin⁹⁸ kelime tefsirini yaptıktan sonra nüzul sebebini şöyle nakleder: “Rivayet olduğuna göre Peygamber (sav) Yahudilerin medresesine girmişti. Orada Yahudilerden Naîm b. Amr ve Hâris b. Zeyd Peygamber'e “Ya Muhammed sen hangi din üzeresin?” dediler. Peygamber: “*İbrahim (as)'in babasının dini üzerine*” diyerek cevap verdi. Bunun üzerine onların “Muhakkak ki İbrahim yahudidir.” demeleri üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “*Sizin ve bizim aramızda hüküm vermek için kitabınızı getirin.*” O ikisi bunu inkâr ettiler ve kitaplarını getirmekten sakındılar. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.”⁹⁹

Bu konuya bir başka örnek olarak yine Al-i İmran Suresi'nin 69. ayetini¹⁰⁰ verebiliriz. Geylânî ayetin tefsirini yaparken şöyle diyor: “Ehl-i kitaptan bir kısmı İslam dininin zuhuruna haset etmeleri ve kalplerinde sabitleşmiş olan buğzları ve nefislerinin kötülüğünden dolayı sizi iman ve tevhid yolundan saptırmak istediler. (Bu ayet) Yahudilerin; Huzeyfe, Ammar ve Muaz'ı kendi dinlerine (Yahudiliğe)

⁹⁶ Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**, Marmara ÜVY, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2006, s. 145.

⁹⁷ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, TDVY, Ankara, 1985, s. 115.

⁹⁸ “Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar aralarında hüküm vermek için Allah'ın kitabına çağırılıyorlar, sonra onlardan bir grup bunu kabul etmeyip yüz çeviriyor.”

⁹⁹ Geylânî, **Tefsîru'l-Ceylânî**, I, s. 260.

¹⁰⁰ “Kitap sahiplerinden bir grup, sizleri saptırmayı arzu ederler. Oysa onlar farkında olmadan sadece kendilerini saptırmaktadırlar.”

davet ettiğinde nazil olmuştur.”¹⁰¹ Görüldüğü gibi Geylânî, önce ayetten gerekli mesajı çıkarıyor. Sonra da ayetin hangi olaydan dolayı indirildiğini haber veriyor.

Geylânî nüzul sebeplerini bazen de ayet ile ilgili açıklamaları yapmadan önce vermiştir. Örneğin “(Ey Muhammed onlara) şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddiamızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin.”¹⁰² ayetini tefsir etmeden önce nüzul sebebi ile ilgili şu açıklamalarda bulunur: “Sonra onların “Yahudilerden başkası cennete giremeyecek” sözleri insanlar arasında meşhur olunca insanlardan çoğu İslam dinine girmekten kaçındı. Müslümanların güçsüzleri de bu sözden etkilendiler. Sübhan, resulünü muhatap olarak onların şu ayetle bu söylemden uzaklaşmalarına işaret etti.”¹⁰³

Geylânî'nin nüzul sebeplerini naklederken bir ölçü bulundurup bulundurmadığı meselesine gelince, genellikle “ruviye” veya “nezelet” formüllerini kullanmıştır. Bu kalıpları kullanarak yaptığı açıklamaların nüzul sebebi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Geylânî bazen nüzul sebebi kalıplarını kullanarak, ayetin neden inmiş olabileceği ile ilgili yorumlarda bulunur. Bu türden yorumlar kaynaklarda yer alan esbâb-ı nüzul kabilinden rivayetler değildir. Herhangi bir dayanakları yoktur. Bunlar tamamen Geylânî'nin işâri yorumlarıdır. Fakat o, bu yorumları bazen “nezelet” gibi nüzul sebebi kalıplarıyla naklettiği için burada zikretmeyi uygun gördük. Örneğin “**Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez. Ancak haksızlığa uğrayan başka.**”¹⁰⁴ ayetini açıklamadan önce şöyle demektedir: “Ey Allah’a yönelenler! Dünya ile ilgili işlerde şikâyetlerinizi Allah’a açıkça söylememeniz ve yaymamanız tevhidin gereklerindedir. Münacatta ve dua esnasında sövmeyin. Muhakkak ki sizi yöneten sizin ihtiyaçlarınızı görmektedir. Size üzerinizde gerçekleşen hükümlere rıza göstermeniz gerekir. Rıza ne kadar güzel bir yakınlıktır. Çünkü...”¹⁰⁵ der ve ayetin tefsirini yapar.

---

¹⁰¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 289.

¹⁰² Bakara, 2/94. قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

¹⁰³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 103.

¹⁰⁴ Nisa, 4/148. لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ

¹⁰⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 456.

Geylânî burada bu açıklamaların nüzul sebebi olduğunu açıkça belirtmese de, ayeti tefsir etmeye başlamadan kısa bir bilgi verip devamında iki nokta üst üste koyup da ayeti vermesi, bize Geylânî'nin bu yaptığı yorumların ayetin iniş sebebi ile ilgili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ona göre, mü'minlerin bu tür davranışları ayetin nüzul sebebi olmuştur.

Geylânî'nin nüzul sebebi kabilinden yaptığı işârî açıklamalarına diğer bir örnek de Maide Suresi'nin 6. ayeti¹⁰⁶ hakkında söyledikleridir. “Sonra Sübhan kullarının yaşamını ilgilendiren helal, haram, evlilik, nikâh, iyi geçim ve bu konuda meşru edebe riayet gibi konuları açıkladığında, onları bizzat başlangıç yeri olan dönüş yurduna ve dönüş yoluna yönlendirmek istedi. Böylelikle kendisine meyletsinler, ona varmaya ve onunla birleşmeye yakınlaşma niyetiyle ona teveccüh etsinler. Bunun üzerine onlara seslenerek şöyle dedi.”¹⁰⁷ der ve ayetin tefsirine geçiş yapar.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Geylânî yeri geldikçe nüzul sebeplerine değinmiştir. Yaptığı açıklamaların ayetin nüzul sebebi olduğunu bazen belirtmiş, bazen de belirtmemiştir. Ayetin nüzul sebebi olduğunu ifade ettiği durumlarda “nezelet” veya “ruviye” formüllerini kullanmış olup, yararlandığı kaynakların isimlerini zikretmemiştir. Bu tür anlatımları, kimi zaman kaynaklarda yer alan nüzul sebebi ile ilgili rivayetler ile paralellik gösterirken, kimi zaman da Geylânî'ye has işârî yorumlardan ibarettir.

2.2.1.5. Şiirle İstişhad

Müfessirlerin tefsirlerinde, filolojik bir hareket olarak kullandıkları “*şiirle istişhad*” metodu islamiyetin ilk dönemlerinden itibaren ashab tarafından Kur'an tefsirlerinde kullanılmaya başlamış, hatta anlatıldığına göre İbn Abbas ve sahabelerden bir kısmı Kur'an'da yer alan garip lafızların manalarını tespitite eski Arap şiirine başvurmakla kalmamış, diğer sahabeleri de şiirle istişhada teşvik

---

¹⁰⁶ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ “Ey iman edenler! Namaza kalktığımızda yüzlerinizi yıkayınız ve dirseklere kadar ellerinizi de.”

¹⁰⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 483.

etmişlerdir. Bu husus ashabtan sonra tabiun döneminde de devam etmiş böylece ilk dönemlerden itibaren ortaya konan bu gelenek her dönemde kendini göstermiştir.¹⁰⁸

İbn Abbas bu konuda “Şiir Arab’ın divanıdır. Allah’ın Arap diliyle indirdiği Kur’an’daki garip kelimelerin manası bize gizli olduğu zaman, Arap divanına müracaat ederiz ve o garip kelimeleri ondan öğreniriz.”¹⁰⁹ demiştir.

Geylânî, şiirle istişhadı ayette geçen kelimelerin anlamının açıklanmasında ve manayı teyid etmede kullanmıştır. Mesela Bakara Suresi’nin 94. ayetinde¹¹⁰ geçen “*mevt*” ile ilgili kendi görüşünü ortaya koyuyor ve sonra onu şiirle destekliyor. “Ölüm sizi ahiret yurduna yaklaştırır ve sizi oranın lezzetlerine ulaştırır.” Bu durum mü’minlerin ihlâslı olanlarının, vakitlerinin çoğunda Allah’ın birliğini ondan istemeleri gibidir. Geylânî burada “*mevt*” kavramı üzerinde yaptığı yorumları Hz. Ali’ye ait şu şiirle¹¹¹ teyit etmektedir:

“Allah ölümü bize hayır olarak versin.

Çünkü O, bize her türlü hayırdan daha iyi ve daha şerefli.

Nefislerin ezadan kurtulmasına acele ettiriyor,

Daha şerefli olan bir yurda yakınlaştırıyor.”¹¹²

Geylânî’nin ayette geçen kelimelerin anlamını şiirle desteklemesine başka bir örnek de “şükretmekten” bahseden Nisa Suresi’nin 147. ayetini¹¹³ verebiliriz. “Ufuklarda tecelli etmiş olan Allah sizi neden kovsun ve mahrum etsin. Ki siz, batıl hüviyetlerinizin zuhur etmesini hak etmiş, sizden sudur eden ve ortaya çıkan durumlarınızı asaleten ve istiklalen ona isnad etmişken, O’nun birliğini bilmiş ve itiraf etmişken. Her ne zaman hakkın zatında fani olursanız, Allah nimetleriyle şükre karşılık verir ve nefsiyle her şeyi bilir. Şunu diyen ne güzel söylemiştir.” der ve açıklamalarını şu şiir¹¹⁴le destekler:

¹⁰⁸ Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabî, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Daru’l-Kütübi’l-Hadisyye, Kahire, 1961, I, s. 74.

¹⁰⁹ Suyûtî, I, s. 121.

¹¹⁰ “De ki: Eğer âhiret yurdu iddia ettiğiniz gibi sadece sizinse ve bu iddianızda samimi iseniz haydi bakalım ölümü temenni etsenize!”

¹¹¹ وَأرأف خبير كل من بنا أير
أشرف هي التي الدار إلى ويداني
فإنه خيرا عنا الموت الله جزى
الأذى من النفوس تخليص يعجل

¹¹² Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 103.

¹¹³ “Eğer siz şükreder ve inanırsanız, Allah size niye azap etsin? Allah şükredenlerin karşılığını verir ve her şeyi bilir.”

¹¹⁴ أخال باني شاكرك لذكرك
بأنك مذکور وذكرك وذاكر
لقد كنت دهررا قبل أن يكشف الغطا
فلما أضاء الليل أصبحت شاهدا

“Perde kalkmadan önce zaman olmuş olsaydım,
Ben, sana şükrettiğimi ve seni zikrettiğimi hayal ederdim.
Gece karardığında şuna şahit olarak sabahladım
Ki sen zikredilensin, zikirsin ve zikredensin.”¹¹⁵

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Geylânî tefsirinde çokça olmasa da önemli gördüğü kavramları daha iyi izah etmek ve ayete verdiği manaları teyid etmek için şiirden istifade etmiştir. Naklettiği şiirlerin şairlerinin adlarını bazen şiiri vermeden önce metinde açıkça zikretmiş, bazen de şiirin kime ait olduğu hakkında bilgi vermemiştir.

2.2.1.6. Tarihî Bilgi İçeren Rivayetler

Kur’an’ın anlaşılmasında nazil olduğu dönemdeki tarihî süreci bilmenin kuşkusuz önemli bir yeri vardır. Ayrıca tarihsel bağlamın oluşturulmasında sözün bir taraftan kime, nasıl, nerede ve hangi koşullarda söylendiğinin sorulması, diğer taraftan muhatapları hem genel hem de özel durumları itibariyle ele almak gerekmektedir. Çünkü Yüce Allah, kelamını muhatapları etkilemek amacıyla bildirmiş ve bu bildirimde onların hallerini dikkatlerden uzak tutmamıştır. O halde mütekellimle muhatap arasında geçen bu tarihî sürecin doğru anlaşılması için tarihin ve kültürün iyi bilinmesi gerekir.¹¹⁶

İşte Geylânî, tefsirini yazarken yeri geldikçe ayet ile ilgili tarihî bilgilere başvurur. Bu bilgiler kimi zaman ayette bahsedilen kişilerin şahsına ait bilgiler olduğu gibi, kimi zaman da ayetin nazil olduğu ortamın kültür ve yaşayış biçimlerini bize anlatır. Bu türden bilgiler de yine bize Geylânî’nin tefsirindeki rivayet yöntemini ortaya koyması açısından önemlidir.

Geylânî’nin ayette bahsedilen bir peygamber hakkında tarihi bilgi içeren açıklamada bulunmasına Dâvud (as)’dan bahseden Bakara Suresi’nin 251. ayetini¹¹⁷ örnek gösterebiliriz. Geylânî burada Dâvud (as) ile ilgili şu açıklamada bulunur: “Ona aynı zamanda Eşaya da denilirdi. Talut’un ordusunda onun oğullarından altı

---

¹¹⁵ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 456.

¹¹⁶ Demirci, s. 280.

¹¹⁷ “Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Dâvud Câlut’u öldürdü.”

kişi vardı. Yedincileri Dâvud (as) idi. O küçükken koyun güderdi. Bunun üzerine onların peygamberine Câlut'u öldürmesi vahyedildi. Bunu babasından istedi. Yolda giderken üçtaş onunla konuştu ve ona şöyle dediler: “Sen bizimle Câlut'u öldüreceksin.” Bunun üzerine o taşları torbasında taşıdı ve onları Câlut'a atınca onu öldürdü.”¹¹⁸

Görüldüğü gibi Geylânî burada Dâvud (as) ile ilgili bilgi verirken ayette bahsedilen olayın tarihte nasıl cereyan ettiğini gözler önüne sermektedir.

Geylânî ayetleri açıklarken tarihî bilgi veren rivayetleri, ayetin nazil olduğu ortamın kültür ve yaşayış biçimlerini ortaya koymak için de nakletmiştir. Örneğin İmran'ın karısının hamile kaldığı zaman Rabb'ine ettiği duayı açıklayan Al-i İmran Suresi 35. ayeti¹¹⁹ tefsir ederken, İmran'ın karısının neden böyle bir duada bulunduğu tarihi arka planını açıklayan şu bilgiyi nakleder: “Yalnızca sana ve senin beytine ibadet etmesi, senden başka hiçbir şeyle meşgul olmaması için onu sana adadım. Ki bu, erkek evlatlardan bazısının Beytü'l-Mukaddesin hizmeti için verilmesi onların adetlerindendi.”¹²⁰

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi *Tefsîru'l-Ceylânî*'de tarihî bilgi içeren türden rivayetler mevcuttur. Yalnızca bunların güvenilirliği tartışmalıdır. Çünkü bu tür rivayetlerde kaynak gösterme yoluna gidilmemiştir.

Geylânî'nin tefsirindeki rivayet yöntemini genel olarak değerlendirdiğimizde, isnad zincirlerini kaldırdığını bunun yerine “kâle” veya “kâlû” formülü ile nakil yaptığını, yararlandığı kaynakların isimlerini belirtmediğini görürüz. O, Kur'an'ın Kur'an'la ve sünnetle tefsirine konuyu açıklamak, ayetlerdeki kapalılığı gidermek ve görüşlerini desteklemek amacıyla yer vermektedir. Geylânî, tefsirinde genellikle nüzul sebeplerine yer vermiştir. Bunların kimisi esbâb-ı nüzul kitaplarında yer alan rivayetler nevinden olurken, kimisi de Geylânî'nin şahsına ait işârî yorumlardır. Şiirle istişhada ayette geçen bir kelimeyi açıklamak amacıyla az da olsa yer

---

¹¹⁸ Geylânî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, I, s. 211. Bu rivayet, israiliyat olarak kabul edilen bir rivayettir. Geylânî bu rivayetin israiliyat olduğu hakkında bir bilgi vermemiştir. Bkz. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kuran*, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, İkinci Baskı, Mısır, 1954, II, s. 60.

¹¹⁹ İmran'ın karısı: “Ey Rabbim, ben karnımdakini yalnız Sana hizmete adadım.”

¹²⁰ Geylânî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, I, s. 267.

vermiştir. Tefsirde tarihî bilgilere de rastlanır. Fakat bu tür nakillerde, esbâb-ı nüzul ve şiir nakillerinde olduğu gibi kaynak vermemiştir.

2.2.2. Dirayet Yönünden Geylânî Tefsiri

2.2.2.1. Te'viller

Te'vil kelimesi “e-v-l” kökünden gelmektedir. Geri dönme manasındadır. Tef'îl vezninde te'vil kelimesi için birinci ve önceki anlamında olan evvel kelimesinden müştak olabileceği de kaydedilmektedir.¹²¹

İstılahta “te'vil”, meşru bir sebep veya delilden ötürü ayeti zahirî manasından alıp, kendisinden önceki ve sonraki ayete mutabık, kitap ve sünnete uygun manalardan birine hamletmek, demektir.¹²²

Fahreddin er-Râzî, bütün İslam fırkalarının Kur'an ve sünnetin zahiri manalarının bazılarının te'vil edilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹²³

Elmalılı M. Hamdi Yazır, te'vilin bir şeyi ilmî açıdan veya fiilî açıdan (gerçekten) kendisinden kasdolunan manaya (maksada) geri götürmek olduğunu belirtir. İlmi açıdan örneği “ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ” **“Onun te'vilini/ yorumunu ancak Allah bilir.”** ayetinde vurguladığı gibidir. Fiili açıdan misali de هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ ” **“Onun te'vilini/ tahdidini bekliyorlar.”** ayetindeki gibidir.¹²⁴

Geylânî'nin Kur'an ayetlerinin te'vil edilmesi ile ilgili görüşünü ortaya koyması açısından Al-i İmran Suresi'nin **“Onun te'vilini ancak Allah bilir.”**¹²⁵ ayeti hakkındaki açıklamalarını nakletmek istiyoruz: “Onun kelamının te'vilini Allah'tan başkası bilemez. Ancak onun yardımı ile kulunu muvaffak kılması hariç. Onun katından Rabbin ilhamı ve vahyi ile desteklenmiş ledünnî ilme sahip olanlar, hakikatler ve marifetleri bilir. Bunlar yalnızca beşerî kuvvetler ile elde edilmez.”¹²⁶

---

¹²¹ Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, Daru Sadr, Beyrut, 1955, XI, s. 32.

¹²² Suyûtî, II, s. 222.

¹²³ Ebu Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, **Esâsu't-Takdis**, Mısır, 1328, s. 98-99.

¹²⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Yayıncılık, İstanbul, trhsz, I, s. 19.

¹²⁵ Al-i İmran, 3/ 7. وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ

¹²⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 251.

Görüldüğü gibi Geylânî, Allah'ın lütfu ile bazı kişilerin ayetlerin te'vilini bilebileceğini söylüyor.

Geylânî tefsirinde yeri geldikçe te'vile yönelmiştir. Geylânî'nin bu te'villeri kalbe doğan işâri manalardan oluşan öznel tecrübelerdir. Örneğin Bakara Suresi 218. ayette geçen “*hicret edenler*”¹²⁷, “ayne'l-yakîn mertebesine ulaşınca kadar, buna zıt olan her şeyi terk etmek ve zıt olan şeylerle savaşmak”¹²⁸ olarak yorumlamıştır.

Yine Geylânî'nin bu kabilden işârî te'viline örnek “*hac*” farızasından bahseden Bakara Suresi'nin 196. ayetini¹²⁹ verebiliriz. Ona göre “gerçek hac, hakiki Kabe olan Ehad vasfını haiz tek zata varmaktır.”¹³⁰

Kur'an'da “abdest ayeti” olarak bilinen Maide Suresi'nin 6. ayetinde ise müfessirimiz “**Yüzlerinizi yıkayın.**”¹³¹ ifadesine şöyle güzel bir işâri açıklama getirir: “Çokluğun raylarından ve varlığın dehlizlerinden Hakk'a yönelen yüzlerinizin ortaya çıktığı topraktan ölü ruhlarınızı besleyecek ve diriltecek olan ilahi cezbe ve aşk-ı şevk suyu ile yüzlerinizi yıkayın.”¹³²

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi bu türden yorumlar, mutasavvıf kimliğine sahip olan Geylânî'nin, tedebbür, teemmül, tefekkür ve tezekkür gibi kavramlarla ifade edilen manevî tecrübeyi içselleştirmesinin bir sonucudur diyebiliriz. Nitekim mutasavvıflar, Kur'an okuyarak onun derin anlamları üzerinde düşünmeye dalmak, ilahi ve ezeli hakikatler üzerine yoğun biçimde kafa yormak suretiyle bu tür bir te'villere ulaşabilirler.¹³³ Burada şunu da belirtelim ki, Geylânî bu te'villeri yaparken tek doğrunun kendi açıklamaları olduğu gibi taassuba gitmez ve batıl te'vile itibar etmez.

---

¹²⁷ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ “İnananlar, hicret edenler ve Allah yolunda savaşanlara gelince işte Allah'ın rahmetini ümit edecekler onlardır. Allah onlara karşı son derece bağışlayıcı ve son derece merhametlidir.”

¹²⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 187.

¹²⁹ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ “Haccı da, umre (ibadetlerini) Allah için tamamlayın.”

¹³⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 169.

¹³¹ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ...

¹³² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 483.

¹³³ Mustafa Öztürk, “Geleneksel Te'vil Çeşitlemelerinin Epistemik Değeri”, **Bilimnâme**, sayı: 2, Kayseri, 2003, s. 185.

2.2.2.1.1 Huruf-ı Mukattaa

Huruf-ı mukattaa, harf kelimesinin çoğulu huruf ile “kesilmiş, ayrılmış” anlamındaki mukattaa kelimesinden meydana gelen bir tamlamadır. Mukattaa “kesmek, bir şeyi bütününden ayırmak” manasına gelen kat’ kökünden türemiş bir sıfat olup söz konusu harfler kelimeyi oluştururken kendi isimleriyle telaffuz edildiklerinden “bağımsız ve ayrı harfler” anlamında huruf-u mukattaa diye anılmıştır.¹³⁴

Kur’an’da kimi surelerin başında yer alan huruf-ı mukattaa’nın delalet ettiği manalar konusunda çok çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Râzî bunları şöyle sıralar: 1- Bunlar surelerin isimleridir. 2-Allah’ın isimleridir. 3-Grup grup Allah’ın isimlerini gösterirler. 4-Allah’ın isim ve sıfatlarındandır. 5-Allah bu harfleri kâfirlerin aleyhine delil olmak üzere zikretmiştir. 6-Her biri birtakım milletlerin ayakta kalma müddetlerini gösterir. 7-Bir sözün bitip başka bir sözün başlangıcına delalettir.¹³⁵

Kurtubî, bunların müteşabih ve müteşabihin hükmü ile ilgili açıklamalar olduğunu dile getirir.¹³⁶

İşârî tefsir sahibi Kuşeyrî’de mukattaa harflerine baktığımız zaman her bir harfi ayrı te’vil ettiğini görürüz. Örneğin Hud Suresi’nin başındaki “elif lâm râ” harflerini şöyle tefsir etmiştir: “Elif, rububiyetin yalnız O’na ait münferit olduğuna, lâm tevhid ehline olan lütfuna, râ iyilerin tamamını kapsayan rahmetine işaret eder. Bu harfler yemin manasındadır. Yani rububiyetin fertliğine, beni tek addedene olan lütfuma ve iyilerin tamamına olan rahmetime yemin ederim.”¹³⁷

Geylânî ise, huruf-u mukattaları bir nida veya bir hitap olarak kabul etmiştir. Bu harflerin geçtiği yirmi dokuz surenin hepsinin tefsiri يَا veya أَيُّهَا lafızlarıyla başlamıştır. Bu nidalar 14 surede¹³⁸ insana, 15 surede¹³⁹ ise peygambere hitap

---

¹³⁴ Zerkeşî, el-Burhan, thk. Muhammed Ebu’l-Fâdıl İbrahim, Daru’l-Marife, Beyrut, trhsz, I, s. 173.

¹³⁵ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebir, I, s. 417.

¹³⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el- Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kuran**, Daru’l-Kütübi’l-Mısıryye, Üçüncü Baskı, 1967, I, s. 156.

¹³⁷ Ebu’l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin, Kuşeyrî, **Letâifu’l-İşârat**, Heyetü’l-Mısıryyeti’l-Amme, İkinci Baskı, 1981,(Letâifu’l-İşârat) II, s. 120.

¹³⁸ Bakara, Al-i İmran, Lokman, Ankebut, Secde, Rum, Yunus, Hud, Yusuf, İbrahim, Hicr, A’raf, Ra’d, Kaf Suresi.

¹³⁹ Mü’min, Fussilet, Zuhuruf, Duhan, Casiye, Ahkaf, Şura, Sad, Şuara, Neml, Kasas, Tâhâ, Yasin, Meryem, Kalem.

etmiştir. Bu yüzden Geylânî de huruf-ı mukattaa tefsirleri insana ve peygambere sesleniş olarak yorumlanmıştır.

Geylânî’de huruf-ı mukattaa tefsirlerini iki başlık halinde ele alacak olursak insanoğluna hitap olarak yorumladığı ayetlerden altısı “elif lâm mîm” harfleri ile başlar. Harfler aynı olsa da Geylânî’nin tefsir ederken kullandığı sıfatlar her birinde farklıdır. Örneğin Bakara Suresi’ndeki “elif lâm mîm”i “Ey kâinatın çeşitli safhaları üzerinde akan, zati hüviyetimizin bereketinin nasıllığını, rububiyetinin sırlarını keşfetmek için gerekli olan hilafetimize yakışan kâmil insan!”¹⁴⁰; Al-i İmran Suresi’ni “Ey kâinatın bütün görünen çeşitli, her şeyi kaplayan ve kuşatan, ilahî esmâ ve sıfatları gereğince gözlemlenmesi gereken rahmanî suret üzere görünen, en mukaddes, tek ve biricik olan kâmil insan!”¹⁴¹ şeklinde yorumlarken Lokman Suresi’nin ilk ayeti olan “elif lâm mîm” i “Ey cömertliğinin eserlerinin görüntülerine ve ilahi varlığın latifelerinin yansımalarına uygun, katından lütuf ve kerem ile desteklenmiş, ikram edilmiş, en âli bütün mertebeleri toplayan câmi bir mertebe ile bütün tezahürleri arasında seçilmiş kâmil insan”¹⁴² yakıştırmalarıyla açıklamıştır.

“Elif lâm mîm” ile başlayan diğer bir sure olan Ankebut Suresi’nde ise “Ey varlık nurlarının yansımalarına en layık olan, en bilgili ve en ekmel insan”¹⁴³ tabirlerini tercih ederken, Secde Suresi’nde “Ey cömertlik gereği kâinatın varlık sayfalarında görünen varlığın nurlarının gereklerini en iyi bilen, Melik ve Vedud olan Allah’ın tevfiğiyle bunlara muttali ve mazhar olan en ekmel insan”¹⁴⁴ ve Rum Suresi’nde “Ey varlık sırlarının örtülerini ve cömertliğinin izlerinin inceliklerini ortaya çıkarmak için devamlı gerekli görünen lebîb, ekmel ve efdal insan”¹⁴⁵ sıfatlarını kullanarak ilk üç surede elif lâm mîm harflerini kâmil insana bir sesleniş olarak tefsir etmiş; diğer üç surede ise tasavvufî haller bakımından kemalliğin bir üst derecesi olan “ekmel insan” a hitap anlamını vermiştir. Ayetler aynı olsa da Geylânî’nin bu tarz bir değerlendirmeye gitmesinin sebebi, özelde bu harfleri genelde de bu ayetleri tefsir ederken ayetleri sonrası ile de bağdaştırarak Kur’anî bütünlüğe bağlı kalma çabasıdır, diyebiliriz.

---

¹⁴⁰ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 44.

¹⁴¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 248.

¹⁴² Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, IV, s. 400.

¹⁴³ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, IV, s. 214.

¹⁴⁴ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, IV, s. 328.

¹⁴⁵ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, IV, s. 261.

Araf Suresi'nin başlama harfleri olan “elif lâm mîm sâd” ile Ra'd Suresi'nin başındaki “elif lâm mîm râ” harflerini de yine müfessirimiz “kâmil ve zeki insan”a hitap olarak¹⁴⁶ yorumlarken Araf Suresi'ndeki sâd harfinden insana “sâdık” sıfatını yakıştırarak¹⁴⁷ harften anlam çıkarma yoluna girmiştir.

Geylânî'nin Peygamber'e hitap olarak yorumladığı mukattaa harflerine örnek verecek olursak, “hâ mîm” ile başlayan yedi sureyi zikredebiliriz. Müfessirimiz bu harflerin hepsini yedi surede de ayrı ayrı tefsir etmiştir. Bu harflerin ilk geçtiği yer olan Mü'min Suresi için “Ey vahyi taşıyan ve onu koruyan, ey mutlak olarak gizli levhalardan gayrısını silen!”¹⁴⁸ ifadelerini kullanırken, Fussilet Suresi'nin harfleri için “Ey Allah'ın emirleri ve nehiyleri gereği onun sınırlarını korumak için onun katından desteklenmiş olan vahyi ve kâinatı, görünen her şeyi düzeltmek için bu Kur'an'ı koruyan”¹⁴⁹, Zuhruf Suresi harfleri için “Ey Allah'ın dinini ve O'nun tevhidinin yolunun gereklerini bekleyen”¹⁵⁰ yorumlarıyla görüşlerini beyan etmiştir.

Geylânî, Kur'an'da geçen bütün mukattaa harflerini tefsir etmiştir. Sadece Şura Suresi'nin başındaki “hâ mîm” i tefsir etmeden geçmiştir.¹⁵¹ Zira bu surede mukattaa harfleri sadece “hâ mîm”den ibaret değildir. Diğer surelerden farklı olarak ikinci ayet de huruf-ı mukattaa ile başlar. Bu yüzden müfessirimiz sadece bu ikinci ayeti tefsir etmiştir. Müfessirin bu şekilde bir yol izlemiş olması bize, Geylânî'nin bu harfleri tefsir ederken ayetlerin sonralarından da yararlandığını ve bu ayetlerin devamı olmadan tek başlarına bu harflerin ne anlama geldiğinin bilinmeyeceği kanısında olduğunu göstermiştir.

Geylânî'de peygambere sesleniş olarak yorumlanan bir diğer sure Sad Suresidir. Geylânî burada “sâd” harfini “Ey hakkın tevhidi ve icadı, zatın vahdaniyetinin saflığı için ters işlerden meşrebini saf tutan, ilahi vahyin ve ilhamın gereği risalet ve nübüvvet iddiasında sâdık ve sadûk olan, risalet yükünü yüklenmede tebliğ ve davetin yorgunluklarına karşı sabûr ve sabırlı olan”¹⁵² şeklinde yorumlayarak, onu “sâdık, sabırlı” gibi sıfatların anahtarı olarak kabul etmiştir.

---

¹⁴⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 489.

¹⁴⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 87.

¹⁴⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, V, s. 142.

¹⁴⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, V, s. 188.

¹⁵⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, V, s. 253.

¹⁵¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, V, s. 221.

¹⁵² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, V, s. 55.

Geylânî, peygambere hitap olarak kabul edilen 14 surenin hiç birisinde “nebi” ismini zahiren kullanmamıştır. Bu ayetlerin peygambere hitap olduğu işaretin delaletinden anlaşılmaktadır. Bu surelerin dışında kalan ve Geylânî’nin peygambere nida olarak yorumladığı 15 sureden sadece Kalem Suresi’nde “nebi” ismi açık olarak zikredilmiştir.¹⁵³ Burada müfessirimiz “nûn” harfini “nebi” kelimesinin anahtarı olarak düşünmüş olabilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; müfessirlerin huruf-ı mukattaaların tefsir edilip edilmeyeceği ile ilgili yaptıkları sınıflandırmalarda Geylânî’nin bu harflerin manasının bilinebileceğini söyleyen gruba dâhil edebiliriz. Nitekim huruf-u mukattaaların yer aldığı yirmi dokuz surenin her birinde de bu harflere bir mana vermiştir. Pek çok müfessir kitaplarında bu harfler konusunda söylenmiş çokça rivayete yer vermiş olmasına rağmen Geylânî bu türden tartışmaları kitabında hiç zikretmemiştir. O sadece bu harflerin tefsirini yapmıştır.

2.2.2.1.2 Müteşabihler

Müteşabihin ne olduğu ile ilgili Taberî, lafzı veya manası veyahut da her ikisi sebebiyle açıklanması güç olan veya mümkün olmayan ayetlerdir, açıklamasını yapar.¹⁵⁴

Müteşabihlerin yorumlanması hakkında şu görüşler benimsenmiştir:

1-Allah’ın zat ve sıfatlarını ilgilendiren ve mana bakımından müteşabih kabul edilen ayetlerin kesin olarak te’vil edilmesi.

2-Fakat kastedilen mananın kesin olarak bu olduğu söylenmemesi.

3-Bu tür ayetlerin bir bütün olarak ele alınması.¹⁵⁵

İşârî tefsir sahibi olan Geylânî’nin müteşabihlere bakış açısıyla paralel bir anlayışa sahip olması nedeniyle Kuşeyrî’nin görüşünü nakletmek istiyoruz: “Allah insanlara hitabı farklı yaptı. 1-Zahir, ifadesi açık olan 2-Müteşabih, te’vili zor olandır. Birincisi şeriati yerleştirmek ve zahir ehline doğruyu göstermek içindir. İkincisi sırlara yabancıların (ehil olmayanların) muttali olmasını engellemek içindir.

---

¹⁵³ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, VI, s. 144.

¹⁵⁴ Taberî, III, s. 173.

¹⁵⁵ Ömer Dumlu, **Kur’an Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998, s. 146.

Hitabın manasını araştırmada, rüsh sahibi âlimlerin metodu; anlaşılana kabul ile mukabele edip, düşünce ile uzlaşılması mümkün olmayı gayb âlemine havale etmektir. İşaret ehlinin metodu ise huzur-ı kalp ile dinlemek ve marifet parıltılarından anlayışlarına doğan şeyden keşf ile ilgili işaretler çıkarmaktır.¹⁵⁶

Geylânî'nin müteşabih ayetleri yorumlamasına Allah'ın semaya istivasını ve semanın Allah'a yakınlaşmasını ifade eden ayetlerin tefsirini örnek verebiliriz. İlk olarak Bakara Suresi 29. ayette¹⁵⁷ geçen "istiva" ile ilgili şöyle der: "Allah süflî âlemde olanların yaratılmasını tamamladığında, semaya yükseldi ve ulvî âlemde olan her şeyin takdir edilmesine yöneldi."¹⁵⁸

Tâhâ Suresi'nin 5. ayetinde¹⁵⁹ Allah'ın arşa istivasını şöyle açıklamaktadır: "Zuhur eden ve her şeyi kaplayan, rahmetiyle karar kılan Rahman; tek bir zerrenin bile kuşatılması O'nun ilmi dışında kalmayacak şekilde bütün zerrelere arşları üzerinde karar kılmıştır. İstila ve tam ihata, yeryüzünde ve göklerde zuhur eden her şeyin üzerindedir."¹⁶⁰

Görüldüğü gibi Geylânî, ilk istivayı yönelmek olarak te'vil ederken, Tâhâ Suresi'nde geçen istivayı ise karar kılmak, kuşatmak olarak te'vil etmiştir. Geylânî, müteşabih ayetleri çok fazla te'vil yoluna gitmez. Te'vil edeceği zaman da ayetin öncesi ve sonrasını göz önünde bulundurarak yorumlamada bulunur.

Geylânî, Maide Suresi'nin 64. ayetinde geçen "**Allah'ın elleri açıktır. Dilediği gibi verir.**"¹⁶¹ ifadesindeki "yed" kelimesini te'vil ederek, burada elden kastedilenin Allah'ın lütfî ve kahrî vasıfları olduğuna işaret eder. Onun iradesi dilediğine lütuf ve cömertlik vermek, dilediğinden de kahrı ve düşmanlığı kaldırmak olarak tecelli eder.¹⁶²

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi Geylânî müteşabihleri te'vil ederken ayetin siyak ve sibakına dikkat eder. Ayetin bağlamı ile alakasız batınî yorumlarda

---

¹⁵⁶ Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârat, I, s. 220.

¹⁵⁷ "هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ" "Yeryüzünde bulunanların tümünü sizin için yaratan O'dur. Sonra göklere yönelip onları yedi kat olarak düzenleyen de O'dur. Her şeyi nasıl yapacağını en iyi bilen O'dur."

¹⁵⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 41.

¹⁵⁹ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى "O, Rahman arşa istiva etmiştir."

¹⁶⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 280.

¹⁶¹ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ

¹⁶² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 519.

bulunmaz. Şunu da belirtmeliyiz ki, Geylânî gerekli gördüğü yerlerde ayetleri te'vil yoluna gitmiştir. Gereksiz yere veya ruhsata yönelik te'viller yapmaz.

2.2.2.1.3 Besmeleleri Yorumlaması

Kur'an'da 113 kere sure başında, bir kere de Neml Suresi'nin 30. ayetinde olmak üzere toplam 114 kere geçen besmeleleri burada, te'viller bahsinde ele almayı gerekli gördük. Zira tefsirdeki besmele yorumları, Geylânî'nin gerek te'vil metodunu gerekse dirayet yöntemini ortaya koyması açısından önemlidir.

Öncelikle farklı tefsirlerde bismelenin ele alınışına değinmek istiyoruz. Bu, müfessirimizin te'vil metodunu ortaya koyması açısından, besmele ile ilgili açıklamalarının yadsınamayacak derecede önemli olduğunu daha iyi bir şekilde gözler önüne serecektir. Konuyu iki açıdan ele alacağız:

1. Rivayet, dirayet ve ahkâm tefsir yazarları açısından,
2. İşârî tefsir yazarları açısından.

Rivayet tefsirlerinin önde gelen isimlerinden Taberî (ö. 310/922)'nin tefsirine baktığımız zaman besmele ile ilgili geniş bir malumata sahip oluruz. Taberî, Kur'an'da 113 surenin başında yer alan besmeleden sadece Fâtiha Suresi'nin başındaki besmeleyi tefsir etmiştir.¹⁶³ Diğer surelerde herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Taberî bismelenin tefsirinde öncelikle istiazeye temas ederek, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde mü'minlere şeytandan kesinlikle uzak olmalarını ve onun şerrinden kendisine sığınmalarını emrettiğini söyler. Aynı şekilde Allah'ın Peygamber'e Kur'an okuyacağı zaman şeytandan kendisine sığınmasını emrettiğini belirtir.¹⁶⁴

Taberî besmele ile ilgili bu malumatlardan sonra bismelenin izahını yapar. Aynı zamanda filolojiye girerek besmeledeki be'nin manasını, "Allah" kelimesinin "elehe" kökünden geldiğini belirtir.¹⁶⁵

---

¹⁶³ Taberî, I, ss. 49-59.

¹⁶⁴ Taberî, I, s. 49.

¹⁶⁵ Taberî, I, s. 54.

Rahman ve Rahim kelimelerine gelince; Taberî bu iki ismin aynı kökten türediğini fakat Rahman kelimesinin, türediği kök manasına anlam bakımından yakınlığı daha az olduğu için, manasının daha geniş olduğunu ifade eder.¹⁶⁶

Dirayet tefsirlerinde besmeleye bakacak olursak, örnek olarak Râzî'yi ele alabiliriz. Râzî, bismelenin her sureden bir ayet olup olmadığı meselesini tartıştıktan sonra âlimlerin kabul ettikleri görüşlere göre namazda bismelenin açıktan mı yoksa gizli mi okunacağı, her surenin başında mı yoksa sadece Fâtiha'nın başında mı okunması gerektiği gibi tali konulara değinmiştir.¹⁶⁷

Râzî, Taberî gibi besmeleyi sadece Kur'an'da ilk geçtiği yer olan Fâtiha Suresi'nde açıklamıştır. Ondan sonra gelen hiçbir surede besmele ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır.

Ahkâm tefsirlerinde besmeleye bakacak olursak Cassas (ö. 370/980)'ın tefsirini örnek olarak sunabiliriz. Cassas da Taberî gibi besmele çerçevesinde gelişen tartışmalar ile ilgili geniş malumatta bulunur. Değindiği konular, ahkâm tefsiri olması hasebiyle genellikle İslam Fıkıh tarihinde tartışmalı olan mevzulardır. Cassas ilk olarak "besmele hakkındaki görüşler" başlığı adı altında dokuz madde sıralar. Bunlar besmele hakkında Ebu Bekir el-Kelam'dan naklettiği açıklamalardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Besmelede bulunan zamirin manası
- b. Başlardaki besmele Kur'an'dan mı?
- c. Fâtiha Suresi'nden bir ayet midir, değil midir?
- d. Surelerin başlangıcından mıdır?
- e. Tam bir ayet midir yoksa değil midir?
- f. Besmeleyi namazda okumak
- g. Namazda sure başlarında tekrar etmek
- h. Açıktan okumak
- i. Bismelenin gizli faydalarını ve pek çok manayı zikretmek.¹⁶⁸

---

¹⁶⁶ Taberî, I, s. 55.

¹⁶⁷ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, I, s. 160.

¹⁶⁸ Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassas, **Ahkâmü'l-Kur'an**, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1985, I, s. 5.

Görüldüğü gibi Cassas, besmele ile ilgili tartışılan tüm konuları dokuz maddede özetlemiştir. Devamında maddelerin hepsine başlıklar halinde açıklık getirir.

İkinci madde olan işârî tefsir ekolüne örnek olarak Kuşeyrî'nin besmele yorumlarına bakacağız. Öncelikle şunu belirtmek isteriz ki, Kuşeyrî gerek rivayet gerekse dirayet tefsirlerine verdiğimiz örneklerin hepsinden farklı olarak Kur'an'da 113 surenin başında geçen her besmeleyi her defasında ayrı ayrı yorumlamıştır. Örneğin Fâtiha Suresi'ndeki besmeleyi tefsir ederken Kur'an'ın ilk suresi olması hasebiyle besmelenin manası ile ilgili bilgi verir. Besmelenin filolojik ve işârî açılımını yapar. "Bismillah"daki be harfinin tazmin olduğunu, yani yapılacak işin Allah'ın yardımı ile meydana geldiğini dile getirir. Besmeledeki be ve sin harflerine harfi manalar vererek, her surede geçen besmelenin tekrar olmayıp, hepsinin farklı bir işaretinin olduğunu söyleyerek¹⁶⁹, daha sonra gelecek olan her besmeleye farklı bir mana yükleyeceğinin de ipuçlarını vermiş olur.

Geylânî ise; besmele ile ilgili görüşlerinde farklılıklar olsa da Kuşeyrî gibi her besmeleyi farklı şekillerde izah etmiştir. O, besmeleleri tefsir ederken her defasında üç kısma ayırır: "*Bismillah*", "*er-Rahman*" ve "*er-Rahim*".

Geylânî, Allah lafza-i celalinin geçtiği "*bismillah*" kısımlarının tefsirini, genelde surenin muhtevası ya da ilk ayetleri de diyebileceğimiz baş kısımlarıyla ilişkilendirerek açıklamıştır. Örnek olarak Enfal Suresi'nin başındaki "*bismillah*"ın tefsirini yaparken "kullarına rızıkları yaptıkları amellere göre taksim eden"¹⁷⁰ açıklamasında bulunmuştur. Bu yorum, surenin ilk ayetlerinin muhtevası olan ganimetlerin paylaşımı meselesi ile tam irtibatlandırılmıştır.

Mü'minun Suresi'ndeki bismillahi "onları tevhidin ve irfanın mucizesinde sağlamlaştırdıktan sonra iman erbabına döken"¹⁷¹, Fetih Suresi'ndeki bismillahi ise "kullarından ihlâslı olanlara marifet ve yakîn kapılarını açan"¹⁷² şeklinde surelerin ilk ayetlerinde geçen lafızları kullanarak sure ile besmeleler arasında bir bütünlük oluşturulmuştur, diyebiliriz.

---

¹⁶⁹ Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârat, I, s. 44.

¹⁷⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 189.

¹⁷¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 429.

¹⁷² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, V, s. 360.

Geylânî'nin besmelenin ikinci kısmı olan “*er-Rahman*” ve üçüncü kısmı olan “*er-Rahim*”i kelimelerinin tefsirini yaparken de farklı açıklamalar yaptığı görülür. Her birinde varlığın farklı tezahürlerine, Allah'ın kullarına vermiş ya da verecek olduğu farklı nimetlere atıflarla karşılaşırız.

er-Rahman ve *er-Rahim* isimleri ile ilgili tefsirlerde genellikle şöyle bir yorum yaygınlaşmıştır. *er-Rahman* ismi, daha geniş bir anlama sahip olup dünyada iken hem müminler hem de inanmayanlar üzerinde tecelli ederken *er-Rahim* ismi ise, daha sınırlı bir mana içerip ahrette sadece müminler üzerinde cereyan edecek olan bir rahmet anlayışını bünyesinde barındırır.¹⁷³ İşte tefsirlerde şuyu bulmuş bu anlayışı Geylânî'de de görmekteyiz. Nitekim Maide Suresi'nin başındaki besmelede yer alan *er-Rahman* ismini Geylânî, “kullarını sırat-ı müstakime götürmesi” *er-Rahim* ismini ise; “onları rıza bahçesi ve teslim cennetine ulaştırması”¹⁷⁴ olarak yorumlamıştır.

Yine Saff Suresi'nde *er-Rahman* ismini “onlara cennetin yollarına ulaştıracak mizanı koyması” şeklinde yorumlayarak bu ismin dünyada tüm insanlara verilen rahmeti anlattığına, *er-Rahim* ismini ise “onları imkânın gereklerinden çıkardıktan sonra varlığın fezasına ulaştırmasıyla”¹⁷⁵ ifadesi ile rahmetin ahrette nasıl tezahür edeceğine işarette bulunmuştur.

Görüldüğü gibi Geylânî *er-Rahman* isminin dünyaya, *er-Rahim* isminin ise ahrete bakan cephesinin olduğunu gözler önüne sermeye çalışmıştır. Bu anlayış 113 surenin 100'e yakınında doğrudan anlaşılmaktadır. Geri kalan surelerde ise bu anlamın var olduğunu Geylânî açıkça söylemese de, yorumlarından, bu anlamı ima ettiği anlaşılabilir. Örneğin Casiye Suresi'nin başında yer alan besmeledeki *er-Rahman* ismini “rahmetinin genişliğinin kullarının hepsini kapsaması ile” *er-Rahim* ismini “havassına onları vahdetinin kaynağına ulaştıracak atıyyeleri vermesiyle”¹⁷⁶ şeklinde manaların dünya ve ahret boyutunu işaretten çıkarmaktayız. Yine Yasin Suresi'ndeki *er-Rahman* ismini “Peygamberi bütün insanlara göndermesi ile” *er-Rahim* ismini ise “zatının tevhidi olan sırat-ı müstakime onu oturmuş kılmaması ile”¹⁷⁷ tefsir etmesini bu duruma örnek verebiliriz.

---

¹⁷³ Taberî, I, ss. 56-59; Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, I, ss. 166-169.

¹⁷⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 476.

¹⁷⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, VI, ss. 71-72.

¹⁷⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, V, s. 301.

¹⁷⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, IV, s. 480.

Örneklerden anlaşılacağı üzere müfessirimiz, Rahman ve Rahim isimlerinin her birini farklı kelimelerle süslemiş, Allah'ın kullarına verdiği sayısız nimetleri her birinde ayrı tabaklar içinde sunmuştur. Bu şekilde bir metot uygulaması hem Geylânî'yi tefsirinde tekrara düşmekten korumuş, hem de her çekilen besmelenin farklı bir boyutu olduğu gibi her saniyede bir önceki saniyeden hem beden hem de ruh halimizle farklılaşan bizlere yakışan güzel yorumlarda bulunmuştur. Zira nasıl ki ilerleyen her dakikadaki biz, geçen bir önceki dakikadaki biz değilsek, inen her surenin başındaki besmele de içinde bulunduğu zamanın şartlarını yüklenerek, her defasında farklı bir renge bürünmüştür.

Diğer taraftan konuya işârî tefsir olması itibariyle tasavvufî açıdan yaklaşacak olursak, kişinin ruhî durumu, maneviyatı yaptığı amellere göre içinde bulunduğu “hâli” zaman zaman değişiklik arz eder. Geylânî de seyr-i sülûk yolunda ilerleyen ehl-i tarik birisidir. Tefsiri yazdığı sırada her geçen besmelede içinde bulunduğu hâli ve manevî derecesi değiştiği için yaptığı yorumlar da her birinde farklılaşmıştır denebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Tövbe Suresi hariç, her surenin başında yer alan besmeleyi her defasında yeniden tefsir etmiştir. Sadece Neml Suresi'nin 30. ayetinde geçen besmele ile ilgili hiçbir açıklamada bulunmamıştır.¹⁷⁸ Her geçen surede yaptığı yorumların hepsi de birbirinden farklı, ufuk açıcı cümlelerle doludur. Bunun sebebi Geylânî'nin her besmeleyi başında geldiği surenin muhtevasıyla ilişkili olduğunu düşünmesi ve ism-i azama surenin ilk ayetlerine göre birbirinden farklı anlamlar yüklemesidir. Zira ilk ayetleri metin veya muhteva yönünden benzer olan surelerin besmeleleri hakkındaki açıklamaları da benzerdir. Hatta aynıdır da diyebiliriz. Bu, bizi Geylânî'nin besmeleyi başında geldiği surenin bir parçası ya da o sureden bir ayet olarak düşündüğü sonucuna götürür. Zaten Geylânî'nin itikatta Hanbelî olduğunu hatırlatırsak yorumumuzda yanılmadığımızı da görürüz.

---

¹⁷⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, IV, s. 109.

2.2.2.2. Neshle İlgili Görüşü

Nesh kelimesi, lügatte değiştirmek, izale etmek ve nakletmek gibi anlamlara gelir.¹⁷⁹ İstılahta ise; Kur'an'daki bir ayetin hükmünü daha sonra gelen bir veya birkaç ayetle kaldırmaktır.¹⁸⁰ Neshin daha kapsamlı bir tanımı da şöyledir: “Şer’î bir hükmü sonraki bir delil ile kaldırmaktır.”¹⁸¹

Geylânî ilke olarak Kur'an'ın Tevrat ve İncil gibi eski kitapların getirdiği şeriatı nesh ettiğini kabul eder. O, aynı zamanda tefsir yaparken bazı ayetler hakkında “nâsîh” bazıları için de “mensuh” kavramlarını kullanmış olduğundan, Kur'an'ın kendi içerisinde bir nesh anlayışına da eserinde rastlamaktayız.

Geylânî'nin ilke olarak Kur'an'ın eski kitapların getirdiği şeriatı nesh ettiği görüşünü şu ifadesinden anlamaktayız: “Geçmiş dinlerde haram kılınan bazı şeyler size helal kılınmıştır. Çünkü Allah'ın bazı dinleri bazısı ile nesh etmesi sünnetullahtandır. Her şey O'nun katından nazil olmuştur ve Sübhan Bakara Suresi 106. ayette geçtiği gibi neshi emretmiştir.¹⁸² **“Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.”**¹⁸³

Yine Kur'an'ın diğer kitapları nesheden bir kitap olduğu Hicr Suresi 1. ayette¹⁸⁴ geçen “kitap” kelimesini açıklarken “Geçmiş kitapları nesheden”¹⁸⁵ ifadesini kullanmasından anlaşılır.

Geylânî, Kur'an'ın ahkâmı içerisinde neshin olamayacağını¹⁸⁶ söylemesine rağmen bazı ayetleri tefsir ederken mensuh veya nâsîh gibi kavramları kullanmıştır. Örneğin; Nisa Suresi 97. ayetin¹⁸⁷ yorumunda şöyle der: “Hicret etmeye güç

¹⁷⁹ Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, **Cemheretü'l-Lüğa**, thk. Remzi Münir Baa'l-bekki, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1987, I, s. 600.

¹⁸⁰ Subhi es-Salih, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an**, Daru'l-ilm, Beyrut, 1965, s. 261; Abdülkerim Zeydan, **el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh**, Dersaadet, Bağdat, 1976, s. 329; M. Sait Şimşek, **Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele**, Yöneliş, İstanbul, 1991, ss. 95-136.

¹⁸¹ Abdülvahhab Hallaf, **İslam Hukuk Felsefesi**, çev. Hüseyin Atay, AÜİF Yayınları, Ankara, 1973, s. 365.

¹⁸² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 275.

¹⁸³ مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِمَّا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

¹⁸⁴ Elif Lâmi Râ. Bunlar kitabın ve apaçık kitabın ayetleridir.”

¹⁸⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 6.

¹⁸⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 284.

¹⁸⁷ Melekler de: “Allah'ın arzı geniş değil miydi? Oraya hicret etseydiniz ya? Diye cevap verecekler.”

yetirirlerken düşmanla beraber vatanlarında kaldılar. O zaman hicret etmeksizin onlardan iman kabul edilmiyordu. Fetihden sonra bu durum nesh edildi. Nitekim Peygamber (sav) de şöyle buyurmaktadır: “Fetihden sonra hicret yoktur.”¹⁸⁸ Bu durum bize Geylânî'nin her ne kadar aksi söylemde bulunmuş olsa da, Kur'an'ın kendi içerisinde de neshin varlığını kabul ettiğini gösterir.

Bu konuya başka bir örnek de Bakara Suresi'nin 240. ayeti¹⁸⁹ hakkında yaptığı yorumudur: “İslamın başlangıcında eşleri ölmüş kadınların alıştıkları evlerinde kalmaları uygun görülürdü. Sonra bu durum vefat iddetinin süresinin, 4 ay 10 gün olarak tayin edilmesiyle nesh edildi.”¹⁹⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Geylânî ilke olarak Kur'an'ın kendinden önceki kitapları nesh ettiği görüşünü tartışmasız kabul etmektedir. Kur'an'ın kendi ayetleri arasında neshin varlığına gelince, bunu da tefsir yaparken kullandığı nâsîh ve mensuh kelimelerinin varlığından kabul ettiğini gözlemledik. Bu ayetlerin bir hikmete binaen neshedildiğini söyleyerek herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

2.2.2.3. Gramer

Bilindiği gibi Kur'an Arapça bir lisanla indirilmiştir.¹⁹¹ Böyle olduğu içindir ki Kur'an'ı anlamamanın yolu, öncelikle onun dilini anlamaktan ve bu dilin özelliklerini dikkate alarak yapılan yorumlardan geçmektedir.¹⁹²

Arap dilinin anlaşılmasında da dilbilimsel tahlillerin önemi büyüktür. Sade bir Arapça ile tefsirini yazan müfessirimiz bazı kelimelerde gramer bakımından açıklamalar yapar. Örneğin Kur'an'da “Müdâyene ayeti” olarak bilinen Bakara Suresi'nin 282. ayetinde¹⁹³ geçen “وَلَا يُضَارَّ” fiili için şu dilbilgisi açıklamalarında bulunur: “Bu siganın iki binası vardır ve her ikisi de murad edilendir. Fiilin malum

¹⁸⁸ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysaburî Müslim, **Sahîhu Müslim**, Beyrut, 1955, İmare, s. 86.

¹⁸⁹ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ “Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşlerine, evlerinden çıkarılmaksızın bir yıllık geçimlerini sağlayacak mal vasiyet etmeleri gerekir. Eğer kadınlar evlerinden ayrılırlarsa onların kendileri hakkında uygun olanı yapmalarında size bir günah yoktur.”

¹⁹⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 203.

¹⁹¹ Yusuf, 12/ 2. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ “Düşünüp mânasını anlamamız için Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”

¹⁹² Şahin Güven, **Konulu Tefsir Metodu**, Şura Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2001, s. 129.

¹⁹³ ... وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ “Yazana ve şahide hiçbir zarar verilmesin.”

olduğu kabul edildiğinde; kâtibin yazma esnasında cevap vermeyi terk ederek ve orada hazır bulunmayarak onlara zarar vermemesi gerekir. Yazılan ve diğer şeylerde fazla veya noksan yapmamaları gerekir. Şahid de cevap vermeyi terk etme, karşı koyma, önemsememe ve inkâr etme gibi şeylerle (zarar vermemesi gerekir.) Fiilin meçhul olduğu varsayıldığında ise, kâtibin ve şahidin ücretini ödemeyerek veya faydasını temin etmelerini geciktirerek zarar vermemesi gerekir.”¹⁹⁴

Görüldüğü gibi Geylânî burada kelimenin Arapça dil bakımından tahlilini yapmış ve buna göre kelimenin hangi manaları ihtiva ettiğini ortaya koymuştur.

Geylânî'nin Arap dilinin özelliklerinden yararlanarak kelimelere anlam vermesine bir başka örnek de münafıkların söylemlerinden bahseden Bakara Suresi'nin 14. ayetini¹⁹⁵ verebiliriz: “Münafıklar iman edenlerle karşılaştıklarında “âmennâ” diyerek mazi fiil cümlesi kalıbı ile cevap vermişlerdir. Arap dilinde bu kalıp hiçbir te'kid ve mübalağayı içermez. Çünkü münafıklar mü'minleri sefih olarak gördükleri için onların mübalağasız ve te'kidsiz sadece “haber vermeyi” içeren bir cevapla tatmin olacaklarını düşünmüşlerdir. Diğer taraftan münafıklar şeytanlarıyla karşılaştıklarında bu sefer *إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ* şeklinde isim cümlesi ile karşılık vermişlerdir ki isim cümlesi tahkik ve ihtimam içerir. Fakat fiil cümlesi ile verdikleri cevapta onların iddialarını kabul etmediklerini belirten bir alay vardır ve biz bu cümle ile gerçekten inanmadığımızı ifade etmiş olduk”¹⁹⁶

Geylânî gramerden ayetleri açıklamada istifade ettiği gibi bazen de Arapça'da birden çok amaç için kullanılan harf ve edatların türünü belirtir. Mesela A'raf Suresi 101. ayette¹⁹⁷ geçen *مِنْ* harfi ceri için “ba'z”¹⁹⁸ açıklamasında bulunur. Buradan biz “min” in “ba'ziye” için geldiğini ve mananın kendisinden sonra gelen kelimenin “bazısı veya bir kısmını” içerdiğini anlarız.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi Geylânî, ayetlere mana verirken Arap dilinin gramer özelliklerinden de yararlanmayı ihmal etmemiştir. Bu şekilde bir

---

¹⁹⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 240.

¹⁹⁵ *وَإِذَا لَفُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ* “Onlar inananlarla karşılaştıklarında “Biz de inandık” derler. Şeytanlarıyla başbaşa kalınca da: “ Biz sizinle birlikteyiz, onlarla sadece alay ediyoruz” derler.”

¹⁹⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 50.

¹⁹⁷ *تِلْكَ الْأَرْضُ تَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا* “İşte bu ülkeler, haberlerini sana anlattıklarımızdır.”

¹⁹⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 132.

metot izlemesi bize Geylânî'nin Arap diline vâkıf olduğunu ve tefsirini yazarken lafza bağlı kalıp tefsirini zahiri mana üzerine bina ettiğini de gösterir.

2.2.2.4. Fıkhî Meselelere Temas Etmesi

Geylânî itikatta Hanbelî mezhebine bağlı bir mutasavvıftır. En meşhur lakaplarından bir tanesi “*İmam*”dır. Hadis âlimlerinden Sem'anî onun için şöyle der: “O, Hanbelîlerin imamı ve önderidir.”¹⁹⁹

Geylânî, İslam dininin zahirî ameller (namaz, oruç vs) ile batınî ameller (ihlâs, vera vs) üzerine kurulduğu görüşündedir.²⁰⁰ Bu sebeple ayetleri tefsir ederken zahirî ahkâmı göz ardı etmez ve yaptığı işârî yorumları zahirî mananın üzerine bina eder. Bu özelliği ile Geylânî'nin tefsiri batınî tefsir olma töhmetinden kurtulmuştur, diyebiliriz. Çünkü Bâtıniler fıkhî ahkâmı te'vil eder, zahir hükümleri kaldırmak isterler. Geylânî ise zahire göre hüküm verir ve yorum yapar.

Geylânî ayetleri tefsir ederken fıkhî meselelere de temas eder. Örneğin; “**Ey insanlar yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yiye.**”²⁰¹ ayetini açıklarken fıkıh literatüründe çokça zikredilen şu görüşü nakleder: “Şeriat haramlığına delil getirmedikçe, eşyada asıl olan helalliktir.”²⁰²

Müfessirimiz yukarıda zikrettiğimiz gibi itikatta Hanbelî olmasına rağmen tefsirinde yeri geldikçe Hanefî ve Şafiî mezheplerinin de o konudaki görüşlerine yer verir. Fakat kendisi bu ikisi arasında bir tercih yapmaz. Sadece mezheplerin görüşlerini nakletmekle yetinir. “**Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin.**”²⁰³ ayetinin yorumunda kendi görüşünü belirtmeden mezhep imamlarının görüşlerini naklettiğini görmekteyiz: “Yani nikah bahsinde muteber olan yaşa ulaşmaya kadar, ki bu yaş Şafiî'ye göre 15, Ebu Hanife'ye göre ise 18 dir.”²⁰⁴

Görüldüğü gibi Geylânî, burada yaş sınırının fıkhen kaç olduğunu mezheplere göre farklılığına dikkat çekerek nakleder.

---

¹⁹⁹ Zehebî, Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ, XIX, s. 372.

²⁰⁰ Geylânî, Nehru'l-Kâdiriyye, s. 163.

²⁰¹ Bakara, 2/ 168. يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا

²⁰² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 148.

²⁰³ Nisa, 4/ 6. وَأَبْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ

²⁰⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 366.

Geylânî bazen de ayetlerin fikhî yönünü fukahanın ağzından ortaya koyar. **“(Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir.”**²⁰⁵ ayetinin tefsirini yaparken kurban kesiminin fikhî yönüne işaret ederek şöyle der: “Fukahaya göre şöyledir: İhrama girildiğinde hac için büyük baş kanı akıtılır ve ondan yenilmez.”²⁰⁶

“*Hanbelîlerin İmamı*” olarak da bilinen müfessirimizin tefsirini, zahiri lafzın üzerine bina etmesi hicri 7. ve 8. asırlarda daha çok şuyu bulmuştur. Tefsirinde mezhepçilik yapmamıştır. Yer yer farklı mezhep imamlarının adlarını da zikrederek görüşlerine yer verir. Hükümlerin şeriat nazarındaki karşılıklarına da değinerek, İslamî tasavvufun şeriat üzerine bina edildiği görüşünde olduğunu ortaya koyar.

2.2.2.5. Ayetler Arasındaki Münasebet

Münasebet kelimesi lügatte, iki veya daha fazla şey arasında ilgi, alaka, yakınlık, nispet, uygunluk ve benzerliğin bulunması anlamlarında kullanılır.²⁰⁷ İstılahta ise, birbirini takip eden kelime ve cümlelerin veya peş peşe anlatılan olayların arasında mana itibariyle akla uygun bir irtibat ve alakanın bulunması demektir.²⁰⁸

Münasebet ilmi, Bağdat’ta değerli âlim Ebu Bekir en-Neysaburî (ö. 324/936) tarafından ortaya konulmuştur. Bu ilim din ve edebiyat sahasında değerli bir âlim olan en-Neysaburî ile şuyu bulmuştur.²⁰⁹

Münasebetü’l-Kur’an ilmi için el-Bikâî şöyle der: “Kur’an cüzleri arasındaki tertibin illetini ve mahiyetini bildiren ilimdir. Münasebetü’l-Kur’an’ın konusu, ayetler, sureler, kelimeler ve konular arasındaki irtibat ve insicamı tespit etmektir. Münasebetü’l-Kur’an ayetlerin terki ve tertib bakımından i’cazını ortaya çıkarır. Şu kadar var ki; ayet ve sureler arasındaki münasebeti göstermek şerefli olduğu kadar

²⁰⁵ Bakara, 2/ 196. فَإِذَا أُمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ

²⁰⁶ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 170.

²⁰⁷ Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüga**, thk. Muhammed Avz Mer’ab, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, 2001, XIII, s. 12; Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, **es-Sihâh**, Daru’l-İlm li’l-Melayin, Beyrut, 1990, II, s. 225.

²⁰⁸ Zerkeşî, I, s. 35.

²⁰⁹ Suyûtî, II, s. 138.

zor ve ince bir iştir. Çünkü Kur'an'ın inceliklerinin ekserisi, ayetlerdeki tertibe ve Rabitalara bağlıdır.”²¹⁰

Geylânî'nin tefsirinde en çok göze çarpan hususlardan bir tanesi ayetler arasındaki insicama atıfta bulunmasıdır. Geylânî'nin tefsirinin en büyük özelliklerinden bir tanesi Kur'anî bütünlüğe dikkat etmesidir.

Mallarını gösteriş için harcayanların durumunun anlatıldığı Bakara Suresi 264. ayetin²¹¹ tefsirini yaptıktan sonra diğer ayete geçmeden Geylânî şu açıklamayı yapar: “Sübhan, gösteriş için boş yere malını infak edenin durumunu örnek verdikten sonra aynı şekilde şu sözle gerçek mü'minin infakını örnek verir.”²¹² der ve bir sonraki ayetin açıklamasına geçer. İşte bu bir ayeti bitirip diğerine geçerken iki ayet arasında ilgi kurmasına örnektir. Zaten Geylânî'nin tefsirindeki tüm münasebet örnekleri bir ayetten diğerine geçerken aradaki insicamdır. Yoksa sureler arasındaki insicamdan hiç bahsetmemiştir.

Buna bir başka örnek Bakara Suresi'nin 157. ayetini verebiliriz. **“İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.”**²¹³ Geylânî bu ayetin tefsirini yaptıktan sonra “Sübhan sûri Kabe ile hakiki Kabe'ye dikkat çektikten sonra bu Kabe'nin alametlerine işaret etmek istedi ve şöyle buyurdu.”²¹⁴ der ve diğer ayetin açıklamasına başlar.

Geylânî, çoğunlukla ayetleri bir öncesi veya bir sonrası ile irtibatlandırıldığı halde, bazen iki ayet öncesi ile arasındaki ilişkiye atıfta bulunduğu da olmuştur. Mesela İsra Suresi'nin 28. ayetini yorumladıktan sonra 27. ayete işaret ederek bir sonraki ayetin tefsirine şu ifadelerle giriş yapmaktadır: “Sübhan açık bir şekilde saçıp savurmaktan, nimeti günah yoluna sarf etmekten nehyettikten sonra iki kınanmış

---

²¹⁰ Ebu'l-Hasan Burhaneddin İbrahim b. Ömer Hasan el-Bikâî, **Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, s. 5.

²¹¹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَتَلْتُمْ كَمَتَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تَرَابٌ فَأَصَابُهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ “Ey iman edenler! Sadaka verdiğiniz kimselere minnet etmek, incitmek sûretiyle o sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Allah'a da, âhirete de inanmadığı halde sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harcayan kimsenin durumuna düşmeyin. Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kaygan bir kayaya benzer ki, şiddetli bir yağmur olur olmaz toprağı kayıverir, cascavlak kalır. Öyleleri işledikleri hiçbir şeyden sevap ve mükâfat elde edemezler. Zira Allah inkârcılar gürûhunu hidayet etmez, emellerine kavuşturmaz.”

²¹² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 226.

²¹³ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

²¹⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, ss. 141-142.

haslet olan cimrilik ve saçıp savurmayı te'kid ederek mübalağalı bir şekilde menetmiş ve şöyle buyurmuştur.”²¹⁵

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Geylânî tefsirinde ayetler arasındaki insicama son derece önem vermiştir. Tefsirinin hemen hemen her sayfasında bir tenasüb örneğine rastlanabilir diyebiliriz. Nitekim Geylânî “huruf-ı mukattaa” gibi manası tam olarak bilinemeyen harfleri tefsir ederken bile ayetlerin sonralarını dikkate alarak, bir sonraki ayetin manasıyla bağlantılı yorumlarda bulunmuştur.

2.2.2.6. Kavram Tahlili Yapması

Bir metnin anlam boyutundaki en küçük yapı taşı kelimedir. Kelimeler kültür ve dil ortamında bir gelişim ve değişim seyri takip ederek zaman zaman anlamlarını uzun süre bozulmadan korurlar, bazen de zamanın geçmesiyle anlam kaybına uğrarlar. Bu bakımdan kelimelerin dildeki konumları oldukça önemlidir. O yüzden ki Kur'an yorumcusu ilahî kelamı ele alırken öncelikle kelime, kavram ve terkiplerden hareket etmek durumundadır. Çünkü Kur'an'ı doğru anlamamanın temel şartlarından biri, onu indiği dönemdeki Arap dilinin özellikleri çerçevesinde incelemektir. Bunun için atılması gereken ilk adım tabii ki, söz konusu sözcüklerin nüzul ortamındaki manalarını tespit etmektir.²¹⁶

İşte Geylânî, Arap diline, kelimelerin nazil olduğu ortamdaki manalarına dikkat eden bir müfessir olarak tefsirinde çok sık olmasa da kavram tahlili yapar. Bu tahliller bazen lügavî olurken bazen de işârî olmaktadır.

Geylânî'nin lügavî türden açıklamada bulunduğu kavram tahliline Bakara Suresi 265. ayette²¹⁷ geçen “*tall*” kelimesini örnek gösterebiliriz. Geylânî burada “*tall*” kelimesi için şunları kaydetmektedir: “Beytü'l-Mukaddes (Allah orayı şerefli

---

²¹⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 118.

²¹⁶ Sadrettin Gümüş, **Kur'an Tefsirinin Kaynakları**, Kayıhan Yayınları, Ankara, 1990, s. 104.

²¹⁷ وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَتَثْبِئًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “Allah'ın rızasını kazanmayı arzulayarak ve kalben de güven içinde olarak mallarını harcayanların örneği ise, tarıma uygun bir alanda bulunan bol yağmur yağınca, iki kat meyve veren, yağmur yağmasa da, meyve vermesi için çisenti yeterli olan bahçe gibidir. Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir.”

kılsın) gibi yüksek yerlerde havayı bütün bulanıklıklardan temizlemek için yağan cılız, çisenti (gibi) yağmurdur.”²¹⁸

Geylânî bazen kelimelerin lügavî anlamlarını zikretmekle beraber işârî yönden de anlam verir. Örneğin Al-i İmran Suresi 45. ayette²¹⁹ geçen “*Mesih*” kelimesi için şu açıklamalarda bulunur: “Süryanî bir lafızdır. Onun manası mübarek olan kişi demektir. Çünkü Allah onu mübarek kılmıştır. Yaratıklar arasında onun şahsî nişanı budur.”²²⁰

Görüldüğü gibi Geylânî ilk olarak burada kelimenin semantik olarak kökenine iner. Kelimenin lafız olarak lügat manasını kısaca verdikten sonra, bu anlamlar çerçevesinde şahsî çıkarımda bulunur.

Geylânî aralarında fark olmakla beraber genellikle birbiri yerine kullanılan yakın anlamlı kelimeler arasındaki farklara da dikkat çeker. Maide Suresi’nin ard arda gelen üç ayetinin fasılları olan “Kafirun, zalimun, fasikun” kelimelerinin kavram analizlerini yapması bu duruma örnektir. “Küfr; Allah’ın hükmünü örtmektir. Zulm; Allah’dan başka fasid görüşlere yönelerek haddi aşmaktır. Fısk; inatla ve kibirlenerek Allah’ın hükmünden çıkmaktır. Hepsinin amacı da Allah’a şirk koşmak ve O’nu birlemekten yüz çevirmektir.”²²¹

Örneklerden anlaşıldığı gibi müfessirimiz tefsirini yazarken gerekli gördüğü yerde kelimelerin anlam inceliklerine yer vermiştir. Kavramların lügavî manalarını verirken, yer yer işârî yorumlarda da bulunmuştur. Fakat verdiği bu işârî manalar kelimenin lafzî manasından gayri değildir. Bilakis zahirî mana ile uyum içerisinde olup, lügavî mananın tamamlayıcısı niteliğindedir.

Diğer taraftan Geylânî’nin aralarında nüans olan kelimelerin farkına nadiren de olsa yer vermiş olması, bize müfessirin ayetlerdeki kavramlara titizlikle yaklaştığını, tefsirini yazarken de kullandığı kelimeleri, anlamlarını düşünerek seçtiğini gösterir.

---

²¹⁸ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 226.

²¹⁹ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ وَحَيْثُهَا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ “İsmi Meryem oğlu İsa Mesih olup, dünya ve âhirette itibarlı, Allah’a yakınlardan olacaktır.”

²²⁰ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 276.

²²¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 510.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞÂRÎ YÖNDEN GEYLÂNÎ TEFSİRİ

3.1. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR YÖNÜYLE GEYLÂNÎ TEFSİRİ

Zahirî tefsirlerde tasavvufî konulara pek yer verilmez. Ancak işârî tefsirler, tasavvufî düşünceler üzerine bina edilmişlerdir. Bu sebeple tasavvufun temel meselelerini Kur'an'dan ayetlere dayanarak açıklamışlardır. İşârî bir tefsir olan *Tefsîru'l-Ceylânî*'de de pek çok tasavvufî kavram barındırmaktadır. Yer yer tasavvuf konuları işlenmiştir. Biz de bu tefsirde yer alan tasavvufî konuları “tasavvufî kavramlara” atıfla ele alıp işleyeceğiz:

3.3.1. Kalp

Kalp sözlükte döndürme, değiştirme, gönül anlamlarına gelir.²²² Tasavvufta ise; ilahî hitabın mahalli, marifet ve irfan denilen bilginin kaynağı, ilahî isim ve sıfatların tecelli ettiği mahal gibi anlamlara gelir.²²³ Gazalî'ye göre batinî idrak latif bir duygudur ki onun yeri kalptir. Ona bazen akıl denir; bazen nur, bazen de altıncı his denir.²²⁴

Geylânî'nin tasavvuf sisteminde en çok üzerinde durduğu, en çok önem verdiği unsur kalptir. Çünkü seyr-i sülûk kalp ile yapılır. Vuslat kalbin vuslatıdır. Tevekkül, zühd, takva, vera, ihlâs, sabır, rıza vs. hepsinin odağı kalptir. Marifet, ilim, kurbiyet kalpte olur. Bütün bunların bitiş yeri ve merkezi kalptir. Geylânî'ye göre kişi, Allah'ı kalbiyle bilir, O'na kalbiyle inanır. Nitekim Maide Suresi 41. ayetin²²⁵ dipnot yorumunda, peygambere iman etmeyenlerin nefislerinde niyet ettikleri şeyleri gerçekleştirebilmek için kalpleriyle imana meylettiklerini belirtir.²²⁶

---

²²² İbn Manzur, I, ss. 685-687.

²²³ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 297.

²²⁴ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, , **el-Erbaûn fi Usûli'd-Din**, Kürdistanü'l-İlmiya, Mısır, 1328, s. 291.

²²⁵ “Ey Peygamber, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنُ قُلُوبُهُمْ... kalpten inanmadıkları halde dilleriyle “inandık” diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin.”

²²⁶ Geylânî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, I, s. 505.

Yine bu bağlamda Geylânî, Enfal Suresi'nin 46. ayetinde geçen **“Sabredin. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir.”**²²⁷ buyruğunu yorumlarken şöyle der: “Cihadın zorluklarına sabredin ve kalplerinizi Allah'a ve resulüne bağlayın.”²²⁸ Görüldüğü gibi Geylânî burada imanın kalpte olduğunu, imanın kalp ile ilgili olduğunu ifade eder.

İslam'ın beş rüknünden biri olan zekât ibadetinin, kişinin malını temizlediği herkesçe malumdur. Geylânî işte bu gerçeği tasavvufî düşünce ile mezcederek **“Zekâtu verin”**²²⁹ ayetinin yorumunda “Kalplerinizi nifak emarelerinden temizleyin”²³⁰ der. Zekâtın, kişinin kalbini temizlediğine işaret eder. Zira Geylânî, taabbudî hükümler içeren ayetleri tefsir ederken, genelde bu şekilde ibadetin batınî boyutlarına dikkat çekmiştir.

Geylânî'ye göre tevhid ve şirk tamamen kalp ciheti ile olur. Kalp ile ilgilidir. Belki burada aklın değeri sorusu gündeme gelebilir. Fakat Geylânî'ye göre kalp, imanın idrak edildiği yerdir. Yani ona göre aklın mahalli kalptir de denilebilir. Zira Geylânî, Nahl Suresi 108. ayetinde geçen **“İşte onlar Allah'ın kalplerini mühürlediği kimselerdir.”**²³¹ ifadesini yorumlarken şöyle der: “Allah onların kalplerini mühürledi. Artık onlar imanın ve tevhidin sırlarını anlamazlar ve düşünemezler. Onların kalplerinin üzerindeki perdelerin ağırlığından imanın lezzetini de duyamazlar.”²³²

Geylânî'nin aklın mahallinin kalp olduğunu kabul ettiğini gösteren bir başka örnek de En'am Suresi 36. ayeti²³³ hakkında söyledikleridir. “Nefislerinde hakiki hayatı isteyenler, daveti dinlerler ve kalpleri (daveti) anlamaya hazırdır.”²³⁴

Yine Geylânî Enfal Suresi 24. ayette geçen **“Biliniz ki Allah kişi ile kalbi arasına girer.”**²³⁵ ifadesini yorumlarken kalp ile ilgili şunları söyler: “Pek çok örtülerle sınırlandırılmaktan, kuşatılmaktan uzak olan, takyid ve ıtlaktan münezzeh olan Hak, kalbi kaplamıştır. Kişi ile kalbi arasında örtüler olduğu sürece, kişi

²²⁷ وَأَصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

²²⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 215.

²²⁹ وَأَتُوا الزَّكَاةَ 9/ 5

²³⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 238.

²³¹ أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

²³² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 88.

²³³ “Ancak işitenler çağrıya cevap verirler. Ölü gibi olanları ise yalnız Allah diriltir. Sonunda bütün insanlar O'na döndürülür.”

²³⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 20.

²³⁵ وَعَلَّمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

muhabbetin ve velayetin kokusunu duyamaz. Fenaya varamaz ve beka ile meyvelenemez.”²³⁶İşte Geylânî’ye göre kalp, kişinin mertebelerinin yükselmesinde en mühim yere sahiptir. O iyi olduğu sürece, kişinin Allah katındaki yeri de yükseliş gösterir.

Geylânî muhabbet ve velayet kapılarının açılmasının yani kalbin üzerinden perdelerin kaldırılmasının ancak ihlâs, teslimiyet, tevekkül, tebettül ve tevhid ile olacağını beyan eder.²³⁷

Geylânî, İsrâ Suresi’nin 36. ayetini²³⁸ tefsir ederken kulak, göz ve kalpten “üç kuvve” olarak bahseder. Kulak iftiraların ve yalanların çoğunun nispet edildiği yerdir. Göz, nefsin helak edici şeylerine ve fitnelerin çoğuna görme yetisi ile düşer. Kalp ise; yalanların inşa edildiği asıldır (asıl kaynaktır). Bu üç kuvveden her biri kıyamet gününde kendilerinden sadır olan her günahattan sorguya çekilecektir.²³⁹

Geylânî tefsirinde kalbin hastalıklarına da değinir. O, Kur’an’ın şifa olduğunu dile getiren ayeti²⁴⁰ yorumlarken, Kur’an’ın, hadiselerin bunaltması anında varlığın daraltıcı rüzgârları, gece ve gündüzün hapsediciliği gibi kalp hastalıklarına şifa olduğunu beyan eder.²⁴¹

Görüldüğü gibi Geylânî’de “kalp” kavramı, bizim genelde anladığımız manasında olmayıp tasavvufta hal ve makamların mahalli konumundadır. Bu daha çok duyularla ilgilidir. Zira buradaki hastalıklar kişinin manevî yönünü zedeleyen hastalıklardır.

Buradan da anlaşılmaktadır ki Geylânî’ye göre kalp batınî idrakin merkezi olduğundan kalpleri mühürlü olanlar imanın tadına varamayıp, Allah’ın ayetlerini idrak edemezler.

Geylânî’ye göre kalp insanın ilahî âlem ile irtibatını temin eden merkez ve ilahî âlemin bedendeki muhatabıdır. Allah kuluna bir şeyi ilham etmek istediğinde

---

²³⁶ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 202.

²³⁷ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 202.

²³⁸ “Bilmediğin bir şeyin ardına düşme! وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا” Kuşkusuz kulak, göz ve kalb bütün bunlar yaptıklarından sorumludur.”

²³⁹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 122.

²⁴⁰ İsrâ, 17/ 82. “وَنَزَّلْنَا مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا” “Biz Kur’ân’ı inananlara şifa ve rahmet olarak indiriyoruz. O, zalimlerin de ancak zararlarını artırır.”

²⁴¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 152.

onu kulunun kalbine ilka eder. Zira Geylânî, Kehf Suresi 79. ayetin²⁴² yorumunda gemi ile ilgili şunları söylemektedir: “Allah’ın bana ilhamı ve kalbime onu ilka etmesi ile gemiyi yaktım.”²⁴³

Geylânî, ledünnî ilmin kaynağının kalp olduğuna da değinir. Meryem Suresi 2. ayetin²⁴⁴ yorumunda, gaybî ilhamlar ve ilahî vahiy gereği senin kalbinden diline akan safî, ledünnî ilimlere kaynak olarak dalalette olanlara yol gösterici olanın Allah olduğunu belirtir.²⁴⁵

Geylânî’de kalbin aslî fitratının marifet ve tevhide ulaşmak olduğunu, kâfirler üzerine onları iyice sapkınlığa sevk eden şeytanların gönderildiğinden bahseden Meryem Suresi 83. ayetin yorumunda görmekteyiz. “Aslî fitratı, marifet ve tevhid için hazırlanan kâfirlerin kalplerinin üzeri kaldırılması asla ümit edilmeyen ağır, kesif örtülerle örtülüdür. Bundan dolayı onlar, hakkın tezahürlerini, ayetlerin yansımalarını ve alametlerinin ışıklarını akledemezler.”²⁴⁶

3.1.2. Nefis

Nefis sözlükte, can ve benlik²⁴⁷ anlamına gelmesine rağmen tasavvufta kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları ile kötü his ve huyların mahalli olan latife anlamına gelir.²⁴⁸ Hakikatte nefis, ruh demektir. Fakat sufiler, nefis deyince ruhun alt kademesini anlarlar. Üste doğru gidilince nefis safiyet kazanır.²⁴⁹

Kuşeyrî’ye göre nefis, muhtemelen beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli olan bir latife (sır) dir.²⁵⁰ Ona göre nefis kişiyi şehvete uymaya ve isyana tabi olmaya çağırır.²⁵¹

Geylânî de nefsi, klasik tasavvufî anlayışa uygun bir şekilde anlamakta ve o doğrultuda yorumlar yapmaktadır. Kur’an’da Habil ile Kabil’in arasında geçen

---

²⁴² “ O gemi, denizde çalışan birtakım yoksul kimselere ait idi. Onu arızalandırmak istedim.”

²⁴³ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 220.

²⁴⁴ “Bu, Rabbinin, kulu Zekeriya’ya acımasımı anlatmasıdır.”

²⁴⁵ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 238.

²⁴⁶ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 271.

²⁴⁷ İbn Manzur, VI, s. 233.

²⁴⁸ Kuşeyrî, Risâle, s. 222.

²⁴⁹ Süleyman Ateş, **İşâri Tefsir Okulu**, Ankara Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 281.

²⁵⁰ Kuşeyrî, Risâle, s. 222.

²⁵¹ Kuşeyrî, Letâifu’l-İşârat, I, s. 419.

diyaloğu konu edinen Maide Suresi 28. ayette²⁵² Geylânî, Habil'in nefis-i emmâresi kardeşini öldürmesini telkin etse de, onun böyle bir şey yapamayacağını²⁵³ söyler. Görüldüğü gibi Geylânî'nin burada nefisten anladığı ruhun en alt kademesi olan ve daima kötülüğü emreden nefis-i emmâredir.

Geylânî'ye göre nefis batıl heveslerin kaynağıdır. Zira münafıklardan söz eden **“Onlar hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar”**²⁵⁴ ifadesi ile ilgili şunları kaydetmektedir: “Onların nefislerinde gizledikleri batıl heveslerini korumak, canlarını ve başkanlarını himaye etmek için münafıklar kınayanın kınamasından korkmazlar.”²⁵⁵

Geylânî, nefis ve hevayı şeytanın ordularından iki ordu olarak görür. Geylânî'ye göre Allah'ın birliğine, nübüvve ve risalete inanan mü'minlerin imanları gereği, kendilerini hak yoldan uzaklaştırıp dalalet iten şeytanın ordularından olan heva ve nefse muhalefet etmeleri gerekir.²⁵⁶ Geylânî burada nefse muhalefet etmenin önemini vurgulamıştır.

“Muhakkak ki Allah müttakileri sever.”²⁵⁷ ayetini yorumlarken Geylânî müttakilerin, nefislerini her türlü edepsizlikten koruyanlar olduğunu belirtmektedir.²⁵⁸ Başka bir ayette²⁵⁹ de yine takva sahiplerinin, nefislerini Allah'ın sakıncıdığı şeylerden muhafaza eden mü'minler olduğuna²⁶⁰ vurgu yapar.

Nahl Suresi 30. ayetin²⁶¹ tefsirini yaparken, takva sahiplerinin Allah'ın haramlarından sakınan ve nefislerini Allah'ın öfkesini celbedecek olan helak edici şeylerden koruyanlar olduğunu²⁶² yineler.

Geylânî, nefsin her türlü kötülüğün çıkış yeri olduğunu serdederken, diğer taraftan nefsin Allah'ın emir ve yasaklarına muhatap olduğuna da dikkat

---

²⁵² “لئن بسطت إلي يدك لتقتلني ما أنا بباسط يدي إليك لأقتلك” Sen beni öldürmek için bana elini uzatarsan, ben öldürmek için asla sana el uzatmam.”

²⁵³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 498.

²⁵⁴ Maide, 5/ 54. وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ

²⁵⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 514.

²⁵⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 481.

²⁵⁷ Töve, 9/ 7. إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

²⁵⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 240.

²⁵⁹ Yusuf, 12/ 109. وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَقْلًا تَعْمَلُونَ “Âhret yurdu korunanlar için kesinlikle daha iyidir.

Bunu düşünüp anlamıyor musunuz?”

²⁶⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 485.

²⁶¹ وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ قَالَوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ

“Sakınanlara: “Rabbiniz ne indirdi?” denilecek. Onlar da “İyilik” diyecekler. Bu dünyada iyilik yapanlar için iyilik vardır. Âhret yurdu ise, daha iyidir. Sakınanların yurdu ne güzel yurttur!”

²⁶² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, 47.

çekmektedir. Bir milletin kendisindekini (nefsini) değiştirmedikçe, ona verilen nimetlerin değişmeyeceğini bildiren Enfal Suresi 53. ayetin²⁶³ yorumunda Geylânî “nefislerindekiğini değiştirmek” ifadesinden kastedilenin, Allah’ın hitabına inanmayan Kureyş’in Allah’ın ayetleri ve resulünü yalanlamaktan, O’nun sakındırdıklarından sakınmak ve sınırlarını aşmaktan, ubudiyetin gereklerini yerine getirerek yönelmek olduğunu²⁶⁴ söyler.

Geylânî’ye göre kişi, nefsi ve mallarıyla Allah yolunda cihad ederse ondan daha büyük başka bir derecenin olmadığı en âli dereceyi kazanır. Ona göre kişinin nefsi ile cihad etmesi bu yolda karşılaştığı meşakkatler ve yorgunluklara tahammül göstermektir. Zira nefis elde edilmesi kolay olan dünyevî metalara karşı da meyyaldır.²⁶⁵ İşte bu sebeple Geylânî, kişinin nefsin bu arzularına karşı mücadele etmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Maide Suresi’nin 110. ayetinde geçen “Rûhu’l-Kudüs”ü²⁶⁶ Geylânî; “nisyan gibi kuvvelerin şüphesinden temizlenmiş ilahî kutsî nefis”²⁶⁷ olarak yorumlamıştır. Burada Geylânî ruhun nefse karşılık geldiğini beyan etmiş olmaktadır.

Geylânî bu tür açıklamalar ile nefis kavramının tasavvuftaki karşılığı olan nefis-i emmâreye işaret etmiştir. İsrâ Suresi 33. ayette geçen “**Allah’ın haram kıldığı nefsi haksız yere öldürmeyin**”²⁶⁸ ifadesinde ise nefis ile ilgili şöyle farklı bir yorumda bulunmuştur: “Allah nefsi öldürmeyi haram kılmıştır. Çünkü nefis Allah’ın evidir ve O’nun evini harap etmek en büyük günahlardandır.”²⁶⁹

Hızır ile Musa arasında geçen olayı konu edinen Kehf Suresi’nin 86. ayetin²⁷⁰ yorumundan sonra Geylânî nefsin öldürülmesi ile ilgili şu açıklamalarda bulunur: “Bu ikisi arasında cereyan eden olayda arifin şöyle düşünmesi gerekir: Rüşde ermenin, kemale ulaşmanın şartı, müridin nefsinin iradî ölümle kemale erdirmiş

---

²⁶³ “Bu hep böyledir. Çünkü Allah bir topluma verdiği nimeti onlar kendi hallerini değiştirmedikçe değiştirmez.”

²⁶⁴ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 219.

²⁶⁵ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 261.

²⁶⁶ “O vakit Allah İsa’ya şöyle diyecektir: “Ey Meryem oğlu İsa, sana ve annene olan nimetimi hatırla. Seni Ruhü’l-kudüsle desteklemiştim.”

²⁶⁷ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 545.

²⁶⁸ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ

²⁶⁹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 120.

²⁷⁰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ نَلْعَابُ فِيهِمْ حُسْنًا
“Sonunda güneşin battığı yere ulaştıkça, güneşi kopkoyu bir suda batıyormuş gibi gördü. Orada bir topluluk buldu. “Ey Zülkarneyn, onları ister cezalandır ya da onlara karşı iyi davran” dedik.

olan mürşid-i kâmilin yanında nefsini öldürmesidir. Mürid ona karşılık vermez. Mürşidin yaptığı zannedildiği gibi aklın ve şeriatın sınırlarının dışında bile olsa, mürid onun en doğru olduğunu kabul eder ve onunla tartışmaktan ona karşı gelmekten sakınır. Çünkü onun bütün işleri mürşidine havale edildiğinde onu vekil edinir. Onu kefil olarak alır. Onda fani olur ve onun bekası ile bakıleşir. Onda asla hislerinin, idrakinin ve kuvvelerinin gerektirdikleri gibi herhangi bir tasarruf hakkı kalmamıştır.”²⁷¹

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi Geylânî’ye göre nefsi öldürmekten kasıt bir mürşid-i kâmil yardımıyla nefsi yola getirerek, ondan istifade etmenin yollarını bulmaktır. Ondan ebediyen kurtulma, onu öldürme diye bir düşünce yoktur. Önemli olan onu mânen öldürüp, fena ve beka makamlarına erebilmektir. Bu da bir mürşid-i kâmilin yardımıyla nefsin terbiye edilmesinden geçmektedir.

3.1.3. Ruh

Ruh sözlükte can, nefis ve Cebrail anlamına gelir.²⁷² Ruhun terim anlamı hakkında ise âlimler ihtilaf etmişlerdir.²⁷³

Gazalî’ye göre ruh, bedenine eczasına bitişik olmadığı gibi ondan ayrı da değildir. Ruhun nurunun ilk zahir olduğu yer dimağdır. Çünkü beyin onun özel olarak zuhur ettiği yerdir.²⁷⁴

Kuşeyrî, ruhun insanın hayat kaynağı olduğunu, idrak yönünün bulunduğu, övülmüş ahlakın mahalli olduğunu ve ruhanî âleme yöneldiğini belirtmekle birlikte asıl sevgi yönünü öne çıkarmaktadır.

Kuşeyrî’ye göre ruh kalpten daha latif bir cevherdir. Çünkü nefis kalptekilere vâkıf olamadığı gibi kalp de ruhun sınırlarındakilere vâkıf olamaz.²⁷⁵

---

²⁷¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 222.

²⁷² İbn Manzur, II, s. 462.

²⁷³ Kuşeyrî, Risâle, s. 223.

²⁷⁴ Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **Risâletu’l-Leduniyye**, Mısır, 1938, s. 13.

²⁷⁵ Kuşeyrî, Letâifu’l-İşârat, II, s. 446.

Geylânî'ye göre marifet ya da imanı elde etmede dört unsur vardır. Bunlar nefis, kalp, ruh ve sırdır. Nefis, Allah'ı bilmenin maddî, ruh ve sır manevî tarafını teşkil ederler. Kalp ise bunların geçiş yeri, dünya ile ahireti birleştiren unsurdur.²⁷⁶

Geylânî İsra Suresi 85. ayetin²⁷⁷ yorumunda ruh ile ilgili şöyle yorumda bulunmuştur: “Ruh, bedene bitişik, beden ile hayat bulan ve bedeninin irade ve ihtiyarı ile hareket etmektedir. Ruh bedenden ayrıldığında ölür ve hareket edemez. Hissetme ve idrak etme istidadı da kesilmiş olur. Sana ruhun ceset ile bir araya gelmesi, onunla birlik olmasının nasıllığını, ruhun cesetle nasıl irtibat halinde olduğunu ve ondan nasıl ayrıldığını soruyorlar. Ruhun bizzat kendisi, bedenle olan ilişkisi ve bedenden ayrılışının nasıllığının cevabı ancak Rabbimizden çıkan bir emirledir. Bu emir bütün kâinat üzerinde etkili olan Allah'ın hükmünün uygulanmasındaki hıza delalet eden “kün” kavli ilelerdir. Ruhun beden ile birleşmesi ve ayrılmasının nasıl olduğu, Allah'ın gayb âleminde kendine ayırdığı bir emir ilelerdir. Buna kimse muttali olamaz. Bu yüzden ey Âdemoğulları! Ruh ile ilgili bilgilerden ancak çok azı size verilmiştir. Ruhun olgunlaşması ve gerçekleşmesi (size verilenlerdendir). Çünkü insanın eşyaya muttali olması, ancak onun kabiliyeti ve istidadı ölçüsündedir. Hardal tanesinin hakikatinin, onun nasıl meydana geldiğinin ve oluştuğunun bilinmesi, ruhun hakikatinin ve bedende onunla nasıl ilişki içinde olduğunun bilinmesi insanın gücü ve takatında değildir.”²⁷⁸

Görüldüğü gibi Geylânî, ruhun bedene bitişik, beden ile hayat bulan ve ondan ayrıldığında da yok olan bir kuvve olduğunu, insanın ruh ile ilgili bilgisinin sınırlı olduğunu belirtir.

Geylânî, Enbiya Suresi 19. ayette²⁷⁹ geçen “**göklerdekilere**” tabiri ile bedenlerden ayrılmış ruhlar âleminin “**yerdekiler**” ile bedenlerle ilişkili olan ruhların kastedildiğini açıklamaktadır. Ayetin devamında geçen “**O'nun katındakiler**” ifadesine “inişi ve çıkışı mümkün olmayan, hepsi zelil bir şekilde olan ruhlar”²⁸⁰ açıklamasında bulunmuştur.

---

²⁷⁶ Gürer, Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, s. 279.

²⁷⁷ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا “Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar. De ki: “Ruhu tam anlamıyla bilmek, Rabbine aittir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.”

²⁷⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 155.

²⁷⁹ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur.”

²⁸⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 335.

Geylânî, burada üç farklı ruh sınıfından bahsetmiştir. Birincileri göklerde bulunur ki bunların bedenle irtibatı kalmamıştır. İkincileri yerde/arzda bulunur. Bu grup ruhların varlık sebebi cisimlerdir. Üçüncüleri ise; Allah'ın katındadır. Bu ruhların da bulunduğu mertebelerinden düşmeleri veya yükselmeleri gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü bunlara Allah'a itaat etmek zor gelmez. Bu açıklamalar aynı zamanda "ruh"un hem mekânı hem de keyfiyeti hakkında bilgi vermektedir.

Geylânî ruhanî lezzetlere de atıf yapmıştır. Enfal Suresi 67.ayette geçen **"Allah ahireti ister"**²⁸¹ ifadesinin yorumunda, bir şeyin karşılığının ahirette alınacağını ve buna terettüp eden ruhanî lezzetlerin orada olacağını²⁸² belirtir. Burada kişinin amellerine karşılık olarak ahirette verilecek şeylerin, ruha da hitap edeceğini söyleyebiliriz.

Geylânî ruhun terim anlamlarından biri olan Cebrail (as)'e veya onun getirdiği vahye karşılık kullanıldığını kabul eder. Ruha Cebrail (as) denilmesinin sebebinin de, Allah'ın kudreti ve hikmetini göstermek için Allah'ın ruhunu taşıması²⁸³ olduğunu beyan eder.

"Meleklerin ve Ruh'un ona yükseleceğini" haber veren Mearic Suresi'nin 4. ayetinin²⁸⁴ yorumunda Geylânî "ruh" ile ilgili şu açıklamalarda bulunur: "Ruh, Sübhan'ın katından sabit delillerle isimlendirilen esma ve sıfatlardan yüce eserlere etki eder, tabiat âleminin maddelerinin hevalarından heykeller üzerine akar (heykeller üzerinde tezahür eder)."²⁸⁵

"Sonra ona güzel bir şekil verip kendi ruhundan üflemiştir"²⁸⁶ ayetinin yorumunda Geylânî, ruhu Allah'ın esma ve sıfatlarının hepsini kendisinde toplaması, onun zatına izafe edilmesi ile vasıflandırır. Bunun sebebinin kulun Hakk'a ayna olması, hilafet ve niyabet rütbesini tamamlaması, Allah'ın ahlakı ile ahlaklanması için liyakati, gelişmesi ve hallerinin yansımaları olduğunu²⁸⁷ dile getirmektedir.

---

²⁸¹ وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ

²⁸² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 225.

²⁸³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 243.

²⁸⁴ تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ

²⁸⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, VI, s. 171.

²⁸⁶ ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوْحِهِ

²⁸⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, IV, s. 331.

3.3.4. Tövbe

Tövbenin Arap dilindeki manası dönmek, kötülükten vazgeçmek, günahı terk etmek demektir.²⁸⁸ İstilahta ise; dinin kötilediği şeyden övdüğü şeye dönmektir.²⁸⁹

Hucvirî'ye göre tövbe üç kısımdır: Birincisi hatadan doğruya dönmektir. İkincisi doğrudan daha doğruya dönmektir. Üçüncüsü nefisten Hakk'a dönmektir.²⁹⁰

Geylânî'ye göre tövbe, şeriatta zemmedilmiş bir şeyden yine şeriat ve ilimde övülen bir hale geri dönmektir. Bunun sebebi günahların ve isyanların insanı helak edici ve Allah'tan uzaklaştırıcı, onları telkinde Allah'a ve cennetine yaklaştırıcı olmasıdır. Adeta Allahü Teala kullarından tövbe etmelerini istemekle “Nefislerinizin arzu ve isteklerinden bana dönün ki, indimdeki haddi aşmışlığınız gitsin ve ahirette nimetlerim içerisinde yaşayasınız. Zira bana dönün ki, kurtuluşa, felaha ve necata kavuşarak ebrar için hazırlanmış olan cennet-i ulyaya giresiniz.”²⁹¹ demektedir. Bu cümlelerden Geylânî'ye göre tövbe etmenin Hakk'a dönmek manasına geldiği anlaşılmaktadır.

“Ey iman edenler! Nasuh bir tövbe ile Allah'a tövbe edin ki, O da kötülüklerinizi affetsin ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koysun.”²⁹² ayetini Geylânî “İhlaslı bir şekilde Allah'ın rızası için, O'ndan gayrısına yönelmeyi terk ederek, geçmişte kendinizden sadır olan günahlara pişmanlık duyarak ve gelecektekilerden de kaçınarak, Allah'tan gayrısı ile ilişkili tüm bulanıklıklardan nefsi temizleyerek ve bunu takva ile süsleyerek mevlaya karşı samimi bir teveccühle ona yönelin. Tövbe ettikten, kâmil bir ihlâs ve tebettül ile O'na yöneldikten sonra O, sizi affeder ve sizden intikam almaz. O sizi fazlı ve ihsanında ezeli zattan ebedî esmâ ve sıfatlara doğru akan, zamanla içinde teceddüt eden marifet ve hakikat nehirlerinin bulunduğu din, ilim ve hak cennetlerine koyar.”²⁹³ şeklinde açıklar. Görüldüğü gibi Geylânî, öncelikle halis bir tövbenin nasıl olması gerektiğini açıklarken devamında bu kişilerin ahirette nasıl bir mükâfatla karşılanacaklarını haber verir.

²⁸⁸ İbn Manzur, II, s. 233.

²⁸⁹ Kuşeyrî, Risâle, s. 227.

²⁹⁰ Ali b. Osman Cüllabî Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 430.

²⁹¹ Abdülkâdir Geylânî, **el-Gunye li Tâlibi Tarîki'l-Hak**, Dimaşk, trhsz, I, s. 118.

²⁹² Tahrîm, 66/ 8. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

²⁹³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, VI, s. 124.

Geylânî Nisa Suresi'nin 17. ayetinde²⁹⁴ kabul olunacak olan tövbenin şartlarını şöyle sıralamaktadır: “Kabul olunan, mebrur tövbe ancak günah kirlerinden kalbi temizleyerek ve boşaltarak nedamet havzından çıkmış bir tövbedir.”²⁹⁵

“**Sonra eski hallerine dönmeleri için onları affetmiştir.**”²⁹⁶ ayetini yorumlarken Geylânî “Allah onları tövbe etmeye muvaffak kıldı ki onlar Allah’a muhalefet ederek kendilerinden sadır olan şeylere pişman olmak üzere Allah’a dönsünler ve Allah onları bağışlayıp günahlarını affetsin”²⁹⁷ diyerek kişinin tövbe edebilmesi için öncelikle Allah’ın buna izin vermesinin gerekli olduğuna işaret etmektedir.

Geylânî tövbenin kabul edilme şartının ihlâs olduğunu belirtmektedir. Ona göre tövbenin şartını yerine getirenin tövbesini Allah kabul eder. Bu durumu **“Rabbimden bağışlanmanızı dileyeceğim. Kuşkusuz O, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir” dedi**²⁹⁸ ayetinin yorumunda “Rabbimin zatından dileyeceğim. İhlâslı olduktan sonra Rabbim kullarının günahlarını bağışlar ve tövbelerini kabul eder”²⁹⁹ ifadeleriyle açıklamaktadır. Yine bu bağlamda Geylânî, İsra Suresi'nin 44. ayetinde³⁰⁰ geçen Allah’ın “Halîm” ismini tefsir ederken Allah’ın intikam alma ve cezalandırmada kulların ihlaslı bir tövbe ile O’na döneceklerini ümit ederek acele etmediğini³⁰¹ belirtmektedir. Ayetin devamında geçen “Gafûr” ismini ise açıklarken, “Günahları ne kadar büyük, isyanları ne kadar çok olursa olsun, ihlâs ve kamil bir pişmanlık ile kendisine yönelenleri, tövbe edenleri ve evbe edenleri bağışlayandır.”³⁰² diyerek bir kere daha tövbenin kabul edilmesi için gerekli olan şeyin ihlâs olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca evbe ile tövbenin farklı kavramlar olduğunu, evbenin tövbenin bir üst mertebesi olduğunu aynı ayetin yorumunda ikisini de ayrı ayrı ve ard arda zikrederek ortaya koymuştur.

---

²⁹⁴ “إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ كَتُوبِ اللَّهِ عَلَيْهِمْ” “Allah sadece bilmeden kötülük yapıp arkasından hemen pişmanlık duyanların tevbesini kabul eder. İşte Allah onların günahlarını bağışlar.”

²⁹⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 376.

²⁹⁶ Tövbe, 9/ 118. ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا

²⁹⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 303.

²⁹⁸ Yusuf, 12/ 98. قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

²⁹⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 479.

³⁰⁰ “كُشْكُوسُ اللَّهِ كُتْلَانِي كَارْفِي سَوْنِ دَرَجَتِي يَمُوسَاقُ دَاوْرَانِي وَ كُوكُ بَاغِيْشَلَانِي.”

³⁰¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 126.

³⁰² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 126.

Geylânî Kehf Suresi 55. ayetin³⁰³ yorumunda “Bir günahın ardından Rabbin intikam almasını üzerlerinden düşürsün diye, o günahta ısrar etmeyerek ve pişman olmuş bir vaziyette kalpten tövbe ederler”³⁰⁴ diyerek tövbenin günahın hemen arkasından pişmanlık duyarak yapılması gerektiğini ve aynı hataya bir daha düşülmemesi gerektiği gibi tövbenin üç şartını dile getirmiş olmaktadır. İşte bu husus tövbeyi sahih kılan ve dinen muteber duruma getiren şartlardır.

Geylânî tövbe konusunda ümitsizliğe yer vermemektedir. Ona göre Allah gazabın hululü ile imtihan etse bile, tövbe ettikten sonra Allah’ın rahmetinin inmesinden ümit kesilmemesi gerekir. Çünkü Allah, Tâhâ Suresi 82. ayette şöyle buyurmaktadır: **“Kuşkusuz ben tövbe eden, inanıp yararlı iş yapan ve doğru yoldan ayrılmayı kesinlikle bağışlarım.”**³⁰⁵ Burada Geylânî geçmiş günahlarına pişmanlık duyarak ihlâs ve salih amelle tövbe edenlerin kurbiyet ve yakîn derecelerine yükseltileceğini³⁰⁶ bildirmektedir.

Yine başka bir ayette³⁰⁷ Geylânî, mü’minin tövbesinin nasıl olması gerektiğini şöyle izah eder: “Ey Hakk’ın vahdaniyetine inananlar, sizin kalplerinizi günah kirlerinden arındırmanız, pişmanlık duyarak ve ihlâslı bir şekilde günahtan dönerek yapılmış tövbe ile zor değildir. Ey günahların fitnesi ile imtihan edilen ihlâslı (kullar), Nasuh tövbesi ile yani geçmişte yaptığımız günahlara pişmanlık duyarak ve gelecekte de olmasından sakınarak, nefsi başka şeylerden arındırıp, takva süsü ile giydirerek Allah’tan gayrısına iltifat etmeksizin, halis bir şekilde yalnız Allah’a yönelerek tövbe edin. Tövbe edip, samimi bir şekilde O’na döndükten sonra O, sizi affeder ve sizden intikam almaz.”³⁰⁸

“Onlar biçilmiş ekin gibi cansız kalıncaya kadar bu sözlerini tekrarlayıp durdular”³⁰⁹ ayetini yorumlarken kişinin günahlarını hemen itiraf etmekle birlikte, şayet tekrar aynı hataya düşüyorsa o kişinin tövbesinin hiçbir fayda sağlamayacağına

³⁰³ “İnsanları وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأُولَىٰ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا” Doğruluk rehberi geldiğinde ona inanmaktan ve Rablerinden bağışlanma dilemekten alıkoyan, kendilerine, öncekilere uyguladığımız yasamızın gelmesini yada azabımızı apaçık görmeyi istemelerinden başka bir şey değildir.”

³⁰⁴ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 208.

³⁰⁵ وَأَلِيَّ لِنَفْسٍ لِّمَنْ تَابَ وَأَمَّنَ وَعَمَلٍ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ

³⁰⁶ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 305.

³⁰⁷ Tahrîm, 66/8. “Ey inananlar, Allah’a son derece samimi bir şekilde tövbe ediniz. Belki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi siler.”

³⁰⁸ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, VI, ss. 124- 125.

³⁰⁹ Enbiya, 21/ 15. فَمَا زَالَت تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ

dikkat çeken Geylânî, böyle kişilerin vücutlarını; biçilmiş, hasat edilmiş, cansız bitkilere benzeter. Sanki onların hiçbir vakit hayatın kokusunu duymamış gibi olacaklarını dile getirir.³¹⁰

Geylânî kıyamet gününde yapılacak olan tövbenin hiçbir fayda vermeyeceğini Hac Suresi 55. ayetin³¹¹ yorumunda “O gün “uğursuzlukla” vasıflandırılan kıyamet günüdür. Çünkü o günde ne tövbe, ne iman ne de şefaak kabul olunur. Sanki o gün uğursuzdur. Çünkü insanlar için herhangi bir hayrın doğması, sevap getirecek herhangi bir amelin meyve vermesi gibi tövbenin kabul edilmesi durumu söz konusu değildir. O günde tövbe ve istiğfarlar nasıl kabul edilsin? İmanlar nasıl fayda versin?”³¹² diye dile getirmektedir.

3.1.5. İhlâs-Riya

İhlâs sözlükte “arınmak, kurtulmak manasındaki halas (hulus) kökünden türetilmiş olup “bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden arındırmak” anlamına gelir. İhlâs kelimesi terim olarak “ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak” demektir.³¹³

Sufilere göre ihlâs kulun bütün amellerini, sadece Hak için ifa etmesi, halkın değerlendirmesini kesinlikle dikkate almamasıdır. Her şeyin faili olarak Hakk’ı gören sufi, amel ve ibadetlerinin sahibi olarak kendini göremez.³¹⁴

Geylânî’ye göre ihlâs, amel işleyen vücutları diri kılan ruhtur. İhlâs, kişinin mukarrebûn zümresine dâhil olmasını sağlayan haslettir. Öyle ki o mü’min, güzel sözleri kendisinde kabuk etmeyip, sadece öz olan hikmetli sözleri işitse, o işittikleriyle amel etse ve amelinde de ihlâslı olsa, sonunda mukarrebûn olur.

Denilmiştir ki ihlas, taatte tek kasdın sadece Hak olmasıdır. Başka bir deyişle, kulun taat ile mevlasına yaklaşmayı murat etmesi, taati halk için yapmaması, ona

---

³¹⁰ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 333.

³¹¹ “İnkâr edenler, kıyamet saati ansızın gelip çatıncaya ya da uğursuz bir günün azabı başlarına gelinceye dek Kur’an hakkındaki şüphelerini sürdürecekler.”

³¹² Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 413.

³¹³ İbn Manzur, V, ss. 26-27.

³¹⁴ Kuşeyrî, Risâle, s. 445.

karşılık halktan bir övgü, bir sevgi beklememesi ve halka karşı içinde ibadet sebebiyle bir levm veya zem oluşmamasıdır.

Geylânî tefsirinde ihlâs kavramını çok sık kullanmaktadır. Ona göre iman eden herkesin ihlâs sahibi olması gerekir. Maide Suresi 53. ayetinde geçen **“iman edenler şöyle der”**³¹⁵ ifadesinin yorumunda iman edenleri, “imanlarında ihlâslı olanlar”³¹⁶ şeklinde tanımlar.

Yine ehl-i kitaptan bahseden **“Şayet ehli kitap iman edip, takva sahibi olsalardı, onların kötülüklerini siler ve onları Adn cennetlerine koyardık.”**³¹⁷ ayetini tefsir ederken, burada iman eden ehli kitabın cennete girebilme şartının imanlarında ihlâslı olmak olduğunu³¹⁸ belirtir.

Bilinmektedir ki, İslam dinini kolaylaştırmak için bazı hallerde ruhsat adı altında kolaylıklar konmuştur. Pek çok âlim de bu ruhsatları kullanmanın gerekli olduğunu kabul etmektedir. Fakat Geylânî, Maide Suresi'nin 93. ayetinde geçen **“İnanıp yararlı işler yaptıktan sonra yine sakınıp inandıkları ve ardından da sakınıp...”**³¹⁹ ifadelerini yorumlarken “sakınanlar”ı ruhsatlardan sakınanlar, “iman edenler”i ise azimetlerde ihlâs ile sebat edenler olarak nitelendirir. Geylânî'ye göre ruhsatları kullanmayıp, azimetleri yerine getirmek ihlâsın, ihlâs da iman etmenin gereğidir.³²⁰ Başka bir deyişle ruhsatlara kaçmayıp, azimetlerde ihlâslı olmayı tercih eder.

Geylânî amellerini ihlâs ile yapanların ahirette alacakları karşılıklarının olduğuna değinir. **“De ki: “Kötü sizin hoşunuza gitse de iyi ile kötü bir değildir. Ey akıl sahipleri! Allah'tan sakının. Umulur ki kurtuluşa erersiniz.”**³²¹ ayetini yorumlarken amellerini ihlâs ve takva ile yapanların, Allah katında büyük bir ecir kazanacaklarını³²² haber verir.

---

³¹⁵ وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا

³¹⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 513.

³¹⁷ Maide, 5/ 65. وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ

³¹⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 520.

³¹⁹ إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا

³²⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 535.

³²¹ مَا لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

³²² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 540.

Yine Geylânî, Maide Suresi 119. ayetin³²³ tefsirini yaparken Allah'ın kendilerinden razı olduğu kişilerin sıdk ve ihlâs makamını gerçekleştirmiş, o makama ermiş olanlar olduğunu söyleyerek ihlâs makamında olanların Allah'ın rızasını da kazanmış olacaklarını belirtir.³²⁴

Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık ile karşılanacak olan gerçek mü'minlerden haber veren ayeti³²⁵ açıklarken Geylânî, bu mü'minlerin ibadetlerini sadece Allah'a yönelerek ifade eder: "Onlar Allah'ın inayeti olarak rızıklandırması ile sevinirler. Çünkü kim Hakk'a yönelir, ondan başkasına teveccüh göstermeksizin onun katına meyleder ve varlığın gereklerinden çıkıp kaderine bahşedilen dünya malından her ne varsa onun hepsini, kalbinde sadece Allah sevgisini kazanma arzusu ile Allah yolunda harcarsa, işte Allah böylesinin ihlâsına karşılık olarak ona hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşerin aklına gelmeyecek güzellikte manevî rızık verecektir."³²⁶

"Ve bilin ki Allah kişi ile onun kalbi arasına girer."³²⁷ ayetini, kişi ile kalbi arasında örtü olanların muhabbet ve velayetin kokusunu duyamayacağını, fenaya ulaşamayıp, beka ile nimetlenemeyeceklerini belirttikten sonra, Geylânî, Allah'ın sevgisini ve yakınlığını kazanmanın ilk şartının ihlâs olduğunu şöyle açıklar: "Muhabbet ve velayet kapısının açılması, ancak ihlâs, teslimiyet, tefviz, tevekkül, tebettül ve tevhid ile olur."³²⁸ Görüldüğü gibi Geylânî Allah'ın sevgisi ve velayetine götüren makamların başında ihlâsı zikrederek aslında bize tevekkül, teslimiyet gibi tüm makamlara ulaşmanın da ancak ihlâs makamını geçtikten sonra olacağını haber vermektedir.

Geylânî, Allah'ın kulunun tövbesini kabul edip merhamet etmesinin ancak ihlâs ile olacağını belirtir.³²⁹ Bir savaş esnasında Allah'ın yardımının, zaferinin

---

³²³ Allah: "اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ هُمْ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ" "İşte bugün, doğrulara doğruluklarının faydası olduğu bir gündür. Onlar için içerisinden ırmakların aktığı sonsuza dek kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır."

³²⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 550.

³²⁵ Enfal, 8/ 4. أُولَئِكَ هُمْ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

³²⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 191.

³²⁷ Enfal, 8/24. وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

³²⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 202.

³²⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 251.

gelmesi ile galip gelebilmenin ve sonunda ganimetleri elde edebilmenin ancak niyetlerinin halis olmasıyla vuku bulacağını da altını çizmektedir.³³⁰

Yine salih amel işleyenlerin ecirlerinin zayı olmayacağını bildiren ayetin³³¹ tefsirini yaparken Geylânî, amelin güzel olmasından kastedilenin, niyetinin halis olması gerektiğine³³² işaret eder.

Geylânî tefsirinde “muhlis” kavramını da kullanmıştır. Şöyle ki; **“Şurası muhakkak ki benim (ihlâşlı) kullarım üzerinde senin hiçbir ağırlığın olmayacaktır. (Onları) koruyucu olarak Rabbin yeter.”**³³³ ayetini yorumlarken şöyle der: “Burada Sübhan “kullarım” diyerek ihlâşlıların kemalinden dolayı onları kendi nefesine izafe etti ve bunu onlara has kıldı. Ey dalalet düşüren, aldatıcı (şeytan) benim kendime dost edindiğime ve beni kendilerine kefil addedenlere senin iğva ve istilaların fayda vermez. “Muhlis” olup tevekkül edenleri ve şeytanın iğvası ile aldatmalarına karşı Allah’a sığınanları Allah koruyacaktır.”³³⁴

İhlâs kavramı ile ilgili Geylânî’nin tefsirinde gözümüze çarpan başka bir noktada bu kavramın insanlar arasındaki samimiyeti anlatmak için de kullanıldığıdır. Nitekim Geylânî **“Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip (izin alıp) ev halkına selam vermedikçe girmeyin.”**³³⁵ ayetini yorumlarken iman edenlerin imanlarını, aralarındaki sevgi ve ihlâsı (samimiyeti) korumak için böyle yapmaları gerektiğini³³⁶ beyan etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi ihlâsta önemli olan amellerin Allah için olmasıdır. İhlâsı yok eden en önemli unsur ise riya’dır.

Geylânî riya’yı şirk ile aynı ölçüde değerlendirmektedir. Nitekim Kehf Suresi 110. ayette geçen **“Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmayın.”**³³⁷ ifadesini **“Amelinde ve ibadetinde riya, sum’a, ucub gibi hiçbir şeyi kastetmesin.”**³³⁸ şeklinde yorumlar ve akabinde Peygamberimizin konu ile ilgili şu hadisini nakleder: **“Benim sizin hakkınızda korktuğum şeylerin en kötüsü küçük şirkdir.” Bunun üzerine: “Küçük**

³³⁰ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 215.

³³¹ Kehf, 18/ 30. **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا** “İnanıp yararlı iş yapanlara gelince, biz iyi iş yapan hiçbir kimsenin yaptığının karşılığını zayı etmeyiz.”

³³² Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 194.

³³³ İsrâ, 17/65. **إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا**

³³⁴ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 141.

³³⁵ Nur, 24/27. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا**

³³⁶ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 486.

³³⁷ **وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا**

³³⁸ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 234.

şirk nedir?” diye sordular. O: “Riyadır”³³⁹ buyurdu. Geylânî burada riya ile ilgili bir de şu kutsî hadisi nakletmiştir: “Allahu Tebareke ve Teala şöyle buyurmuştur: “Ben şirk koşanların şirkinden müstağniyim. Kim bir amel işler ve o amelinde benden başkasını ortak edinirse ben ondan uzağım ve onun ameli o ortak koştugu şeyedir.”³⁴⁰

Geylânî iman edenlerin amellerinin riyasız olması gerektiğini belirtmektedir. Ankebut Suresi'nin 7. ayetinde geçen **“iman edip salih amel işleyenleri”**³⁴¹ imanlarında ihlaslı olup, imanlarındaki ihlâslarını kuvvetlendiren salih amelleri riya ve heva karışmamış bir vaziyette işleyenleri³⁴² olarak yorumlamaktadır. Görüldüğü gibi Geylânî burada amellerin gösterişsiz ve ihlâs ile yapılmasını öne çıkarmaktadır.

“Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer mü'minler iseniz, Allah'tan korkun.”³⁴³ ayetinin tefsirinde dini alay ve oyun konusu edinmelerinin gösteriş ile dine, imana, itaate ve bağlanmaya iftira etmelerinden kaynaklandığını³⁴⁴ söylemektedir.

Geylânî, Allah'ın verdiği dünya nimetlerinin insanlar arasında gösteriş ve riya aracı olmaması gerektiğine de değinmektedir. Ona göre Allah'ın kendilerini denemek için onlardan bir kesimi faydalandığı dünya hayatının çekiciliğine kapılanların riya ve gösteriş ile fakirlere karşı mallarıyla iftihar edinmiş ve yeryüzünde kibirlenerek yürümüşlerdir. İşte bu yüzden bize gereken dünya metaları ile metalanan bu dünya ehlinden itizal etmektir.

---

³³⁹ Nureddin Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid**, Beyrut, 1967, I, s. 102.

³⁴⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî İbn Mace, **es-Sünen**, Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, 1953, Zühd, 21; Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, **el-Câmiu li Şuabu'l-İman**, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Bombay, 1423, IX, 143.

³⁴¹ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

³⁴² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, IV, s. 217.

³⁴³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ أُولِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُفْرَكُمْ مُؤْمِنِينَ

³⁴⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 515.

3.1.6. Müşahede

Müşahede sözlükte görme, görmedeki perdenin açılması, temaşa ve seyretme anlamına gelir.³⁴⁵ Terim olarak ise herhangi bir şüphe bahis konusu olmadan, Hakk'ın kulun kalbinde huzurudur. Yani Hakk'ın kalpte hazır olmasıdır. Müşahede sahibi kendi zatını ortadan kaldırmış, marifeti onu mahv haline geçirmiştir.³⁴⁶

Müşahede tasavvufta yüksek makamlardandır. Geylânî'ye göre müşahede, fenadan, kalp Hakk'a kurbiyet kesbedip, ona vasıl olduktan sonra olur. Bu aynı zamanda sır makamı ve muhâdese (konuşma, ilham) halidir. Bu halde kişi ne bir şey isteyebilir, ne de bir şey isteyecek dili olur. Bilakis arada sadece sükût ve müşahede vardır.

Geylânî, müşahedenin iki şekilde olduğunu söyler. 1-Celal sıfatlarının tecellisinde 2-Cemal sıfatlarının tecellisinde. Celal sıfatlarının müşahedesinde kalbe korku, sıkıntı, endişe ve darlık gelir. Kalbin bu hali bazen bedene de yansır. Cemal sıfatlarının müşahedesini ise kalbin envar, sürur, lütuf, tatlı sözler ve güzel konuşmalar ile dolması ve insana büyük bağışların, yüce menzillerin ve kurbiyet makamı müjdelerinin verilmesidir.³⁴⁷

Geylânî, En'am Suresi'nin girişinde Allah'ın nurunu müşahede edenlerin cemalullah muttali olup, istiğrak halinde olanların Allah'tan başka hiçbir varlığı görmeyeceğini söyler. Müşahede ehlinin maddî âlemde zuhur eden her şeyi, Rabbin zatî evsafından çıkan, celâlî ve cemalî esmasının tecellileri olarak temaşa ettiğini³⁴⁸ söyleyerek "müşahede"yi Allah'tan başka hiçbir şeyi görmemek anlayışına uygun olarak açıklamıştır.

Yine Rad Suresi'ne giriş yaparken şühud ehlini ağyarı görmemek ve her şeyi O'ndan bilmek, O'nda görmek olarak anlatmıştır. Ona göre; şühud ehli ile cemalullah ve celalullahda boğulanlar, varlıkta Allah'tan başkasını görmezler. Bundan dolayı eserleri, olayları, harekât ve sekenâtı, her şeyi mutlak olarak O'na ve

---

³⁴⁵ İbn Manzur, III, s. 239.

³⁴⁶ Kuşeyrî, Risâle, s. 207.

³⁴⁷ Gürer, A. G. Hayatı, Eserleri, Görüşleri, ss. 278-279.

³⁴⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 5.

O'nun zatına isnad ederler. Sebepleri ve vesileleri görmezler.³⁴⁹ İşte Geylânî'ye göre müşahede ehlinin vasıfları bunlardır.

Geylânî En'am Suresi 115. ayetin³⁵⁰ yorumunda Hz. Peygamber'in nasıl müşahede makamına vardığını anlatır. Diğer bütün peygamberler risaleti Allah'ın sıfatlarına ve efaline dayandırarak anlatırken sadece Efendimiz risaleti zatın tevhidine dayandırarak anlatmıştır. Bu sebeple risalet ve nübüvvet emri onda tamamlanmıştır ve müşahede makamına ulaşmıştır.³⁵¹ Yani Geylânî burada şunu söylemek istemiştir: Allah'tan başka hatta Allah'ın zatından başka sebepler diyebileceğimiz sıfatlar ve esmayı bile artık görmez olmuştur. O tevhidi, İslâmı yalnızca Allah'a dayandırarak anlatmış ve bu yüzden de müşahede makamına ermiştir.

Geylânî yine aynı surenin 117. ayetin³⁵² tefsirinde yukarıdaki yorumların devamı olarak müşahede erbabından olanların, taklid ehlinin şaşkınlıklarına ve saptırmalarına kanmayacaklarını haber vererek müşahede halinde olanların Allah'tan başka hiçbir kimsenin söylediklerini duymayacaklarını³⁵³ belirtir.

Geylânî Allah'ın rızıklandırması ile şühud makamına erecek olacakları Enfal Suresi 74. ayetin³⁵⁴ tefsirini yaparken şöyle sıralamaktadır: “İlme'l-yakîn mertebesini geçtikten sonra Allah için sefere çıkanlar, kulu ayne'l-yakîne götüren fena fillah yolunda taayyün cilbabından soyunanlar, irade ehli velileri barındırıp talep erbabına yardım edenler, hakke'l-yakîn mertebesinde sebat edenler.”³⁵⁵ Görüldüğü gibi Geylânî'nin burada özelliklerini saydığı müşahede ehli, tasavvuf yoluna girmiş olan seyr-ü sülük erbabının halleri ile vasıflanmışlardır.

Yine Geylânî **“İman edip, iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir.”**³⁵⁶ ayetini seyr-i sülük erbabının nasıl müşahede makamına

---

³⁴⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 488.

³⁵⁰ “Rabbinin doğru ve adaletli sözleri ve vaktiyle Rabbine doğru ve adil olarak sözler söyleyenler için” “وَمَتَّ كَلِمَةَ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek hiçbir güç yoktur. O, her şeyi işten ve bilendir.”

³⁵¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 57.

³⁵² “Yolundan kimin sapmış olduğunu en iyi Rabbin bilir. إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ” Doğru yolda olanları da en iyi bilen O'dur.”

³⁵³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 57.

³⁵⁴ “İnananlar, ve aldin آمنوا وجاهدوا في سبيل الله والذين آووا وتصبروا أولئك هم المؤمنون حقا لهم مغفرة ورزق كريم” hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler ve hicret edenleri barındırıp, onlara yardım edenler, işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve güzel bir rızık vardır.”

³⁵⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 231.

³⁵⁶ Rad, 13/ 29. الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ

ereceğini anlatan şu ifadelerle açıklamaktadır: “Sülûklarının başında iman edip, kendilerini matluplarına yakınlaştıracak olan salih ameller işleyenler, felaha erip, keşf ile şühud makamını da hak ederler.”³⁵⁷

Geylânî Nahl Suresi 44. ayetin³⁵⁸ tefsirini yaparken müşahedeye ulaşıp, bu makamı idrak etmenin şartına değinir. Ona göre marifet, hakikat ve şühudatın sırrına vakıf olabilmek için Allah’ın ahkâmı ve ayetleri üzerinde tefekkür etmek ve onun hikmetleri ve işaretleri hakkında düşünmek gerekmektedir.³⁵⁹

Geylânî “**De ki Hak geldi batıl zail oldu.**”³⁶⁰ ayetinin tefsirini yaparken şühud ehline varanların vardıktan sonraki hallerini şöyle idrak etmektedir: “Şühudda istikrar kıldıktan sonra kesin hakkın ve zatın güneşinin parıltıları geldi. Helak eden gölgeler ve akisler yok oldu.”³⁶¹ Burada da Geylânî yine müşahede ehlinin en belirgin özelliği olan her şeyin Allah’ın zatından olduğunu görme üzerine vurgu yapmıştır. Şühud ehlinin sebeplere gözü kapalıdır.

“Mallar ve evlatlar dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”³⁶² ayetinin yorumunda “Allah’a kavuşma, cemelullaha muttali olma şerefine nail olmayı ümit edenler, baki kalacak salih ameller ile marifetler, hakikatler, mükâşefeler ve müşahedeleri elde edeceklerdir”³⁶³ ifadesi ile müşahedeye ulaşma yollarına dikkat çekmektedir.

Geylânî, havarîlerin Hz. İsa’dan Rabbin gökten sofrayı indirmesi yönündeki taleplerini anlatan ayeti, kavminin keşf ve şühud haline hazır olmadığı için kalbini korku kapladığı şeklinde yorumlamıştır. Buradan anlıyoruz ki Geylânî’ye göre; müşahedeye vasıl olabilmek için öncelikle bunun şartlarını yerine getirmemiz gerekir. Ayrıca Allah’ın gökten sofrayı indirmesi gibi mucize türündeki olaylar şühud ehlinin vakıf olduğu olaylardır. Bunlara herkes muttali olamaz.

³⁵⁷ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 505.

³⁵⁸ “Açık delillerle ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine gönderileni açıklayasın ve düşünüp ibret alsınlar diye sana da bu Kur’an’ı indirdik.”

³⁵⁹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 55.

³⁶⁰ İsrâ, 17/ 81. وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

³⁶¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 152.

³⁶² Kehf, 18/ 46. الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا

³⁶³ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 202.

3.1.7. Keşf

Keşf sözlükte açığa çıkarma, örtülü olanı açma, gizli olanı açığa çıkarma anlamına gelir. Terim olarak ise; gaybî hususlara ve hakikatlere yaşayarak ve temaşa ederek muttali olmaktır. Mükâşefe beden ve his perdesinin kalkması, ruh âleminin seyredilmesidir.³⁶⁴

Geylânî'ye göre mükâşefe, Allah'ın evliyaya ve abdala akıllara durgunluk veren, adetleri ve rüsümü yırtan efal-i ilahî üzerindeki perdeyi kaldırmasıdır. Mükâşefenin olabilmesi için hücubun (perdelerin, engellerin) kalkması lazımdır. Hücubun kalkması ise kulun dünya ve ahireti, yerin dibinden arşa kadar ne varsa her şeyi terk etmesiyle olur. Çünkü Rasulullah hariç, yaratılmış her şey hicaptır. İnsanın yaratıcısına giden yolunda engeldir. Ancak Rasulullah hicap değildir. Bilakis o kapıdır. Hakk'a oradan girilir.³⁶⁵

Geylânî'ye göre keşf Allah'ın ortaya koyduğu eserlerde Allah'tan başka ağyarı görmeme halidir. Nitekim O, **“Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni (Kur'an'ı) gereğince uygulasalardı, elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi.”**³⁶⁶ ayetini şöyle tefsir etmektedir: “Altlarından ve üstlerinden denilerek bütün cihetleri zikretmekten istiğna edilmiştir. Yani bütün yönlerden ve de Allah'tan, Allah'ın vahdaniyeti keşfedildiğinde, Allah'ın tezahür ettiği şeylerde Allah'tan gayrısını görmezler.”³⁶⁷

Geylânî; ahiret gününe iman, kişiyi keşf makamına hazırlayan öncüllerden biri olarak kabul etmektedir. İman edip ahiret gününe inananlara hiçbir korkunun olmayacağını ve onların üzülmeceklerini haber veren ayetin³⁶⁸ yorumunda Geylânî, ahiret gününe iman edenlerin keşf haline, oradan da vusule erişeceklerini³⁶⁹ belirtir.

---

³⁶⁴ İbn Manzûr, IX, s. 300.

³⁶⁵ Gürer, Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, s. 278.

³⁶⁶ Maide, 5/ 66. وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ.

³⁶⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 520.

³⁶⁸ Maide, 5/ 69. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Kuşkusuz mü'minler, Yahudiler, Sabiîler, Hıristiyanlar ve bütün bu gruplardan Allah'a ve ahiret gününe inanan ve yararlı işler yapanlar için, Rableri katında mükâfat vardır, artık onlar için ne bir korku vardır ne de üzülmeler.”

³⁶⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 522.

Geylânî'ye göre mucizeler de kişiye keşf makamının yolunu açar. Diğer bir ifade ile mucizelere ancak keşf ehli vâkıf olabilir. İsa (as)'nın Allah'tan gökten sofrayı indirmesini istediği zira bunun önce gelenlere ve sonradan geleceklere bir bayram ve bir mucize olacağını söyleyen ayetin³⁷⁰ tefsirini yaparken Geylânî bunun (mucize) ile kişinin tevhidinin inkişaf edeceğine yani keşf yollarının açılacağına³⁷¹ değinmektedir.

“Şüphesiz biz Tevrat'ı indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır.”³⁷² ayetini de keşf açısından değerlendirir. Tevrat'ın “nur” olmasını, tevhid yolunun kendisine açılmasını isteyenlere keşf vesilesi olacağını, onunla muhataplarının keşfe varacağını³⁷³ ifade eder. Aynı şekilde Geylânî Maide Suresi 46. ayette³⁷⁴ bahsedilen, İncil'in hidayet kaynağı ve nur olmasını da kitabın kendisine keşf olunmasını isteyenlere açılacağı³⁷⁵ olarak yorumlar.

Geylânî'ye göre keşf mahalli kalptir. Bakara Suresi 7. ayette geçen **“Allah onların kalplerini mühürledi.”**³⁷⁶ sözünü keşf yönünden yorumlamıştır. Ona göre Allah, onların kalplerini mükâşefe ehlinden olmamaları için mühürlemiştir.³⁷⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki Geylânî kulun keşf makamına erip, mükâşefe ehlinden olması için öncelikle Allah'ın, o kulun kalbinin kapılarını açmasının gerekli olduğuna işaret etmektedir.

Geylânî Hz. Peygamber'e vahiy gelmesinin de keşfe mazhar olduktan sonra olduğunu beyan etmektedir. Bu duruma **“(Ey Muhammed) Biz senin çoğu defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz.”**³⁷⁸ ayetinin yorumunda değinmektedir. Ona göre Peygamber Allah'ın zatı ile keşfe ulaştığında, o somut bir teveccühü

---

³⁷⁰ Maide, 5/ 114. رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ “Ey Rabbimiz bize gökten bir sofrayı indir. Hem bize hem de bizden sonra geleceklere bir şölen ve katından bir mucize olsun.”

³⁷¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 547.

³⁷² Maide, 5/ 44. إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ

³⁷³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 507.

³⁷⁴ “İçerisinde yol gösterici ve aydınlatıcı hükümler bulunan İncili de ona verir.”

³⁷⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 509.

³⁷⁶ حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

³⁷⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 47.

³⁷⁸ Bakara, 2/ 144. فَذُكِّرْتُمْ فِي السَّمَاءِ فَلْيُوَلِّتْكُمْ قِبْلَةً تَرْضَاهَا

içerisinde barındıran vahyi bekler. Bu manevî inkişafı elde ettikten sonra onun yüzü manevî kıblesine uygun bir sûrî kibleye çevrilecektir.³⁷⁹

Bu durumu destekler mahiyette Geylânî'nin başka bir yorumu da Tâhâ Suresi'nin 31-32. ayetlerinde geçmektedir. Musa (as) bu ayetlerde Allah'ın kendisini kardeşi Harun ile desteklemesini istemekte ve şöyle dua etmektedir: **“Onunla gücümü artır. Onu işime ortak eyle.”**³⁸⁰ İşte Geylânî bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir: “Ey Rabbim! Onu işime yani peygamberlik vazifeme ortak eyle ki bununla beni inkişaf ehlinin tezahürlerine muttali kıldığın gibi onu da kılâsın. O da mûkaşefe ehlinden olsun. Ey Rabbim! Senin vahdaniyetine kesin bir şekilde inanan, emirlerini yerine getirip, nehyettiklerinden sakınanlardan olsun.”³⁸¹

Görüldüğü gibi Geylânî burada, peygamberlik vazifesini yerine getirenlerin keşf makamına vâsıl olduklarını, zira onların kalplerinden perdelerin kalkıp ilahî vahiy ile şereflendiklerini bildirmektedir.

Geylânî mûkaşefe halini, dünya nimetlerine karşı verilen bir mükâfat olarak kabul eder. Buna örnek **“Onlardan bazı kesimlere kendisini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”**³⁸² ayetine yaptığı yorumu verebiliriz. Geylânî burada şöyle söylemektedir: “Biz onların dünya hayatında nasıl yaşayacaklarını sınamak için onlara dünya hayatının süslülerini verdik. Bunlar ile fakirlere karşı böbürlenecekler mi? Yeryüzünde kibirlenerek yürüyecekler mi? Seni dünya hayatının metalarından nehyettiğimizde, bu fani lezzetlere bedel olarak seni mûkaşefe ve müşahede hazineleri ile rızıklandıracağız. Makâm-ı Mahmud'da sana verilen keşf, şuhud ve temekkün gibi nimetler, senin için dünyanın geçici, sabit olmayan zail olmaya mahkûm olan geçici heveslerden daha hayırlıdır ve senin bu uğurdaki istidadın daha bâkîdir.”³⁸³

---

³⁷⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 135.

³⁸⁰ Tâhâ, 20/ 31-32. (32) وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي (31) ائْتَدُّ بِهِ أَرْزِي

³⁸¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 287.

³⁸² Tâhâ, 20/ 131. وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْثَنَّهُمْ فِيهِ وَرَزَقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ.

³⁸³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 323.

3.1.8.Fena- Beka

Fena lügatte yok olma, yokluk, geçip gitme, bekanın zıttı manalarına gelir.³⁸⁴ Beka'ya ise devam, sebat, evvelki hal üzere kalma manası verilmiştir.³⁸⁵ Tasavvufta her ikisi birlikte kullanılmaktadır.

Geylânî'ye göre fena; en basit anlamıyla kulun Hak'tan, Mahbub'tan geldiğini düşünerek kendisine gelen nimetleri itirazsız bir şekilde kabul etmesidir. Başka bir ifadeyle kulun Hak'tan kendisine gelen her şeyi nimet bilerek, onları zahirî ve batını bir memnuniyetle karşılamasıdır.

Geylânî Maide Suresi 96. ayette geçen **“İhramlı olduğunuz sürece kara avı size haram kılındı. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun.”**³⁸⁶ ifadelerinin yorumunda şöyle demektedir: “Bütün hallerinizde onun galebe gelmesinden ve kahrından yaptıklarına karşı gelmekten sakınmanız ve korunmanız gerekir. Özellikle de ahkâmın özüne bakan akıl sahiplerinin yanında manevi fena ve hakiki ölümün kefeni olan ihram kıyafetleri içerisinde iken.”³⁸⁷

Görüldüğü gibi Geylânî burada fenayı Rabbin emirlerini itirazsız bir şekilde kabul etmek olarak anlamamız gerektiğini, ihram yasaklarından bahseden ayetle ilişkilendirerek açıklamıştır.

Geylânî, Allah'ın her şeye kadir olduğunu anlatan Maide Suresi 120. ayetin³⁸⁸ tefsirini yaparken, Allah'ın kullarından ihlâslı olanların kendi batıl hevalarını yok ederek kendi fenasının fezasına ulaştırmaya ve onları, hakiki kainat üzerinde seyran eden hevalarında bâkî kılmaya kadir olduğuna³⁸⁹ işaret etmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır fena kişinin batıl heveslerini terk edip, Allah'ın bekasında bâkî olmasıdır.

Geylânî bekanın fena makamından sonra elde edileceğini belirtmektedir. Nitekim Enfal Suresi 72. ayetinde geçen **“Allah yolunda malları ve nefisleriyle**

---

³⁸⁴ İbn Manzur, XV, s. 164.

³⁸⁵ İbn Manzur, XIV, ss. 80-83.

³⁸⁶ وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

³⁸⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 537.

³⁸⁸ “İله ملك السموات والأرض وما فيهن وهو على كل شيء قدير” “Göklerin, yerin ve onların içerisinde olanların egemenliği yalnız Allah'a aittir. O'nun her şeye gücü yeter.”

³⁸⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 550.

cihad edenler”³⁹⁰ sözünü bu kişileri bekaya ulaştıracak fena mertebesini gerçekleştirecek olanlar şeklinde³⁹¹ yorumlamıştır. Aynı zamanda buradan Geylânî’ye göre, kişiyi önce fena, oradan da beka mertebesine yükselten amellerin iman edip, hicret etmek, malları ve canlarıyla Allah yolunda savaşmak olduğu da anlaşılmaktadır.

Geylânî “fena fillah” ın mü’minin dünyadaki her şeyinden vazgeçmesi manasına geldiğini “muhacirler” üzerinden anlatmaktadır. Muhacirlerden bahseden Tövbe Suresi 100. ayetin³⁹² tefsirini yaparken Geylânî, evini, yurdunu, her şeyini bırakıp hicret eden mü’minlerin aslında nefislerinin alışkanlıklarından ve tabiatlarının iştihalarından Allah’ta yok olmaya hicret edenler oldukları³⁹³ şeklinde yorumlamıştır.

Geylânî, fena mertebesine seyr-i sülûk erbabından iman edip, istidatları ölçüsünde kendilerini Allah’a yakınlaştıracak salih ameller işleyenlerin ulaşacağına değinmektedir. Geylânî’ye göre fena yolunun dereceleri vardır. Fena yolunda gayret sarf edenlerin velayet erbabından olacağı ve onlar için hazırlanmış olan cennete gireceklerini Araf Suresi 42. ayetin tefsirini yaparken işaret etmiştir³⁹⁴ ki ayette Allahü Teala şöyle buyurmaktadır: **“İnanıp iyi işler yapanlara gelince –ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- İşte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar ebedi kalacaklardır.”**³⁹⁵

“Meleklerin “Size selam olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin” diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir.”³⁹⁶ ayetinin tefsirinde kişiyi fenaya ulaştıracak amelleri sıralamaktadır. Ona göre bunlar, kişinin dünya hayatında hevasının isteklerinden yüz çevirmesi, kazaya rıza ve belalara karşı sabırdır. İşte bunlardan sonra fenaya ulaşma iştiyakı gelir.³⁹⁷

---

³⁹⁰ وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

³⁹¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 229.

³⁹² “Muhacirlerden ve ensardan ilk inananlar ve iyilikte onlara uyanlardan Allah razı olmuştur ve onlar da O’ndan razı olmuşlardır.”

³⁹³ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 292.

³⁹⁴ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s.105.

³⁹⁵ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

³⁹⁶ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

³⁹⁷ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 49.

Geylânî Tâhâ Suresi 123. ayetin³⁹⁸ yorumunda fenanın Allah'ın kendisinde (zatında) olacağını, bekanın ise Allah'ın bâkılığı ile gerçekleşeceğini haberini verir ve her iki durum da ahirette vuku bulacaktır.³⁹⁹ Buradan anlaşıldığına göre fena, kulun, Allah'ın zatında yok olması, kendisini O'nun varlığında yok etmesidir. Beka ise, Allah'ın beka sıfatından neşet etmiş olup bu sıfatın kulun üzerinde yansımadır, diyebiliriz.

3.1.9. Marifet

Geylânî'ye göre marifet, kulun Allah'a yakın olması, kıyamının, kudretinin ona dayanması, onu bilmesi, ona şehadet etmesidir. O gözetleyendir, Hafızdır. Mülkünde ortağı yoktur. Vaat ettiğinde vadine sadıktır. Kul bunları bilince kendisini Allah'ın en güzel surette yarattığının, kendisine en güzel surette şekil verenin o olduğunun da şuuruna varır. Bütün bunlar kalbinde yerleşip, azmi sağlamlaşıp, aklı kemal bulunca, onu muhasebe duygusu kuşatır. Ona marifet gelir.⁴⁰⁰

Burada belirtmemiz gereken önemli bir husus vardır ki o da Geylânî'nin marifetin şeriate uyması noktasında titizlikle davranmasıdır.

Geylânî'ye göre marifet Allah'ın zatının, sıfatlarının bilinmesidir. Maide Suresi 97. ayette geçen “**Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.**”⁴⁰¹ sözünü şöyle yorumlamaktadır: “O'nun ilminden ve huzurundan hiçbir şey eksik kalmaz. Diller O'nun sıfatını tefsir etmekte az kalır. Akıllar O'nun marifetinin künhüne vakıf olmakta eksik kalır. Ki ey Rabbim! Senin sıfatının künhü nasıl bilinebilir ki?”⁴⁰²

“Ey Ademoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık.”⁴⁰³ ayetinde geçen “süslenecek elbise”yi Geylânî sizi süsleyecek ve bütün mahlukata karşı sizin ayırt edilmenizi sağlayacak, diğer canlılar arasında sizi farklı kılacak marifetler ve hakikatler⁴⁰⁴ olarak yorumlamıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki

---

³⁹⁸ “Onlara şöyle dedi: قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى، “Birbiriniz düşman olarak ikiniz de oradan aşağı inin. Benden size bir yol gösterici geldiğinde, kim benim bu yol göstericime uyarsa artık sapıtmaz ve mutsuz da olmaz.”

³⁹⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 320.

⁴⁰⁰ Gürer, Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, s. 251.

⁴⁰¹ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

⁴⁰² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 539.

⁴⁰³ يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورَاي سَوَاءَاتِكُمْ وَرَيْسًا

⁴⁰⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 96.

Geylânî'ye göre marifet (Allah'ı bilme) canlılar arasında sadece insana verilmiş bir nimet olup, aynı zamanda insanı süsleyen bir zinet mesabesindedir.

Geylânî marifetleri mü'minlere hayat veren, onları keşf ve şühuda ulaştıran vasıtalar olarak görmektedir. Enfal Suresi'nin 24. ayetinde geçen **“Ey inananlar! Hayat verecek şeye sizi çağırdığı zaman Allah ve resulüne uyun.”**⁴⁰⁵ ifadesini yorumlarken burada geçen “hayat verecek şeyler” in dini ilimler ile mükâşefe ve müşahede ile meyve verecek olan hakiki marifetler olduğuna⁴⁰⁶ işaret etmektedir. Geylânî burada da marifetin kişiye kazandıracığı makamlara vurgu yapmıştır.

Geylânî marifet makamına ulaştıracak yolun Allah'a ibadet etmekten geçtiğinin altını çizmektedir. Zira müşrikleri Allah'ın mescitlerini imar etmekten men eden Tövbe Suresi'nin 17. ayetinin⁴⁰⁷ yorumunda o, şöyle söylemektedir: “Şirk ve şirk üzere ısrarda inat edenlerin, iman ehli marifet ve tevhid makamına ulaşsın diye içerisinde ibadet etmelerini sağlayan mescitleri imar etmeleri doğru ve caiz değildir.”⁴⁰⁸

Geylânî'ye göre marifetlere mazhar olabilmenin temel şartı Rab'den indirilenlerin hak olduğunu kabul etmektir. Yani öncelikli şart imandır, diyebiliriz. Ra'd Suresi 19. ayeti bu açıdan yorumlamaktadır: **“Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse (inkar eden) kör kimse gibi olur mu? Ancak akıl sahipleri anlar.”**⁴⁰⁹ Geylânî'ye göre indirilenin hak olduğunu bilmekten kastedilen önceki kitaplarda gelen emirler, nehiyeler, misaller ve işaretlerinin hepsini tasdik etmektir. Kör olmaktan kasıt ise; ufuklarda görülebilecek olan hiçbir şeyi görmemektir. Bu en şiddetli körlüktür. Çünkü o basiretini kaybetmiştir. Onun dinî işleri ve sabit marifetleri idrak etmesi mümkün değildir.⁴¹⁰

Geylânî, Allah'ın “Rahim” ismini de marifetlerin kesbi ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Bu konu ile ilgili Nahl Suresi 7. ayette geçen **“Rahim”**⁴¹¹ ismini tefsir ederken şöyle demektedir: “Üzerinize farz kılınan, sizi en yüce menzillere ve en yüksek mertebelere ulaştıracak olan marifet ve hakikatlerin kesbinde sabit kadem

---

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ⁴⁰⁵

⁴⁰⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 201.

⁴⁰⁷ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنفُسِهِم بِالْكَفْرِ “Müşrikler inkarlarını sürdürüp dururken, Allah'ın mescitlerini imar edemezler.”

⁴⁰⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 245.

⁴⁰⁹ أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَنْتَظِرُ أَوَّلَ النَّبَابِ

⁴¹⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 501.

⁴¹¹ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَّءُوفٌ رَّحِيمٌ “Kuşkusuz Rabbiniz çok şefkatli ve çok merhametlidir.”

olmanız için sebeplerinizi hazırlar ve sizi bunda muvaffak kılar.”⁴¹² Görüldüğü gibi marifet ve hakikatlerin kazanılması kulun yerine getirmesi gereken farzlardandır. Aynı zamanda kulluk mertebe ve menzillerinin en yücesidir.

Geylânî’ye göre Kur’an-ı Kerim marifet ve hakikatlerin kaynağıdır. Nitekim Geylânî, salih amel işlemekten söz eden Nahl Suresi 97. ayetin⁴¹³ tefsirini yaptıktan sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır: “İyi bir manevî hayat olarak meyve veren salih amellerden birisi de Kur’an-ı Kerim okumaktır ki o, tevhid ve irfan yolunda ilerleyenler üzerinde terettüp eden marifet, hakikat ile mükâşefe ve müşahedeleri kapsar.”⁴¹⁴

Geylânî insanların marifet ve iman fitratı üzerine yaratıldıklarını belirtmektedir. İsrâ Suresi 54. ayette geçen “**Rabbiniz**”⁴¹⁵ kelimesini tefsir ederken “Ey marifet ve iman fitratı üzerine yaratılan insanlar” tabirini kullanarak bu zamana kadar biline gelen insanların İslam fitratı üzerine yaratılmasını “marifet fitratı”⁴¹⁶ olarak ifade etmiştir.

İdris (as)’in yüce bir makama erdirildiğini bildiren Meryem Suresi 57. ayetin⁴¹⁷ tefsirinde Geylânî “yüce makamın” marifet ve tevhid derecelerinin en yücesi olduğunu ve bunun da dördüncü veya altıncı sema olarak bilindiğini⁴¹⁸ kaydetmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki Geylânî’ye göre marifetin dereceleri vardır. İdris (as) bu derecelerin en yükseğinde bulunmaktadır.

Geylânî, insanların yaratıldığı zaman Rablerine verdikleri emaneti yerine getirme sözünü “marifetler” açısından değerlendirmektedir. Enbiya Suresi 1. ayette geçen “**İnsanların hesaba çekilecekleri gün yaklaştı.**”⁴¹⁹ ibaresini “Aslı fitratlarının zuhuru esnasında Rablerine verdikleri söz olan marifet ve hakikat

---

⁴¹² Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 37.

⁴¹³ “İster erkek ister kadın, kim inanarak yararlı bir iş yaparsa, bilsin ki Biz ona dünyada güzel bir yaşam sağlayacağız. Ahrette de yaptıklarının karşılığını en güzel bir şekilde kesinlikle vereceğiz.”

⁴¹⁴ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 82.

⁴¹⁵ “Rabbiniz sizi daha iyi bilir. Dilerse size acır veya dilerse cezalandırır.”

⁴¹⁶ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 132.

⁴¹⁷ “Biz onu yüksek bir makama çıkardık.”

⁴¹⁸ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 260.

⁴¹⁹ اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ

emanetini yüklenmeyi unutanların hesaba çekilecekleri, fiillerinin ve amellerinin ortaya konulacağı hesap günü yaklaştı.”⁴²⁰

Geylânî marifeti aynı zamanda cennette mü'minlere verilecek lezzetlerden biri olarak kabul etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in meşhur cennet tasvirlerinden biri olan **“içlerinden ırmaklar akan cennetler”**i marifet ve hakikat nehirleri olarak yorumlamıştır. “Ki bu nehirler, ebedî ve ezeli zatın denizinden çıkan rahmanî nefeslerin ve ilahî tecellilerin yenilenmesi ile yenilenen marifet ve hakikat nehirleridir.” diyerek bu manevî nehirleri, evliya ve rical-i gayb gibi dünyada iken seyr-i sülûk yolunda ilahi tecellilere mazhar olmuş arif ve abid kulların tanıyacıklarını⁴²¹ söylemektedir.

3.1.10. Kurbet

Kurbet yakınlık anlamındadır. Tasavvufta Allah'a, emirlerine ve iradesine yakın olmak, Allah'a yaklaşmak anlamında kullanılır. Serî Sakatî (ö. 251), kurbeti Allah'a itaat etmek şeklinde açıklarken Rûveym (ö. 303), kulun Allah ile kendisi arasına giren engelleri kaldırması ve O'na vasıl olması şeklinde açıklamaktadır.⁴²²

Geylânî'ye göre kulun Allah'a yakınlığı, kalbinin sahih, sapasağlam olması ve Allah'ın sıfatlarıyla mücehhez olması ile olur. Kalbin dünyayı ve halkı terk etmesi sağlam olursa, onun kurbiyeti de o derece sahih ve sağlam olur.⁴²³

Geylânî'ye göre kurbet ibadetlerle mümkün olmaktadır. Kurban bunlardan birisidir. Habil ile Kabil olayının anlatıldığı Maide Suresi 27. ayetin⁴²⁴ tefsirini yaparken Geylânî, babalarının ikisine, onları Allah'a yaklaştıracak bir kurban (kesmelerini) emrettiğini belirtmektedir. Ayetin sonunda yer alan **“Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder.”** buyruğundaki “takva sahiplerini” de nefislerinin hevasına meyletmeksizin havf ve reca arasında olup, Allah'ın getirdiklerinde sadece

---

⁴²⁰ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 327.

⁴²¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 194.

⁴²² İbn Manzûr, I, s. 662.

⁴²³ Abdülkâdir Geylânî, **Cilâu'l-Hâtır**, çev. Dilaver Gürer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 201.

⁴²⁴ “Hani bir zamanlar onlar, İZÜ QURBÂ FURBÂNA FENFİL MİN ACDHEMÂ WLM YUNFİL MİN ALXER QAL LAFUNNÜK QAL İMÂ YUNFİL ALLH MİN ALMUNFİN” Allah'a yakın olmak için kurban kesmişlerdi de, onlardan birisinin kurbanı kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen: “Kesinlikle seni öldüreceğim” demişti. Diğer de ona şöyle cevap vermişti: “Allah sadece emrine karşı gelmekten sakınanların kurbanını kabul eder.”

onun rızasını umarak ihlâs sahibi olan mukarrebun⁴²⁵ olarak yorumlamıştır. Görüldüğü gibi burada da Geylânî Allah'ın yakınlığına varanların özelliklerini sıralamıştır.

Geylânî, kurbeti kişiyi zatın tevhidinde ulaşmak için bir yol addetmektedir. O **“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve O’na yaklaşmaya yol arayın.”**⁴²⁶ ayetini bu açıdan şu şekilde yorumlar: “İmanlarınız, Allah’ın haramlarından korunmanız ve nehyettiklerinden sakınmanız gereğince, sizi Allah’a yaklaştıracak ve onunla sizi zatın tevhidinde ulaştıracak vesileyi isteyin.”⁴²⁷

Geylânî mü’minleri kurbete ulaştıracak ibadetlerden birisinin de namaz olduğuna değinmektedir. **“Onlar Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekatı verirler.”**⁴²⁸ ayetinde geçen namaz için “Hakk’a yakınlaştırıcı”⁴²⁹ yorumunu yapmıştır. Konu ile ilgili başka bir ayet de Hacc Suresi 78. ayettir. Burada da Geylânî **“Namazı kılın.”**⁴³⁰ emrini “Bütün organlar ve rukunleriyle Hakk’a kurbiyet için O’na teveccüh etmeye ve meyletmeye devam edin”⁴³¹ şeklinde yorumlayarak namaz ibadetinin kulu Hakk’a yakınlaştıracağına haberini vermektedir.

Geylânî sadakayı da kurbet açısından değerlendirir. Tövbe Suresi 99. ayeti⁴³² bu açıdan şöyle yorumlar: “Bedevîlerden öylesi vardır ki Allah’ın tevhidinde inanır ve yakınlaştırıcı ameller ile elde edilen sevapların karşılığı için hazırlanmış ahret gününü tasdik eder. Harcayacağını Allah yolunda derecelerini yüceltmek ve sevap elde etmek için Peygamberin istiğfarı ve duasını vesile edinir. Ey mü’minler muhlis ve mukarreb olarak tasadduk ettikleriniz Allah’a ulaşma sebebidir. Allah imanları ve ihlâslarından sonra O’nun rızası için sizi O’na yaklaştıracak her şeyi kabul eder.”⁴³³

---

⁴²⁵ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 498.

⁴²⁶ Maide, 5/ 35. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ

⁴²⁷ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 502.

⁴²⁸ Maide, 5/ 55. وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

⁴²⁹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 514.

⁴³⁰ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ

⁴³¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 426.

⁴³² وَيَتَّخِذْ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سِذِّجَلَهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ “Allah’a ve ahret gününe inanıp, harcadıklarının Allah katında yakınlıklara, Elçinin de kendilerine dua ve bağışlama dilemesine sebep olacağını görenler de vardır. Evet, bunlar için yakınlık vesilesi olacak, Allah onları rahmetine sokacaktır.”

⁴³³ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, ss. 291- 292.

Geylânî'ye göre kurbet, rıza makamından yani Rabbin razı olmasından sonra gelir. Nitekim Musa (as)'ın Rabbine cevabı olan **“Ben, memnun olasın diye sana acele ile geldim.”**⁴³⁴ ayetinin yorumunda şöyle demektedir: “İştiyakımdan dolayı, Rabbim benden razı olsun ve benim kurbiyetimi artırsın diye (acele ile geldim).”⁴³⁵

Geylânî kurbeti elde etmek için salih amellerin de bir vesile olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan Meryem Suresi 96. ayeti⁴³⁶ şöyle yorumlamaktadır: “Allah’a ve tevhidine iman eden, Allah’ın katından desteklenmiş peygamberlere itaat eden, onun getirdiği tüm emirleri yerine getirip ilahi kitapta açıklanmış nehiylerden sakınanlar, bununla beraber sadece Allah’ın vechi ve rızasını talep ederek kendilerini Allah’a yakınlaştıran nafileler işlerler.”⁴³⁷ O bu konuya yine Meryem Suresi’nin 76. ayetinin⁴³⁸ yorumunda da değinmiştir. Ona göre bâki olan salih ameller, Allah’a yakınlaştıran beraberinde çeşitli faziletleri ve sevapları getiren amellerdir.⁴³⁹

3.1.11. Rıza

Hoşnutluk, beğenmek, izin, müsaade ve boyun eğmek demektir. İlahi hüküm karşısında kulun itirazsız boyun eğmesidir.⁴⁴⁰

Geylânî'ye göre Allahü Teala’dan razı olmak iki şekilde olur: 1-Onunla razı olmak. Onun müdebbirliğine, onun verdiği, her şeyin ondan geldiğine razı olmak. 2-O’ndan razı olmak. Hakîm ve Fâsıl olarak Allah’ın kulunun mutlak sâibi(sebep olanı) olduğunu, kendisini, nihayette mutlaka razı edeceğini kavrayıp, ondan razı etmektir.⁴⁴¹

Geylânî rıza makamının kulluk mertebelerinin sonuncusu olduğunu belirtmektedir. Maide Suresi’nin hatimesinde bu konu ile ilgili şunları nakletmektedir: “Kâinat ve fesat âleminde cereyan eden her şey, ancak Allah’ın

⁴³⁴ Tâhâ, 20/ 84. وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى

⁴³⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 306.

⁴³⁶ “İnanıp yararlı iş yapanlara gelince Rahman onlara karşı bir sevgi oluşturacaktır.”

⁴³⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 275.

⁴³⁸ “Allah doğru yolda olanların doğruluğunu artırır. Kalıcı iyilikler Rabbinin katında sevap yönüyle daha iyi ve sonuç itibarıyla daha güzeldir.”

⁴³⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 268.

⁴⁴⁰ İbn Manzûr, XIV, s. 323.

⁴⁴¹ Gürer, Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, s. 211.

murat etmesi ve O'nun cemalî ve celalî tecelliyatlarına göre meşietinin gerektirdiği şekildedir. Arif için kulluk mertebelerinin sonuncusu olan rıza makamı gerçekleşince o, mutlak olarak izafelerden kurtulmuştur. İzafeler her ne zaman kalkarsa, o zaman bolluk ve sıkıntının lezzetler ve fenanın bir anlamı kalmamış demektir. Çünkü bunların hepsi varlığın gerekleri ve uzaklığın emareleridir.”⁴⁴²

Geylânî takva ile rızayı Rabbin kullara vasiyet ettiğine ve her ikisinin de dünyada mü'minler için iki büyük güç olduğuna değinerek, bu iki makamın büyüklüğüne vurgu yapmıştır. Bu konudaki görüşü **“Eğer inananlar iseniz Allah'tan korkun.”**⁴⁴³ ayetini yorumlarken açığa çıkmıştır. Geylânî'ye göre Allah'ın sınırlarında ihlâslı olan, onun yasaklarından kaçınan ve onun intikam almasından sakınanlar bilsinler ki sizin dünyada iken güçlerinizin en hayırlıları, takvanız ve rızanızdır. Çünkü bunu Sübhan size vasiyet etmiştir.⁴⁴⁴

Geylânî En'am Suresi 125. ayetin⁴⁴⁵ yorumunda tefviz ve teslimiyetin rıza haline götüreceğini haber vermektedir. Geylânî bunu şöyle ifadelendirmektedir: “Tefviz ve teslimiyet, kişiyi hakkında hükmedilen her şeye razı olmaya götürür. Kişi her ne zaman kazaya razı olursa, hak onu genişletir ve onun işlerini üstlenir. Onu hevasından müstağni kılar ve onu ebedî bekâsı ile bekâlandırır.”⁴⁴⁶ Görüldüğü gibi Geylânî burada aynı zamanda rıza makamında kişiyi ne gibi nimetlerin beklediğini de gözler önüne sermektedir.

Geylânî israf edenleri Rabbin rızasına nail olamayacakları için eleştirmektedir. Bu konu ile ilgili En'am Suresi 141. ayette geçen **“Şüphesiz ki O israf edenleri sevmez.”**⁴⁴⁷ ifadesi için Allah'ın onlardan ve fiillerinden razı olmayacağını, çünkü yemenin sadece fiiller üzerinde etkisi olan bedeni ve ruhu takviye için olması gerektiğini, bunu israf etmenin kişiyi, ilahi hikmeti göz ardı etmeye sevk ettiğini⁴⁴⁸ bildirmektedir.

---

⁴⁴² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 550.

⁴⁴³ Maide, 5/ 88. وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ

⁴⁴⁴ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 532.

⁴⁴⁵ “Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse onun gönlünü islama açar. Kimi de saptırmak isterse, onun gönlünü – sanki göğe yükseliyormuş gibi- daraltır ve tıkar.”

⁴⁴⁶ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 60.

⁴⁴⁷ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

⁴⁴⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 69.

Geylânî Enfal Suresi 28. ayette geçen “**ecrun azîm**”⁴⁴⁹ kavramını Allah’tan razı olanlar açısından şöyle açıklamaktadır: “Her hallerinde Allah’ın kısmetine razı olanlar, onun emanetlerini yerine getirenler ve ona ihanet etmekten sakınanlar için büyük bir ecir vardır.”⁴⁵⁰

Geylânî takva için rıza halini gerekli görmektedir. Bunun için o, Tövbe Suresi 108. ayette geçen “**takva**”⁴⁵¹ kelimesini “Onun rızasını elde etmek için ihlâslı olan ve Allah’ın haramlarından sakınanlar”⁴⁵² olarak yorumlamıştır. Aynı zamanda burada ihlâsın, Hakkın rızası için gerekli olduğunu söylediğini belirtebiliriz.

Geylânî Nahl Suresi 110. ayette geçen Allah’ın “**Rahim**”⁴⁵³ ismini rıza makamındaki tezahürleri açısından değerlendirmiştir. Ona göre Allah onları hem râzi hem de marzî olarak rıza ve teslim makamında sabit kılması ile onlara rahmet edendir.⁴⁵⁴ Geylânî burada rızanın iki yönüne de işaret etmiştir. Hem kul Rabbinden râzi hem de Rab, kulundan râzıdır ki ona bu makamı nasip etmiştir.

Geylânî rıza makamının ikinci yönü olan Allah’ın kuldan razı olmasına vesile olan sebepleri de Meryem Suresi 55. ayetin⁴⁵⁵ tefsirinde sıralamaktadır. Şöyle ki “Vadine vefa göstermek, istikamet üzere olmak ve başına gelen musibetlere sabretmek.”⁴⁵⁶

Geylânî “**(Resulüm) Biz Kur’an’ı sadece O’nunla Allah’tan sakınanları müjdeleyesin.**”⁴⁵⁷ ayetini müttakilerin rıza makamına ulaşmaları açısından yorumlamaktadır. Ona göre müttakiler şu kimselerdir: “Nefislerini Allah’ın emrettiklerine ve nehyettiklerine muhalefetten Allah’ın yalnız onlara bir lütuf ve inayeti olarak koruyanlardır. Onlar bunun ile rıza makamını ve Allah’a kavuşma şerefini elde edeceklerdir.”⁴⁵⁸

---

⁴⁴⁹ أَجْرٌ عَظِيمٌ

⁴⁵⁰ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 204.

⁴⁵¹ “Orada asla namaz kılma! İlk günden itibaren takva üzere yapılmış olan bir mescid, içerisinde namaz kılmana daha layıktır.”

⁴⁵² Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, II, s. 297.

⁴⁵³ “Kuşkusuz Rabbin bu baskılardan sonra kesinlikle çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”

⁴⁵⁴ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 89.

⁴⁵⁵ “O toplumuna namaz kılmalarını ve zekat vermelerini emrederdi. Rabbi katında beğenilmiş bir kişiydi.”

⁴⁵⁶ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 259.

⁴⁵⁷ مَرْيَمَ، 19/ 97. لِنُبَيِّنَ بِهِ الْمُتَّقِينَ

⁴⁵⁸ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 276.

3.1.12. Havf ve Reca

Havf korku, reca ümit demektir.⁴⁵⁹ Havf ve reca hal, bilgi ve eylemden meydana gelir. Geleceğe ait bir şey insanın hatırına gelip, kalbine yerleştiğinde, bu şey hoş gitmeyen bir şeyse buna havf; hoş giden ve arzulanan bir şeyse ona reca denir. Havf, kalbin arzuladığı bir şeyin yok olacağı endişesinden veya istenmeyen bir işin gerçekleşeceğini düşünmekten, reca ise aksine istenmeyen bir şeyin yok olmasından veya arzu duyulanın gerçekleşmesinden, daha doğrusu gerçekleşme ümidinden doğar. Her ikisi de istikbale aittir.

Geylânî tefsirinde havf ve reca konusuna genellikle birlikte işaret etmiştir. Geylânî'ye göre eğer şükreden kullar arasında olmak istiyorlarsa havf ve reca arasında olmalıdırlar. Nitekim Maide Suresi 98. ayetin⁴⁶⁰ yorumunda bu konuya şöyle işaret etmektedir: “Ey Hakka ve O’nun beytini ziyarete yönelmiş kullar! Allah’ın lütfu ve cemali gereği onu ihmal etmeyin. Bilakis, O’ndan sakının ve O’nun sultanlığının gücünden, kahrından ve celalinden korkun. Aynı zamanda bilin ki O, muhlis kullarının günahlarını örten, cemali ve nuru gereği onlara merhamet edendir. Yani sizin şükreden kullar zümresine ilhak olabilmemiz için havf ve reca arasında orta yolda olmanız gerekmektedir.”⁴⁶¹

Geylânî takva sahiplerini havf ve reca halleriyle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Ona göre müttakiler, havf ve reca tarafları arasında olup Allah’a yakınlaşanlardır. Geylânî bu konuya Maide Suresi 46. ayetinin tefsirini yaparken de değinmektedir. Bu ayette geçen “**müttakiler**”⁴⁶² kelimesini “havf ve reca arasında olup Hakk’a yönelenler”⁴⁶³ şeklinde yorumlamıştır. Görüldüğü gibi Geylânî'ye göre kişinin takva makamına erebilmek için öncelikle havf ve reca dengesini ayarlaması gerekmektedir.

Geylânî **“Her kim Allah’a ve ahiret gününe iman edip makbul ve güzel işler yaparsa, onlara hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeceklerdir.”**⁴⁶⁴

---

⁴⁵⁹ İbn Manzur, XIV, s. 309.

⁴⁶⁰ اعلموا أن الله شديد العقاب وأن الله غفورٌ رحيمٌ “Biliniz ki, Allah hem azabı çok şiddetlidir ve hem de çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”

⁴⁶¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 539.

⁴⁶² الْمُتَّقِينَ

⁴⁶³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 509.

⁴⁶⁴ Maide, 5/ 69. مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

ayetin yorumunda seyr-i sülûk erbabında havf halinin olmamasına değinir. Benzerlerinden ve zıtlarından mutlak olarak müstağni kılarak Allah'ın zatına iman eden, kitaplarında tevhidi açıklayan, imanları gereği Allah'a vasıl olduktan sonra peygamberlere ittiba eden tevhit yolundakilere seyr-i sülûklerinde korku yoktur. Onlar üzümeyeceklerdir. Allah'a giden yollar ilahi esmanın ve sıfatların adedince çok da olsa hepsi Allah'a varmış sayılır.⁴⁶⁵

Geylânî havf ve reca halini savaşa katılmayıp geride kalanların halinde de görmektedir. O, bu konuya Tövbe Suresi 106. ayetin⁴⁶⁶ yorumunda değinmektedir. Ona göre savaştan geri kalanların yaptıklarının kötü oldukları kendilerine haber verildiğinde, Allah'ın hükmünü beklediler ve Allah'ın kendilerine ne yapacağı konusunda tereddüt edip havf ve reca arasında kaldılar.⁴⁶⁷

Geylânî **“Allah buyurdu ki: “İki tanrı edinmeyin. O ancak tek tanrıdır. O halde yalnız benden korkun.”**⁴⁶⁸ ayetin tefsirinde havf ve reca halinin kullar tarafından sadece kendisine has kılınmasına dikkat çekmektedir. Ona göre Allah bu ayette **“Yalnız benden korkun.”** diyerek “havf ve recayı yalnız bana has kılın” demek istemiştir. “Belalar hücum ettiği sırada ve hüküm nazil olurken yalnız benden ümit edin. Çünkü benim hükmümü benim fazlımdan başka geri çevirecek yoktur.”⁴⁶⁹ Dikkat edildi ise ayette sadece havf halinden bahsedilmesine rağmen Geylânî yorumunda reca halini de zikretmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Geylânî'ye göre hem havf hem de reca hali sadece Allah'a karşı olmalıdır. Bu iki hal biri diğerini tamamlayan tek başlarına olduklarına bir şey ifade etmeyen hallerdir.

Geylânî Meryem Suresi 58.ayette geçen **“Onlara Rahman'ın ayetleri okuduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlar.”**⁴⁷⁰ ifadesini hem havf hem de reca hali açısından şöyle yorumlamaktadır: “Onlara Rahman'ın ayetleri olan, tevhidinin delilleri okunduğunda tevazu halinde zelil ve aşağılanmış bir şekilde başlarını toprağa koyarak, hem Allah'ın lütfu ve cemali gereği rahmetinin genişliğinden ümit umarak; hem de kahrı ve celali gereği haşyetinden korkarak

⁴⁶⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 522.

⁴⁶⁶ “Başkaları da vardır ki, onların durumu Allah'ın emrine kalmıştır. Ya bunları cezalandıracak ya da tövbelerini kabul edecektir. Allah her şeyi bilir ve her işinde hikmet vardır.”

⁴⁶⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 296.

⁴⁶⁸ Nahl, 16/ 51. وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ.

⁴⁶⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 57.

⁴⁷⁰ إِذَا نُنْتَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا

gözyaşlarıyla secde ederler.” Geylânî ayetin tefsirini bu şekilde yaptıktan sonra devamında sebebini de şöyle açıklamıştır: “Çünkü mü’minin her halinde havf ve reca hali arasında olması gerekir.”⁴⁷¹

Geylânî Tâhâ Suresi 130. ayetin⁴⁷² tefsirinde müşriklerin, peygamberin kendilerini kıyamet ile korkuttuğu yönündeki söylemlerine işaret etmiştir. Yani Geylânî burada müşrikler tarafından kıyamet konusunun kişiyi havf haline götüren bir saile olarak algılandığını⁴⁷³ dile getirmek istemiştir.

Geylânî, havf halinin kişiyi dünyada salih ameller işlemeye sevk edeceğine değinmektedir. Bunu Hac Suresi 77. ayetin yorumunda Allah’ın “**Hayırlar işleyin ki felaha eresiniz.**”⁴⁷⁴ ifadesini “Onun size emrettiği şekil üzere onun rızasını talep ederek ve O’nun gazabının hulûlundan ve öfkesinden korkarak kötülükten sakının ki size vaat ettiği me’va cennetini kazanıp, orada Allah’a kavuşma ile şereflenebilirsiniz.”⁴⁷⁵ şeklinde açıklayarak belirtmektedir.

3.1.13. Mertebeler

Geylânî tefsirinde mertebeler bahsine çokça yer vermiştir. Bu sebeple bu mevzuya değinmek istedik.

Geylânî Al-i İmran Suresi 164. ayetin⁴⁷⁶ tefsirinde mertebelerle ilgili işârî anlamlar çıkarır ve tasavvuf yoluna girenlerin geçireceği dört mertebeyi şöyle sırasıyla açıklar:”Muhakkak ki Allah muhlislere onların hidayeti için kendilerini çeşitli irşatlarla doğru yola götürececek bir peygamber göndermiştir. Kişi öncelikle zatın vahdetini gösteren ayetleri duyar. İkinci olarak tevhid yolundan saptıran hevanın şeytanların vesveselerinden temizlenin. Üçüncü olarak görünen âlemle ilgili olan zahirin tasfiyesinin yolunu kendilerine açıklayan kitabı öğrenir. Sonuncusu olan yani dördüncü mertebe de kişiyi me’va cennetinde sidre-i muntehaya ulaştıracak

---

⁴⁷¹ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 260.

⁴⁷² “فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا” “Onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini övgüyle an.”

⁴⁷³ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 322.

⁴⁷⁴ وَأَفْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

⁴⁷⁵ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 424.

⁴⁷⁶ “Şüphesiz Allah, lükdü menü Allahu alayü mü’minin idü bectü feyhü rsulü minü anfüsühü yillü alayühü ayätühü veizühühüm veylemühüm elkitäbü velhikmetü” “Çünkü onlara ayetlerini okuyan onları arındıran, onlara kitabı, hikmeti öğreten kendilerinden bir Peygamber göndermiştir.”

amel olan Allah'tan başkasına meyletmekten batınını tasfiye eden hikmeti öğrenir. Bu dört mertebe inkişaf etmeden önce kişi büyük bir dalalet içerisindeydi.”⁴⁷⁷

Geylânî tefsirinde “mertebe” kavramını daha çok kişinin ulaştığı hal ve makamları anlatmak için kullanır. Örneğin kalplerinde hastalık olan münafıklardan bahseden Enfal Suresi 49. ayetin⁴⁷⁸ tefsirinde Geylânî münafıklar için şöyle bir tanımlamada bulunur: “Şüphelerin sebep olduğu karışıklıktan kurtulamayan ve imanda itmi'nan mertebesine varamayanlar.”⁴⁷⁹

Nahl Suresi 41. ayette geçen “**hicret edenler**”⁴⁸⁰ tabirini de “temekkün ve itmi'nan mertebesine ulaştıktan sonra buldukları varlık zincirinden Allah yolunda hicret etmeye çıkanlar”⁴⁸¹ şeklinde yorumlayarak hicret edenlerin itmi'nan mertebesini geçenler olduğunu haber vermektedir.

Geylânî tefsirinde insanlık mertebesinden de bahseder. “**İsrail oğullarından küfre sapanlar hem Dâvud'un hem de Meryem oğlu İsa'nın lisanı ile lanetlendiler. Bunun sebebi onların isyan etmeleri ve taşkınlık edip haddi aşmaları idi.**”⁴⁸² ayetinin tefsirinde haddi aşanların Allah'ın koyduğu ve kitabında açıkladığı sınırlardan çıkıp insanlık mertebesini aşanlar olduğunu⁴⁸³ belirtmektedir.

Kur'an'ın apaçık bir kitap olduğu ayetini⁴⁸⁴ insanlık mertebesinin gereklerine dikkat çekerek şöyle açıklamıştır: “Mevcudatın yaratılma hikmetlerini düşünen akıl sahipleri için apaçık bir tebyin ve beyandır. Özellikle de onunla mevcuda yönelsin, mebdde ve mead emrini düşünsün diye kendisi çeşitli faziletler ve kerametlerle seçkin kılınmış insan-ı kâmil için. İşte bu sebepler için yaratılan insan, bu hallerin maslahatı için gayret sarf etmez ve çabalamazsa apaçık bir dalalete düşmüş ve insanlık mertebesinin merhalelerinden çıkmış olur. Bu, dünya hayatının geçici süsleriyle sarhoş olmaları ve gaflete dalmaları sebebiyledir.”⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, ss. 340-341.

⁴⁷⁸ “Münafıklar ve kalplerinde inanç problemi olanlar: “Bunları dinleri şımartmış” diyorlardı. Kim Allah'a dayanırsa, bilsin ki Allah'ın her şeye gücü yeter ve her işinde bir hikmet vardır.”

⁴⁷⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 217.

⁴⁸⁰ “Haksızlığa uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince”

⁴⁸¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 53.

⁴⁸² Maide, 5/ 78. لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى بْنِ مَرْيَمَ

⁴⁸³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 527.

⁴⁸⁴ Hicr, 15/ 1. تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ “Bunlar kitabın ve apaçık Kur'an'ın ayetleridir.”

⁴⁸⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, III, s. 6.

Görüldüğü gibi Geylânî burada kişiyi insanlık mertebesinde çıkararak davranışlara açıklık getirmiş, yaratılış gayesini yerine getirmeyen, özellikle de onu diğer canlılardan ayıran en önemli meleke olan düşünme yetisini kullanmayanların akıbetinin insanlık mertebesinde çıkma olduğuna vurgu yapmıştır.

Geylânî, ahirette de kişilerin mertebelerine göre muamele göreceklere ve gördükleri bu muamelenin de kişinin bulunduğu mertebeden düşürülmesi veya yükseltilmesi ile karşılık bulacağına Tövbe Suresi 101. ayetin⁴⁸⁶ yorumunda dikkat çekmektedir. Ona göre münafıkların büyük bir azaba çarptırılmasından kastedilenin Allah'ın halifesi ve vekili olup, diğer bütün mertebeleri kendisinde toplayan insan-ı kâmil mertebesinde düşürülüp mahrum edilmeleridir.⁴⁸⁷

Geylânî'nin tefsirinde çokça bahsettiği insanlık mertebesi ile aynı anlamda kullandığı bir diğer mertebeye de "hilafet mertebesi" sidir. Geylânî hilafet mertebesinin ne kadar önemli bir mertebeye olduğunu, kişinin meleklerin en faziletliyelerinden bile daha üst bir makama geldiğinin göstergesi olduğunu, bu mertebeden gafil olanların özelliklerini Yunus Suresi'nin tefsirine giriş bahsinde şöyle anlatmaktadır: "Dalalet ve sapıklığa düşenler gaflete dalıp, peygamberlerin ve evliyaların Allah'ın kullarını, tevhidin fezasına çağırılmalarına hayret ederler. Onların peygamberliğe ve risalete liyakatlerini inkâr ederler. Onlar ancak cehaletlerinden dolayı Hak ile insan-ı kâmil arasındaki irtibatın inceliğini ve münasebetin titizliğini kavrayamamışlardır. Peygamberlerin ve velilerin hallerini insanlardan herhangi birinin haline benzetirler. Beşerin en faziletlisinin hilafet mertebesinde dolayı meleklerin en üstününden daha üstün olduğuna akıl erdiremezler."⁴⁸⁸

Geylânî'nin değindiği bir diğer mertebeye iman etmiş her bir kimsenin içinde bulunduğu tevhid mertebesidir. Ona göre bu mertebeye vasıl olanlar hilafet mertebesine de varmış demektir. Nitekim kâfirlerin elim bir azaba çarptırılacaklarını haber veren Maide Suresi 73. ayetin⁴⁸⁹ tefsirinde bu konuya şöyle değinmektedir: "İmana karşı küfürde ısrar edenlere öldüklerinde ondan daha şiddetlisi olmayan bir

---

⁴⁸⁶ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ "Onları iki kere cezalandıracağız. Sonra da büyük bir azaba çarptırılacaklardır."

⁴⁸⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 293.

⁴⁸⁸ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 312.

⁴⁸⁹ لِيَمَسَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ "Onlardan (Allah'ın birliğini) inkar edenlere acıklı bir azap vardır."

azap vardır. Bu azap onların hilafet mertebesi olan tevhid mertebesinde mahrum edilmeleridir. Hala küfür ve dalalette ısrar mı edeceksiniz?”⁴⁹⁰

“**Bilmediğin bir şeyin ardına düşme.**”⁴⁹¹ ayetinin tefsirini yaparken, “Ey tevhid mertebesine vasıl olmayı talep eden yakîn bir imana sahip mü’min!”⁴⁹² nidası ile Geylânî, iman edenlerin tevhid mertebesine ulaşmasının gerekli olduğunu söyleyerek burada bize tevhid mertebesinin de farklı derecelerinin olduğunu ve mü’minin yaptığı amellerle tevhid mertebesindeki yerinin farklılaşacağına dikkat çekmek istemiştir.

Geylânî Rabbine ibadet etme konusunda gevşeklik gösterenlerin gafil olduğu mertebenin “ulûhiyet mertebesi” olduğunu belirtir. Namaza çağırıldıkları zaman bunu alay ve eğlence konusu edinenlerin anlatıldığı ayeti⁴⁹³ bu açıdan değerlendirmektedir. Ona göre namaz ibadetini alay ve eğlenceye alan bir kavim Allah’ın rububiyeti iktizasınca cahil ve ulûhiyet mertebesinde gafildir ki böyleleri nefisleri hakkında da sefihtirler. Hakkın kendilerine vermiş olduğu cüz-i mefaz aklı, kendilerinin yaratılma sebepleri olan mebde ve mead bilgisi için kullanmazlar. Bununla beraber akıllarını bu yöne sarf eden şükreden kulların ilahi tevhid yolunda yaptıkları, Allah’a yakınlaştıracı amellerin hepsini tüm azalarıyla inkâr ederler.”⁴⁹⁴

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Geylânî ibadetleri alaya alanları “ulûhiyet mertebesi” nden gafil olmakla suçlarken, kâfirleri ise inkârlarından dolayı “kulluk mertebesi” nden çıkmakla itham etmiştir. O, Maide Suresi 44. ayette geçen **“Kim Allah’ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”**⁴⁹⁵ ifadesindeki “kâfirler” için şu yorumu yapmaktadır: “Batıl hevalarından dolayı hikmetleri örtenler ve Allah’ın hüküm ve emirlerine karşı gelmeleri sebebi ile kulluk mertebesinde çıkanlardır.”⁴⁹⁶

Geylânî tefsirinde aynı zamanda mü’minlerin imanlarının kemalini ifade eden ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn mertebelerinden de sıkça bahsetmektedir. Örneğin Geylânî iman eden kimselerin tevhidinde ilme’l-yakîn

⁴⁹⁰ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 525.

⁴⁹¹ İsrâ, 17/ 36. وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ

⁴⁹² Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 122.

⁴⁹³ Maide, 5/58. وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوءًا وَلَعِبًا

⁴⁹⁴ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 516.

⁴⁹⁵ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

⁴⁹⁶ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 508.

mertebesini gerçekleştirmiş olduğunu⁴⁹⁷ söyleyerek ilme'l-yakîn mertebesinin bu sıralamada ilk basamak olduğunu belirtmek istemiştir. Havarilerin Hz. İsa'dan Rabbin gökten bir sofrayı indirmesini talep etmelerini anlatan Maide Suresi 112. ayeti⁴⁹⁸ Geylânî ilme'l-yakîn mertebesi açısından değerlendirmektedir. Ona göre havariler ilme'l-yakîn mertebesinden ayne'l-yakîn mertebesine yükselmeyi istedikleri için böyle bir istekte bulunmuşlardır.⁴⁹⁹ Buradan da anlaşılmaktadır ki Geylânî'ye göre mucizeler kişiyi ayne'l-yakîn mertebesine ulaştırır. Başka bir deyişle mucizelere muttali olanlar ayne'l-yakîn mertebesini idrak etmiş olanlardır.

“İşte size Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi.”⁵⁰⁰ ayetinde geçen “hidayet” kelimesini Geylânî “Onları ayne'l-yakîn mertebesine ulaştırır.”⁵⁰¹ şeklinde yorumlamıştır.

Geylânî, ayne'l-yakîn mertebesini Hıristiyanların ruhbanlarında da görmektedir. Ona göre ruhbanları ayne'l-yakîn mertebesini gerçekleştirmiş olup, Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu hakka'l-yakîn mertebesine ulaşmak için dünyevi işlerde hiçbir tasarrufta bulunmayarak sadece beklemektedirler.⁵⁰²

Geylânî imanda son mertebe olan hakka'l-yakîne de Hud Suresi'nin besmelesinde geçen “Rahim” isminin tefsirinde Allah'ın rahmet sıfatının şu şekilde tecelli ettiğini beyan etmiştir: “Allah, sırat-ı müstakim olan hakka'l-yakîn mertebesini gerçekleştirmeleri için kullara ibadeti ve tezellülü emrederek (onlara rahmet etmiştir.)”⁵⁰³

Geylânî'ye göre peygambere indirilen her şey ancak hakka'l-yakîn mertebesinde olanlar tarafından tam manası ile idrak edilir. Bu konuyu Maide Suresi 83. ayetin⁵⁰⁴ tefsirini yaparken değerlendirmiş ve burada geçen Peygamber'e indirilenler ile kastedilenleri şöyle sıralamıştır: “Hikmetler, hükümler, hatırlatma, rumuzlar, işaretler, ibretler ve misaller.”⁵⁰⁵

⁴⁹⁷ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 245.

⁴⁹⁸ “O vakit Havariler şöyle demişlerdi: “Ey Meryem oğlu İsa, Senin Rabbin gökten bize sofrayı indirebilir mi?”

⁴⁹⁹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 546.

⁵⁰⁰ En'am, 6/ 157. فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ

⁵⁰¹ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 79.

⁵⁰² Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 529.

⁵⁰³ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, II, s. 371.

⁵⁰⁴ “Peygamber'e indirileni duyduklarında, bildikleri gerçeklerden dolayı bunların gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün.”

⁵⁰⁵ Geylânî, Tefsîru'l-Ceylânî, I, s. 529.

“Böyle demelerine mukabil, Allah onları içinden ırmaklar akan ve ebedi kalacakları cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi hareket edenlerin mükâfatı böyle olur.”⁵⁰⁶ ayetindeki muhsinleri Geylânî, hakka’l-yakîn mertebesine ulaşmış olanlar şeklinde yorumlayarak işârî anlam çıkarmıştır. Bu işâri anlama göre Allah, reca sahibi olan kurtulmuş kulları, bir taraftan taklit zincirleri, bir taraftan da tahmin ve deliller demirleri ile bağlı kalmış olan ölü bir beldeyi diriltmek için, içlerinden keşf ve yakîn erbabının dillerinden akan marifet ve hakikat nehirlerinin olduğu ilim, ayn ve hak bahçelerine varis kılmıştır. İşte bu büyük kurtuluş, cömert ve fazl hakka’l-yakîn mertebesine varmış (muhsin) olanlardır.⁵⁰⁷

Geylânî Hz. Peygamber’in üstünlüğünü, onun bütün mertebeleri kendisinde toplayan bir vasfı haiz olması ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Bu konuya İsra Suresi’nin besmele tefsirinde şöyle değinmiştir: “Allah, zatının bütün evsafını bir yerde toplamak için habibinde tecelli etmiştir. Bundan dolayı (habibin) mertebesi bütün mertebeleri kendisinde toplamıştır. Onu varlık zincirlerinden çıkararak inayeti ile miracın zirvesine ulaştırmıştır.”⁵⁰⁸

---

⁵⁰⁶ Maide, 5/ 85. فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ.

⁵⁰⁷ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, I, s. 530.

⁵⁰⁸ Geylânî, Tefsîru’l-Ceylânî, III, s. 104.

SONUÇ

Abdülkâdir Geylânî mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkmış bir müfessirdir. 91 yıllık ömrünün çoğunu Bağdat'ta Abbasi hilafeti zamanında geçirmiştir. Yaşadığı dönem içinde yetişen onca büyük âlim dolayısıyla İslam tarihinde görülen en güzel, en bereketli zamanlardan biridir. Geylânî sadece tasavvuf ve tefsir alanında değil, Kur'an-ı Kerim, hadis, fıkıh ve edebiyat alanında da söz sahibidir. Aynı zamanda ehl-i tarik olup, Kâdiriyye tarikatının kurucusu kabul edilmektedir.

Diğer taraftan Abdülkâdir Geylânî, Haris el-Muhasibî, Abdülkerim el-Kuşeyrî, Gazalî ve selefleri tarafından sınırları çizilen Sünnî tasavvuf anlayışının yerleşmesinde ve gelişmesinde rol oynamış sufilerden birisidir. Tasavvuf ile onun en sert muarızı durumunda olan Hanbeliye'nin barışmasında ve uzlaşmasında Geylânî'nin emeği büyüktür.

Araştırmamızda Geylânî'nin hayatını ve yöntem açısından "*Tefsîru'l-Ceylânî*" adlı eserini inceledik. Eser Geylânî'nin kayıp kitapları üzerinde arama çalışması yapan, Muhammed Fâdıl Ceylânî tarafından bulunmuştur. Eser, 2009 yılında İstanbul'da tahkiki olarak neşredilmiştir. Her biri yaklaşık 500 sayfadan oluşan altı ciltten müteşekkildir.

Geylânî, tefsirini yazarken Kur'an'dan, Hz. Peygamber'in hadislerinden, sahabe ve tabilerin sözlerinden, az da olsa kendinden önce yaşamış olan mutasavvıfların görüşlerinden yararlanmıştır. Ayetleri açıklarken güvenilir hadisleri kullanmakla beraber naklettiği hadislerin çoğu zayıf veya mevzu hadislerdir. O, hadisler hakkında hiçbir yorum getirmeyip, kaynak ve râvi göstermeksizin hadisi nakletmiştir. Tefsirde yer alan hadislerin kaynaklarının eklenmesi daha sonra eseri tahkik eden kişi tarafından yapılmıştır. Hadisin ne yönden zayıf olduğunu söyleyen rivayetler de yine muhakkike aittir.

Geylânî, kutsî hadisi kabul eder ve özellikle tasavvufî görüşlerini desteklemek için kullanır.

İşârî tefsirde müteşabih ayetler önemli bir yer tutar ve genelde de açıklanır. Geylânî de müteşabih ayetleri yorumlamıştır. Müteşabih ayetleri yorumlarken de siyak-sibak ilişkisinden yararlanmıştır. Onun müteşabih ayetleri yorumlaması bazen de kalbe doğan işârî manalardan oluşan öznel tecrübelerdir. O, müteşabih ayetlerden

Allah'ın tevfiği ve yardımı ile ledünnî ilme sahip olanların derecelerine göre yararlanacağı kanaatindedir.

Geylânî ilke olarak neshi kabul eder. Fakat onun neshden anladığı, Kur'an'ın Tevrat, İncil gibi eski kitapların getirdiği şeriatı nesh etmesidir. Aynı zamanda Kur'an'ın kendi ayetleri arasında da hikmet gereği neshin olduğu görüşündedir.

Geylânî'nin tefsirinin en önemli özelliklerinden biri de 113 surenin başında geçen her besmeleyi her seferinde yeniden, farklı şekillerde yorumlamasıdır. Yaptığı yorumların hepsi, başında bulunduğu surenin ya içeriği ya da ilk ayetleri ile alakalı olan işârî anlamlardan oluşmaktadır.

Tefsirin diğer bir önemli özelliği de ayetler arasındaki insicama çokça yer vermesidir. Hemen hemen her sayfada bir insicam örneğine rastlanmaktadır. Bu da Geylânî'nin Kur'anî bütünlüğe vurgu yapmak istediğinin göstergesidir.

Geylânî bazen bir ayeti sadece zahîrî yönden ele alır, bazen de işârî yönden inceler. İşârî yönden ele alırken yaptığı yorumlar hiçbir zaman şeriatla uyumsuzluk arz etmez. İşârî anlamları kelimelerden veya teşbih yaparak çıkarmaya çalışır. Özellikle dinî hükümlere, cennet- cehennem gibi kavramlara benzetmeler yaparak işârî yorumlarda bulunduğu görülür. Ayetlerden hal ve makamlar ile ilgili işârî anlamlar çıkardığı gibi, tasavvuf ehlinin özellikleriyle ilgili anlamlar da çıkarır.

Geylânî'nin tefsirinde kalp, nefis, ruh, sır, hal-makamlar ve mertebeler gibi tasavvufî konular dikkate alınarak ayetler yorumlanmaktadır. Bu sebeple bu konular tefsirin değişik yerlerinde farklı yönleriyle işlenmektedir. Bütün değerli öz ve latifelerin kalpten kaynaklanmasına rağmen; bütün kötü ahlakın nefisten ve şeytanın vesveselerinden neşet ettiğini belirtir. Bu sebeple nefis ve şeytanın vesveseleri kötü huyların mahalli olarak değerlendirilirken kalp, ahlakın ve sevginin mahalli olarak kabul edilmiştir.

Geylânî'nin tefsirinde tövbe, ihlâs, riya, keşf, fena ve beka, rıza gibi tasavvufî konular, ayetlerden çıkarılan işârî anlamlar ile açıklanmaktadır.

Geylânî'nin tefsirinin diğer bir ayırt edici özelliği de onun, tasavvufun teorik konularına işaret ettiği gibi pratiğe yönelik ahlakî konularına da değinmesidir. Bu bağlamda şeyh-mürîd ilişkisine işaret eden yer vermektedir. Geylânî bu tür ahlakî mevzularda, her bir surenin başında bulunan ve "fâtiha" olarak isimlendirdiği bölümlerde açıklık getirmektedir. Çünkü Geylânî'nin tefsirinde her bir surenin

başında “fâtiha” adı verdiği kısa bölümler vardır. Burada Geylânî tasavvuf ehlinin ahlakî özelliklerinin nasıl olması gerektiğinden bahseder ve mü’minlere öğüt ve nasihatle bulunduktan sonra dua ile bitirir. Her bir surenin başında bulunan ve sureye “giriş” kabul edebileceğimiz “ fâtiha” adı altındaki bölümler, içerik olarak birbirinden çok da farklıdır, diyemeyiz. Genellikle aynı kelime ve cümlelerle başlamaktadır.

Yine her sureyi ayrı “hâtîme” lerle bitirmektedir. Yani Geylânî’nin tefsirinde her surenin “hâtîme”si vardır. Bu hatimeler de adeta o sure ile ilgili çıkarılması gereken dersler niteliğindedir. Geylânî burada surenin muhtevası ile ilgili öğüt ve nasihatlerde bulunur. Müslümanların üzerine düşen vazifelerden bahseder ve dua ile Müslümanlar için temennide bulunur.

Sonuç olarak Geylânî’nin tefsiri “işârî tefsir ekolü” açısından çok önem arz eden bir eserdir. Geylânî’nin kendisine has yaptığı işârî yorumlar, ayetin lafzî manası ile de örtüştüğü için tefsiri okuyucuyu doğru yönlendirir. Geylânî tefsirini yaparken tasavvufî kavramlara çokça yer vermiştir. Bu yüzden hem mutasavvıflar hem de müfessirler tarafından eserdeki tasavvufî kavramlar hakkında müstakil çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. **el-Müsned**, Müessesetü Kurtuba, Kahire, trhsz.

Ateş, Süleyman. **İşâri Tefsir Okulu**, Ankara Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

el-Buhârî Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Mustafa Dîb el-Boga, Daru Ibn Kesir, Beyrut, 1987.

el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. **el-Câmiu li Şuabu'l-İman**, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Bombay, 1423.

el-Bikâî, Burhaneddin Ebu'l-Hasan Burhaneddin İbrahim b. Ömer Hasan. **Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

el-Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. **Ahkâmu'l-Kur'an**, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1985.

Cerrahoğlu, İsmail. **Tefsir Usûlü**, TDVY. , Ankara, 1985.

el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. **es-Sihâh** , Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1990.

Demirci, Muhsin. **Tefsir Usûlü**, Marmara ÜVY, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2006.

Dumlu, Ömer. **Kur'an Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998.

el-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. **Tehzîbü'l-Lüga**, thk. Muhammed Avz Mer'ab, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

el-Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. **el-Erbaûn fi Usûli'd-Din**, Kürdistanü'l-İlmiya, Mısır, 1328.

el-Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. **İhyâu Ulûmi'd-Din**, Daru'l-Marife, Beyrut, trhsz.

el-Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. **Risâletu'l-Leduniyye**, Mısır, 1938.

el-Geylânî, Muhyiddin Ebi Muhammed Abdilkâdir. **Cilâu'l-Hâtır**, çev. Dilaver Gürer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010.

el-Geylânî, Muhyiddin Ebi Muhammed Abdilkâdir. **Fütûhu'l-Gayb**, çev. İlyas Aslan, Derya Çakır, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010.

el-Geylânî, Muhyiddin Ebi Muhammed Abdilkâdir. **el-Gunye li Tâlibi Tarîki'l-Hak**, Dimaşk, trshz.

el-Geylânî, Muhyiddin Ebi Muhammed Abdilkâdir. **Nehru'l-Kâdiriyye**, çev. Muhammed Fâdıl Ceylânî, Ceylânî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, Birinci Baskı, İstanbul, 2010.

el-Geylânî, Muhyiddin Ebi Muhammed Abdilkâdir. **Tefsîru'l-Ceylânî**, thk. Muhammed Fâdıl Ceylânî, Merkezi'l-Ceylânî li'l-Buhusu'l-İlmiyye, İkinci Baskı, İstanbul, 2009.

Gümüþ, Sadrettin. **Kur'an Tefsirinin Kaynakları**, Kayıhan Yayınları, Ankara, 1990.

Gürer, Dilaver. **Abdülkâdir-i Geylânî**, İnsan Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2004.

Gürer, Dilaver. **Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2009.

Güven, Şahin. **Konulu Tefsir Metodu**, Şura Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2001.

Hallaf, Abdülvahhab. **İslam Hukuk Felsefesi**, çev. Hüseyin Atay, AÜİF Yayınları, Ankara, 1973.

el-Heysemî, Nureddin Ali b. Ebi Bekr. **Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid**, Beyrut, 1967.

el- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllabî. **Keşfu'l-Mahcûb**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

İbn Düreyd, Ebu Bekr Muhammed b.el- Hasan el-Ezdî el-Basrî. **Cemheretü'l-Lüğa**, thk. Remzi Münir Baa'l-bekkî, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1987.

İbnü'l-İmad, Ebu'l-fellah Abdülhay el-Hanbelî. **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, Beyrut.

İbn Kesîr, İmaduddin Ebi'l-Fida İsmail b. Ömer el-Kureşî. **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut, 1981.

İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. **es- Sünen**, Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, 1953.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem. **Lisânu'l-Arab**, Daru Sadr, Beyrut, 1955.

el- Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kuran**, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Üçüncü Baskı, 1967.

el- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin. **Letâifu'l-İşârât**, Heyetü'l-Mısıryeti'l-Amme, İkinci Baskı, 1981.

el- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin. **Risâle**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978.

el-Mekkî, Ebu Tâlib. **Kûtu'l-Kulûb**, thk. Asım İbrahim el-Keyyâlî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysaburî. **Sahîhu Müslim**, Beyrut, 1955.

Öztürk, Mustafa. "Geleneksel Te'vil Çeşitlemelerinin Epistemik Değeri", **Bilimnâme**, sayı: 2, Kayseri, 2003.

er- Râzî, Ebu Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. **Esâsu't-Takdis**, Mısır, 1328.

er- Râzî, Ebu Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. **et-Tefsîru'l-Kebir**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Tahran, 1937.

es-Salih Subhî. **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an**, Daru'l-İlm, Beyrut, 1965.

Serinsu, Ahmet Nedim. **Kur'an'ı Anlamada Esbâb-ı Nüzulün Rolü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1994.

es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. **el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an**, Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa, 1951.

Şimşek, M. Sait. **Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1991.

et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid. **Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kuran**, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, İkinci Baskı, Mısır, 1954.

Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Yayıncılık, İstanbul, trhsz.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, Birinci Baskı, Beyrut, 1983.

ez-Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Daru'l-Kütübi'l-Hadisiyye, Kahire, 1961.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh. **el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an**, Mısır, 1957,(thk. Muhammed Ebu'l- Fâdıl İbrahim, Daru'l-Marife, Beyrut, trhsz.)

Zeydan, Abdülkerim. **el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh**, Dersaadet, Bağdat, 1976.

ez-Ziriklî, Hayreddin. **el-A'lâm**, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1969.